

Dr. Eskerê Boyîk

Nûra Elegezê

*Çend dîdem ji edebyeta
Kurdên Ermenistanê*

DENGÊ ÊZÎDIYAN • OLDENBURG

Dr. Eskerê Boyîk

Nûra Elegezê

***Çend dîdem ji edebyeta
Kurdên Ermenistanê***

Lêkolîn

Ji weşangeha Dengê Êzîdiyan

Erste Auflage / Çapa yekemîn

April 2004 / Nisan 2004

Herausgeber / Weşanvan

Yezidisches Forum e.V.
Mala Êzîdiyan Oldenburg
Eidechsenstr. 19
26133 Oldenburg - Deutschland
Fon: +49 (0) 441-4850555
Fax: +49 (0) 441-4850557
E-mail: info@yeziden.de
Internet: www.yeziden.de

Autor / Nivîskar

Dr. Eskerê Boyîk

Layout & Produktionsleitung / Montaj & çapkirina kitêbê

Telim Tolan

Texteingabe & Scan / Nivîsîn & wêne

Kemal Tolan

Verlag / Weşangeh

© Dengê Êzîdiyan · Oldenburg

Veröffentlichung / Weşan

Nummer 3 / hejmar 3

Eine Abhandlung über bedeutende kurdische Schriftsteller. Sie haben in Armenien gelebt und sind Yeziden.

Nachdruck von Fotografien, Texten und Grafiken nur mit ausdrücklicher, schriftlicher Genehmigung des Verlages und der Urheber gestattet.

Kopîkirin û çapkirina wêneyan, gotaran û tiştên grafîkî bê destûra berpirsiyariya çapkirin û weşandinê qedexe ye.

PEYVA WEŞANVAN

Mala Ezdîyan ya bajarê Oldênbürgê bi karê olî, civakî, perwerdeyî, çandî û dîsan jî bi weşangcha xwe ya Dengê Êzîdîyan heta niha gelek daxwuyanî, salname, kovar û pirtûk weşandiye.

Meremê weşangcha me ew e, ku em bi weşanên xwe Êzîdîyatîyê, ku ola Kurda ya kevnar e, bidine nasandin. Her wisa jî jîbo me girîng ê, emekê beşerên Êzîdî di dîrokan gelê Kurd ya hezarsalan de di warê xwedîkirin û pêşxistina ziman, çand, edeb, erf û edetên kurdîtiyê de bidine ronahîkirin.

Kurdên Ezîdî yên Ermenistanê eva serê 170 salan ji ber zulm-zorê û fermanan ji welatê kal û bavên xwe – Kurdistanê – revyan e xerîbyê. Cîyê dilxweşiyê e ku çawa fîrset ji wan re çê bûn ew li nîrxên xwe yên nctewî û nasnama xwe xwedî derketin. Navê wan ciwamêran di dîroka gelê Kurd de bi herfên mezin hate nivîsandin. Radyoya Yêrêvanê seranserî Kurdistanê bûbû dengê Kurdîyî yê herî xweş. Iro her Kurdekî xwendevan bi navê Erbebê Şemo, Hecîyê Cindî, Qanatê Kurdo, Şekroyê Xudo, Celîlê Celîl û gelek rewşenbîrên din serfiraz e.

Komîta Birêvebir û Rewşenbîriyê ya Mala Êzîdîyan li Oldenbürgê.

NAVEROK

PÊŞGOTIN	7
Nêrîneke kurt li ser edebyeta kurdên Sovyêtê	9
EREBÊ ŞEMO	21
HECÎYÊ CINDÎ.....	45
ŞIKOYÊ HESEN	59
FÊRÎKÊ ÛSIV.....	69
TÊATROYA KURDA YA ELEGEZÊ.....	101

PÊŞGOTIN

Xwendevanên hêja, ji pey Şorişa Oktyabirê ra welatê Sovyêtê da, heremên Kurd lê dijîtin mecalê pêşdaçûyîna çand û kûltûra miletyê çê bûn. Sala 1920 – an girtî heta salên 1990 - î li hinek komarên welatê Sovyêtê yê berê, xazna li Ermenistanê di warê çand û kûltûra Kurdî da karên mezin hatine kirin. Nivîskar û zanyarên berbiçev pêşda hatin. Cihana kurdan da Ermenistan bi heqî hate naskirin çawa merkezeke kurdeweryê û kurdzanyê. Efrandinên giranbiha yê edebî, zimanzanî, dîrokî, perwerdeyî û wek din hatine weşandin.

Ji pey salên heştêyî ra êdî nivîsara kurdî / kurmancî / nêzikî zimanekî standart, yê edebî dibû. Di warê nivîsara vekirî û helbestvanyê da gavne girîng hatine avêtin.

Ji pey hilweşîna Welatê Sovyêtê ra derbeke mezin li vê merkezê jî ket. Rewşembîr ji hev bela bûn, mecalên ku ji alyê dewletê da dihatin dayîn hatine birîn, ocaxên kûltûrî, çandî, zanyarî pir zeyîf bûn.

Di vê pirtûka biçûk da bi kurtayî ez li ser hinek kar û barên çandî – edebî û jîyana çend nivîskaran rawestyame. Evan gotarên cuda ne ku min salên derbazbûyî nivîsîne û

weşandine. Min hewce dît wan bigihînim hev û biweşînim. Helbet karê kurdewarî ku welatê Sovyêtê da hatye kirin deryake, bereke. Emekê ku hatye dayîn hêjayî lêkolînên berfireye, kûr û bingehîn in. Ev pirtuk niqitkeke jî wê derya mezin.

Ciyê kêfxweşiyê ye ku weşengeha Dengê Êzîdîyan weşena vê pirtûkê hildan ser xwe. Dema min ev xebata hazir dikir fikira min ra tucar derbaz nedibû, ku koka kîjan nivîskarê me çiyê. Ev pirs di nav rewşembîrên Kurdên Ermenistanê da tucar nchatye meydanê. Armancê teva bû nirxên xweye netewî xweyî derkevin, nehêlin ziman, edeb, folklor, cyd – erefat û dêmê wanî kurdewarî bê bîrkin, girêdana xwe tev koka xwe û welatê xwe neqetnin.

Gotara „Nehêrinke kurt li ser edebyeta kurdên Sovyêtê,, da emekê teva jî bi kurtî hatye dayîn.

Tiştêk heye û tu kes nikare înkare, ku welatê Sovyêtê da Kurdên Êzîdî bêtir netewa xwe, nav û koka xwe xweyî derketin.

Nivîskarên, ku derheqa jîyan û efrandinên wan da lêkolîn hatye kirin, hevkarên min yên bi deha salane, em tev çûne hatine, gelek fireyî û dijwerî me bi hev ra dîtye, ez bingehê da haj wan û efrandinê wan heme. Ewan, rastî jî sitûnên rewşembîrya Kurdên Ermenistanê bûn, û şexsiyetên wisanin, ku di nava pêşdabirina çanda Kurd û Kurdistanê da xweyê emekê mezinin.

Bira min biborînin nivîskarên meye din. Mecalên min tune bûn, ku min derheqa wan da jî lêkolîn bikira.

Ezê kêfxweş bim ku pirtûk kêrî xwendevanan bê.

Dr. Eskerê Boyik

Nêrîneke kurt li ser edebyeta kurdên Sovyêtê

Dem hene, ku tên dikevin li nava dîroka gelan û xwe didine nivîsar. Carna salek dudên usa hêjayî keraya bi sedan salan e. Demeke usa ew salên qeydê Sovyêtê bûn, ku bi serê kurdê Ermenîstanê ketine nava dîroka edebiyet û medenyeta kurdan, bûn salne bi nav û nîşan.

Ji pey damezrandina qeydê Sovyêtê ra, çawa seva hemû gel û netewên wî welatî, usa jî ji bo kurdan mecal û îmkanê pêşdaçûyîne çêbûn. Hema salên ewlîn da guhdariya mezin hate danîn li ser halê gelên şundamayî, ji nav wan hildana nexwendîtiyê, hazirkirina kadrên mîletiyê, pêşvaçûyîna medenyet û rewşenbiriye.

Împêratoriya Rûsyayê, ku ji vê desthilatdaryê ra mîrat mabû, warekî fêodalîyî şundamayî bû. Di serda jî ji pey Şorişa Oktobirê ra kete devê şerê bajarvaniyê, neyarên sinifiyê yên hundur û dorpêça dijminên sistêma nû, yê derva.

Li ser rîya desthilatdariya nû astengiyên aborî, civakî, eşîrî, olî jî kêrnîbûn. Bawer ke ji sedî heştêpênc-nod evdên vî welatî newxwendî bûn. Lê li warên, ku diketin perê welêt, dûr ji rîya, bajara û merkezên senayê: yên mîna deverên Asya Navîn,

Kavkaz dereca nexwendîtiyê bilindtir bû. Li nav kêmtewên mîna me kurdan da, ku hê li nav jîyana koçerîyê û nivkoçerîyê, fêodalîyê da bûn, ji hezarî dibe yekî duda xwendin-nivîsar bizanbiya, yan na, ew jî ne bi zimanê xweyî dê, lê bi rûsî. Elfêba, xwendin-nivîsara me jî mîna ya gelek netewa tune bû.

Lê gerokê bi heqî bê gotin, nenhêrî dema xwe da Împêratorya Rûsyayê jî sîasiya dagirkirinê, kolonyalîstîyê dimeşand, lê ji alyê kûltûrî, aborî, usa jî di parastina hinek mafên gelên bindest da pêşda bû. Qirar û qanûnê wê ji yê dewleta Osmanyê û Îranê dêmokratîktir û qenctir bûn.

Him zulma dewleta Osmanyê, him jî dîn dijmintaya hinek axa, beg û oldarên kurda yê kevnepereste nezan, jîyan li kurdên Ezîdî kiribin doje. Ezîdî li welatê kal bavên xwe: Kurdistanê da bê welat bûbûn, kî alî direvyan jî qatîl û antagonîzma olê xilaz nedibûn. Welatê Rûsyayê, kîderê seva bawerîyê û hebandinê kesî zordestî li kesî nedikir, fermanên kuştin, talankirin û qelandinê tune bûn, ew yê rastî jî Ezîdîyan ra xilazbûn bû. Ji boy wê jî Ezîdîyan berê dabûnc wî welatî.

Ji berê qeydê Sovyêtê, hela destpêka sedsalîya bîstan (1900-1904) Împêratorya Rûsyayê li warên kurd lê dijîtin sê mekteb vekirin. Ew mekteb yê êlêmêntare çar salc bûn, bi zimanê rûsî. Ji bûyerên wan salan zû hatin dadan û bawer ke şopa xwe jîyana kurdên wê heremê da nehîştin.

Halê êlên kurdaye aborî jî xirav bû. Şer û dewên wan salanc xûnrêj, ku navbera tırka, rûsa û ermenya da dibûn, halê kurdê wê navçê jî pir xirav kiribûn. Halê Ezîdîya xiravtir bû. Kurdên Ezîdî, yê Surmelye, Qersê, Wanê, mîna ermenya hatibûne qirê, revya bûn, koçber û malwêran bûbûn, hatibûn deşta Rewanê, bê cî û war ketibûn devê xelayê, nexweşî û tunebûnê. Leşkerên tirkên, Alayên Hemîdîyan ra yekbûyî hatibûn derketibûne hêla çîyayê Elegezê, gundên kurdên Ezîdî tev talan kiribûn,

şewitandibûn, bi sedan mêr kuştibûn, dîl biribûn, koka xalqê anîbûn. Talan, nexweşî, xelayê hal di xelqê da nehîştibûn.

Temamîya welatê Rûsyayê halê pir dijwar da bû.

Di vî halê xirab û tengasîyê da, hukumeta Sovyêtêye nû demeke kin da karne pir mezin kirin alyê perwerdekirin û pêşxistina gel û netewên wî welatî da. Heta gund û qiclên here dûr û biçûk da jî dibistan hatine vekirin, mamoste hatin hazirkirin, pirtûkên dersa çap bûn, sistêma xwendin-perwerdekirinê tamamîya welêt da hate damezirandin, ew jî ne bi zimanekî (bi zimanê gelê desthilatdar) lê bi zimanê her gel û netewî.

Wê demê kurd li wî welatî deverê Ermenistan, Gurcistan, Azerbêcan û usa jî Asîya Navîn-Turkmênistanê da dijîtin. Bi hesavê xwe kurd li Azerbêcanê pir bûn. Sala 1923'a li vê komarê "Uêzda Kurda", bi navê Kurdistana Sor hat damezirandin, lê li nava 9-10 salê heyâtîya xwe da, ji rûyê miletçîtiya azerîya, zextên dewleta Tirk li ser birayên xweye hukumeta Azerî, wê damezrandinê di jîyana Kurdên Sovyetê ye çandî, kûltûrî, civakî da rola xweye berbiçav nelîst û xêncî navê xwe, tiştêkî girîng dîrokê ra nehîşt.

Kar û barên here girîng komara Ermenistanê da hatine kirin û bi salan ew war bû merkeza pêşdaçûyîna çand û kûltûra kurdan, kurdzaniyê.

Jîyana kurdê Sovyêtê (Ermenistanê) ya kûltûrî-çandî, ku devedevî 65-70 sal berdewam kir, mirov kare parî ser sê dema bike.

Dema ewlîn: Ji sala 1920'î dest pê dibe, dikşîne heta sala 1937'a. Vê demê mecal pir in, hukumeta komûnîsta / Bolşêvîka/ ya nû guhdariya pir mezin datînin li ser pêşvaxistina gelên şûndamayî, perwerdekirin, xwendin, kûltûr û çanda wan.

Lê meydan vala ye. Kadrên miletiyê ye xwendî pir kêm bûn.

Kurdê mihacirî wî warî hûbûn ji koka xweye ruhanî çetya bûn. Haj dîrok, edebyet û kûltûra gelê xwe nîbûn. Xencî zargotîne tu tişt li holê tune bû, ku ji bo pêşdaçûyîna çand û kûltûra civakê bibya him. Di wî warî da ewledên gelê ermenya yê bira alîkarîkê pir mezin dane wê beşa gelê me. Gelek xwendevanên ermenî, yê kurmancî zanibûn ketine li nav vî karê pîroz. Gelek çûne gundê kurdan, dibistanên nû vekirî da mamostafî kirin.

Bi qirara hukumata Ermenistanê ya 23'ê Adarê sala 1921'e. dibistanên derêca ewlîn û duda da xwendin-nivîsandin, perwerdekirin gerekê bi zimanê dê bihata kirin. Di dibistanên gundên kurdan da, ji bo ders bi zimanê dê bêne dayîn, sala 1921'ê, meha Oktobirê, kitêba darsa: ŞEMS bi zimanê kurdî lê bi herfên ermenî hate weşandin. Xudanê wê pirtûkê, ewledê gelê ermenî, pismamê gelê kurd Lazo (Ilakob Xazaryan) bû. Merkezên dersdar hazirkirinê vebûn, dersdar hatin hazirkirin, ku bi vî pirtûkê zarokê kurd hîni xwendin-nivîsarê kin. Heta sala 1929'a him dibistanên gundên kurdan da, him jî li nav kurdên bajarê Tilbîsê. zarokên kurdan bi vî kitêbê hîni xwendin-nivîsandina zimanê dê bûn.

Çawa hate gotin, qir û bira salên 1918-1920'î ziyaneke giran dabûn Kurdên wê heremê. Sêwîxanê Ermenistanê û kûçên bajarên Gureistanê (Tilbîs, Têlavî, Batim) tije zarokên Ezîdîyan, yên sêwî û bêxweyî bûn.

Sala 1922'an bi însîyatîva Ahmedê Mîrazî. Lazo û hinekên din, li bajarê Tilbîsê ji bo wan zarokan dibistana 103'a vedîbe. Li vî dibistanê da zarok him hîni kar dikirin, him xwendinê. Wurda ji zarok radizan. Xwendevanê vî dibistanê bûn zanyarê kurde usa ye bi nav û deng çawa Qanatê Kurdo, Çerkez Bakayêv, nivîskar, berpirsiyarê rojname Rîya Teze yê ewlîn Cerdoyê Gêncî, Mêrxasê Yekîtiya Sovyêtê Semend Siyabendov û gelekê din.

Wan salan gelek hemeivîn û konfêransên kurdan hatin derbazkirin. Wanda pirsgirêkên jiyana vê civakêye yê her ferz dihatin giiftogo kirin, çawa pirsê hildana nexwendîtîyê, şerkarî dijî erf-edetên ziyankar, ji koçerîyê derbazî jiyana riatyê bin, pirsê jinan. Konfêransa da pirsê pêjda hate kişandin, ku xweliyê bidne gundîyên kurd. Wan civîna da bi doklatên sereke pêşda dihatin Erebe Şemo, rewşenbîra kurd Nûrê Polatbêkova, serleşkerê kurdî bi nav û deng Şemo Têmurow û gelekê din.

Heta salê sîyî di warê çand û edebê da bawer ke tiştêkî herbiçav çênebû. Tek hêja ye bê bîranînê, ku sala 1926'a bi kurteçîroka Lazo û tevîbûna aktyorê ermena, yê wê demêye here bi nav û deng, ji emrê kurda sînema Zere hate kişandin.

Bi spartina hukumata komara Ermenistanê, di sala 1928'a Erebe Şemo û Îsahak Mêrangûlov Elfeba Kurda ya bi tîpên latînî demezirandin. Hema wê salê pirtûka wene Xwe Bi Xwe Hînbûna Kurmancî çap bû. Ewa kitêba kurdî, ya pêşîn e, ku bi tîpên latînî çap dibe. Pey ra dest bi weşana pirtûkên dersa, edebî, sîyasî, wergera û rojnama Rîya Teze bû. Beşa nivîskarên kurd li rex Yekîtiya Nivîskarên Ermenya vebû, di radyoya Yêrêvanê da axavtinê zimanê kurdî hatine dayîn, xwendinxana kurda ya dersdar hazirkirinê dest bi karê kir. Gavên ewlîn warê Kurdzanîyê da hatin avêtin.

Kadirên kurdaye ewlîn sêwîyê kurd bûn, ku ji qir û bira salên 1918-1920'an da dê û bavê xwe unda kiribûn, sêwîxana da mezin bûbûn, xwendina xweye navîn li wur standibûn. Ji wan geleka zimanê dê ji bîra kiribûn, bi ermenî diaxivîn.

Zanyarê Kurdî bi nav û deng Heciyê Cindî timê ji bir tanî, ku çawa ew û hogirê wî Emînê Evdal ji pey sêwîxanê ra diçine gundê kurda Qundesaz û Elegezê, ku zimanê dayka xwe carke din hînbûn. Li wir çend sala dersdariyê dikin. "Me him zarok hîn dikirin, him jî ji wan hînî zimanê dê dibûn." Nivîskar bir tanî.

Wan sala komek xwendevanê kurd dişînin Lênîngiradê ji bo xwendina bilind. Paşê ji wan hinêk bûn zanyarê mezin û navê xwe bi harfên zêrîn di dîroka çand û kûltûra gelê xwe da nivîsîn.

Usa, kadrên ewlin pêşda hatin: Hecyê Cindî, Emînê Evdal, Qanatê kurdo, Cerdoyê Gêncî, Wezîrê Nadîrî, Casimê Celîl, Etarê Şero. Ew jî hatin gihîştin Erebe Şemo û Ahmedê Mîrazî.

Ji bo weşandina pirtûkên kurdî, weşanxana dewletê ya Ermenîstanê da beşa Weşanên Kurdî hate vekirin. Pirtûka edebî, ya pêşîn, ku sala 1931'ê li Ermenîstanê da hate weşandin ya Lazo bû, bi sernivîsa: Serhatya Casim. Sala 1932'a berevoka efrandinên nivîskarên kurda ya ewlin: Efrandinê Ewlin neşir bû. Vê berevokê da bi helbest û kurteçîrokan pêşda hatin Hecyê Cindî, Emînê Evdal, Etarê Şero û hinckên din.

Berevoka efrandinên nivîskarên kurda ya dua, ku sala 1934'a neşir bû em rastî van nava tên: C. Gêncî, H. Cindî, E. Evdal, A. Mîrazî, E. Şemo. Ya sisya sala 1935'a neşir bû. Têda efrandinên E. Şemo, E. Evdal, H. Cindî, A. Mîrazî, W. Nadîrî, E. Şero bûn. Berevoka da usa jî navên din hene. kîjana paşê dest jî nivîsarê berdane.

Sala 1932'a H. Cindî şanoya xweye Qutya Dû Dermana çap dike. Sala 1935'a bi pirtûkên cuda A. Mîrazî şanoya Zimanê Çiya, W. Nadîrî Reva Jinê, E. Şemo romana Şivanê kurmanca, E. Şero berevoka helbesta Biriqandina Ewlin, W. Nadîrî berevoka helbesta bi navê Nûbar diweşînin. Sala 1936'a romana E. Şemo Kurdê Elegezê û berevoka zargotina kurda ya bi nav û deng Folklorê Kurmanca hatin weşandin. Ew berevoka zargotinê ye hêja hazir kiribûn H. Cindî û E. Evdal.

Xêncî van, gelek pirtûkên dera, yê sîyasî, civakî, gundîtîyê, usa jî Xebarnama Ermenî Kurmançî bi amadekirina V. Pêtoyan, E. Evdal, H. Cindî, C. Gêncî hatine weşandin.

Cudatîya dema ewlin ji demên peyra ew e, ku Sovyêtê

guhdarîya mezin dide li ser xwendin, perwerde kirina kêmnetewan, wê cêrgê da usa jî li ser kurdan. Mecal pir in, lê kadroyê zana kêm in. Yê heyî jî zimanê dê pak nizanin, haj ji bingeha kûltûra xweye mîletiyê, dîroka gelê xwe nînin. Nivîsarê piranîya wan him ji alyê ziman, him jî di naverok û bedewtîyê da sade, qels û temsarkîn e. Dûrî xebera bedewiyê ya esl in. Lê çî ji hebe wê demê hîm hate avîtin, bingeh hazir bû ji bo paşerojê gavdanên xurt. Xelq tama xwendin, pêşketinê hisya.

Dema dudan: Ev dema ji sala 1937'a dest pê dike û berdewam e heta sala 1955. Sala 1937'a di temamîya Welatê Sovyêtê da dest bi neheqî, zulm û zordestîya dîktatorîya stalinîzmê dibe. Vê demê kar û barên çand û kûltûra kurdeyatîyê jî tên rawestandî. Gelek rewşenbîrên kurd tên girtin, sirgûnkirin, ji kar tên avîtin. Ercebê Şemo sirgûnî Sibîrê dikin. H. Cindî, C. Gêncî, A. Mîrazî tên girtin, zêrandin. Dibistana da dersên bi zimanê kurdî tên rawestandî. Dawî li elfeba latînî tê. Bi qirara Stalîn ji pey demeke dirêj ra, dewsa elfeba latînî, elfeba kirilî digre. Sala 1941'ê, hukumata Ermenîstanê qîrar dide, elfeba kurdî biguhezin ser hîmê kirilî. Wî karî dispêrne Hecîyê Cindî. Ew di demeke kin da bi tipên kirilî elfeba nû ji bo dibistanê gundê kurda hazir dike. Sala 1946'an elfeba tê çapkirin. Ev elfeba heta sala 1990'î deh cara çap bûye û deve-devî niv sedsalî zarokên kurd bi wê hînî xwendin-nivîsarê zimanê dê bûne.

Civaka kurd jî ji rûyê wê zulmê derbne mezin stendin. Kurdên Naxîcêvanê yê komara Azerbêcanê (1937), Kurde Gurcistanê (1944), hinck jî yê Ermenistanê sirgûnî komarên Asya Navîn kirin. Ji sur, sarmê, birçîbûn û nexweşîyan gelek rêda qir bûn. Wan salan hebs tije girtî bûbûn. Gelek hatin gulekirin, bê ser berate unda bûn, mal xirav bûn.

Sala 1941'ê dest bi şerê dijî Almanya Hîtlêryê bû. Zor û zemetiyê şer li ser kurdan jî giran rûniştin. Bi hezara mêr çûne

pêşnya şer. Ji sedî bawer ke hevtê-heştê venegeryan. Anegorî hesavê xwe, emekê kurda ji altindaryê da kê m nîbû. Gelek ewledên gelê me bi mêrxasî şer kirin û hêjayî ordên-mêdalên dewletê yên bilind bûn. Semend Siyabendov hêjayî navê Mêrxasê Yêkîtiya Sovyêtê bû.

Rast e, wan sala karê çand û kûltûryê hate rawestandî, lê hema sala 1937'a li gundê Elegezê (nehya Elegezê) tiatroya kurdaye dewletê hate demezirandin. Tiatro jî li ciyê vala çêbû, ne şanoyê mîletiyêye pîrî - hindikî hêja, ne jî şanoger û şanovan hebûn. Aktyorê tiatroyê yê ewlin ji nav xort û keçên gundên kurdaye nehya Elegezê hatin bijartin. Kar û barê tiatroyê alyê dewletê da dihat finanskirin. Lîstikvana meş distandin. Alîkarya mezin şanoger û pêşekzanên ermenya, yê here bi nav-deng danc kolêktîva tiatroyê gênc. Wan salan nivîskar û şanonivîsên ermenî li ser hîmê zargotin û jîyana kurda gelek şano ji bo wê tiatroyê nivîsin: Mem û Zîn (S. Taronsî), Ker û Kulik, Keça Mîrekê, Xecê û Siyabend, Gur Heso (S. Gênosyan) û yê din. Tiatroyê gelek şanoyên kilasîkên edebiyeta ermenya, gurca, azerya, rûsa derxistin li ser dîka xwe. Bi melûmetiyê rojnamên wê demê da neşîr bûne, demeke kin da civaka tiatroyê digîhîje destanîne berbiçav.

Tiatro ketibû li nav jîyana xelqê kurd. Seraya Tiatroyê têra temaşçiya nedikir. Lê sala 1947'a nehya Elegezê hate betalkirin. Derê Tiatra Kurda, dema gulvedana wê da hate dadan. Di nava 10 salê jîyana xwe da civaka wê deve-devî 30 şano derxistin li ser dikê. Ji wan tek çar şano yê nivîskarên kurd bûn: Lur De Lur -xudanê wê serokê tiatroyê ewlin Celatê Koto-Mîraz ya Heçiyê Cîndî, Xuşka Doxdiryê û Bira yên Cerdoyê Gênc bûn. Salê şer C. Gênc serokî tiatroyê dikir.

Gelek listikvan û karkirê tiatroyê paşê ketine li nava xebata çand, kûltûr û perwerdekirina gelê xwe. Aktyorê tiatroyê Mîroyê

Esed ji pey karê siyasîyî bilind ra, salê dirêj bû berpirsiyarê rojnama Rîya Teze. Celatê Koto karê dadmendiyê da xebitî. gelek bûne dersdarê mekteba u hwd..

Bi gilîkî, rast e, li vê demê bêdengike giran dikeve li nava jiyana kurdên wê heremêye kûltûrî. çandî, lê kar û barên dema ewlin û karkirina tiatroyê bade naçin, nahêlin agirê hatibû vexistin bitemire. Ji pey mirina "Bavê mîlet" Stalîn ra, kurde Welatê Sovyêtê jî dawê mafê xwe, yê binpêkirî kirin. Pirsê kurda li raya ortemiletîyê da jî hate meydanê, Hukumeta Sovyêtê dîsa kurd bîr anîn.

Dema sîsyan: Ji nivê salên 50'î dîsa rojên xweş seva pêşda çûyîna çand û kûltûra kurdê Sovyêtê (Ermenistanê) hatin. Dîsa dest bi weşana rojnama Rîya Teze, axaftinên radyoya Yerêvanê bi zimanê kurdî bûn, xwendinxana dersdar hazirkirinê vebû, Beşa Nivîskarên Kurd karê xweyî efrandariyê gumrih kir, di Akademya Ermenistanê Zanyariyê, Înstîtûta Rohilatzanîyê da para kurdzanîyê vebû û hwd.

Vê carê meydana karkirinê vala nî bû. Ji piştî vegera nivîskar Erebe Şemo ji sirgûnîyê karên efrandariyê xurttir bûn.

Salên xweye efrandaryêye here gulvedanê da bûn Heciyê Cindî, Emînê Evdal, Ahmedê Mîrazî, Casimê Celil. Her usa jî hatin ghiştine wan Qaçaxê Mirad, Usivê Beko, Eliyê Ebdilrehman, Nado Maxmûdov, Mîroyê Esed, Xalil Mûradov û hinekên din, yê ku dema duda da karên dewletê, sîyasîyê cuda-cuda dikirin. Erebe Şemo nivîsarên xweye salê sîyî carke din li ber çavê xwe ra derbaz kir. Sala 1959'a romana wîye nû Berbang, sala 1959'a Jiyana Bextewar, 1965'a Dimdim Yêrêvanê da neşir bûn. Sala 1969'a bi pirtûkeke merdana berevako efrandinên nivîskar çap bû. Di wê da cî bûbûn romanên Berbang, Jiyana bextewar, Hopo. Romanê F. Şemo bi gelek zimana hatine wergerandin, bi kurdî jî pir cara çap bûne, nav û

dengê gelê me ra anîne. Li nava edebyeta kurdî da romanên ewlîn E. Şemo nivîsîne.

Heciyê Cindî, bilî xebatên wî yê zanyarî, dersa, zimanzanî, zargotinî gelek helbest, destan, kurteçîrok, tercime ji nivîskarên bîyanî weşandinc. Lê bi fikra min sertacê efrandinê wîye bedewtîyê romana Hewarî ye. Hewarî bi gelek zimana hatiye wergerandin. Ev roman kul û jana gelê kurd e, êşa bi dewr û zeman e. Bi jîyana êleke Ezîdîyan (êla Sîpka) nivîskar temamiya nakokî û pîrsgirêkên li nava gel da, sebebên bêtifaqîyê, bindestîyê û hejarîya wî tînc ziman. Roman li ser bûyerên bûyî hatiye nivîsar.

Helbestvan Casimê Celîl xudanê gelek berevokên helbest û destana ye. Salên cuda-cuda berevokên wîye Elegez, Beyt-Serhatîyên Kurdan Yê Evîntîyê, Kanya Dê, Ocaxa Min, Kilamên Çîya, Oda Kurdan, Kurdê Bengî çap bûne.

Destanîneke edebyeta kurdaye di warê nivîsara vekirî da pirtûka Ahmedê Mirazî ya Bîranîn e. Eva him bi alyê ziman, naverok û bedewnivîsarê da kulilkeke rengîn e, bînxweş e li nava baxçê edebyeta gelê Kurd da.

Zanyar û rewşenbîrekî ber biçav bû Emînê Evdal. Li rex xebatên wîye kurdzanîyê, zargotinê, gelek helbest, destan û kurteçîrok weşandine. Hêjayî bîranînê ye destana wîye Gulîzer. Ev destana radyoya Yêrêvanê kiribû kompozîsyaya û alyê guhdara va bi hizkirin hate qebûlkin.

Xudanê çend berevokên helbestan in helbestvanên bi şuret Qaçaxê Mirad û Usivê Beko. Di warê nivîsarê vekirî da jî karne anegore hêja Elîyê Ebdîlrehman, Nado Maxmûdov, Mîroyê Escd, Xelîl Muradov kirin.

Li ser vê govekê û bîngehê dengê edebyeta esîl ji pêy salê 60'î ra hate bihîstin. Bi serê silsîleta Şikoyê Hesên, Fêrikê Usiv, Mîkayêlê Reşît, Sihîdê Îbo, Simoyê Şemo, Karlênê Çaçanî,

Egîtê Şemsî, Rîzalyê Reşît, Ordixanê Celîl, Baryê Bala di warê helbestê da, Wezîrê Eşo, Emerîkê Serdar, Egîtê Xudo, Ahmedê Hepo, Sîma Semend, Ahmedê Gogê di warê nivîsara vekirî da, dinyake nû li nava edebyeta vê para gel da hate vekirin. Paşê ew cihan rengîntir û zengîntir kirin Tosnê Reşît, Çerkezê Reş, Elîxanê Memê, Babayê Keleş.

Ji van hineka bi şureta nivîskaryêyî mezin, hineka bi xebathizî û zanebûnê pir rîya xwe vekirin û ji alyê xwendevana da hatine naskirin û qimetkirin.

Gerekê bê gotin ji navên li jor gotî her yek şexsiyetek e, kar û barê girîng kirine û cfrandinên wan hêjayî lêkolînên edebyatzanyêye esil in.

Sala 1961'ê berevokên helbestan, ya Şikoyê Hesen Qlçîçek û ya Fêrikê Usivê Çevkanî neşîr bûn. Weşandina herd berevokên wan şayiraye ewlîn, qewmandin bûn li nava edebyeta kurdê Sovyêtê da. Herd şayîr jî xwedêdayî bûn, wextekî kin da bûn hizkirîyê xwendevana.

Ş. Hesen ji rûyê kesîbiyê, tengasîyên aborî û der dorên neqenc da nikaribû temamiya qewat û şureta xwe boy pêşxistina edebyeta gelê xwe bida kêranîn. Ji pêy weşandina du pirtûkên helbest ra: Tembura Kurda û Meremê Dilê Kurd, çilûheyşt saliya xwe da çû ber rema Xwedê. Lê çî jî hişt pir giranbiha ne.

Fêrikê Usiv mîrateke pir mezin û zengîn ji pey xwe hiştiye. Ev berevokên wîye helbesta hatine weşandin: Gula Elegezê (1954), Lîrîka (1967), Usivê Nebya (1973), Narê (1977), Hisretdefter (1984, Bihara teze N 1), Dinya Delal (1987, Bahar N 6). F. Usiv hostê xebera bedewtîyê bû. Ewî bi helbest û destanên xweye delal reng û navcroka nû, bi heqî gotî nûjenya esil anî nava poçzya kurdaye pirqurme. Ji cûrê kilasîkê dîr neket, lê bi pê û şopa xweye dewlemend û rengîn kir, bi kurtî gotî qesra xweye borew li rex qesrên şayîrê kurdaye nemir çêkir. Destanên

wîye Usivê Nebya, Xewna Mîrmîh, Rihana Reşo, Hîsret û yê din ne ku tenê sertacê efrandîne wî ne, lê usa jî mirov kare wana dayne li rex destanên kilasikên meye here mezin.

Pir hewaskar û dewlemend e poêzya Mikayêlê Reşît. Ewî cûre û naverokeke nû anî li nav cdebyeta kurdê Sovyêtê.

Helbestvanên hêja û xweyê rîya xwexatyê ne Simoyê Simoyê Şemo, Sihîdê Îbo, Karlênê Çaçanî, Rizalyê Reşît, Egîtê Şemsî.

Tosinê Reşît. Çerkezê Reş, Elîxanê Memê xwe ra ronayîke geş, kûrayîke anegor û bineke xweş anin.

Di warê nivîsara vekirî da kare mezin kirin Wezîrê Eşo, Emerîkê Sordar, Sîma Semend, Egîtê Xudo, Babayê Keleş. Wana tevî Ahmedê Gogê, Temûrê Xelîl, Hescnê Qeşeng, Mirazê Evdo, Baryê Mehmûd rojnamegerîya kurda jî gihandine destanên hêja. Gavne xurt alyê şanogerîyê da jî hatine avîtin.

Li nava kurtenivîseke wa da îmkân tunc wan hemû kar-barên li nava wan 65-70 sala da hatiye kirin bê gotin, qimetkirin û analîzkirin.

Ew mijara ne ku miqaleke wa ye, lê bi deha xebatên cdebyetzanyêye mezin e.

Edebyeta kurdê Sovyêtê bi cûre, naverok û temamîya xwe şaxekî cdebyeta kurdaye teybetî ye. Rast e li xerîbîyê hatiye efrandin, lê mîna xûn-goşt tim li welatê xwe va girêdayî bûye.

Pêvajoya pêşdaçûyîna çand û kûltûra kurdî li Ermenîstanê gumrih berdewam kir heta salê 90'î. Rûyê pêşdahatîna qewatên miletçîye şovûnîst, hilweşîna qeydê Sovyêtê, avayê çand û kûltûra kurdaye li wur jî hilweşya.

EREBÊ ŞEMO
1897-1978

Despêka salên şêstî bû. Ez ji gund hatibûm û min bajarê Yêrêvanê di xwendina bilind da dixwend. Êvarê, ez sehetekê – duda derdiketim nava bajêr, ji bo pey xwendinê ra hêsa bim. Dewya havînê bû. Ji pey rojên germ ra hewa êvarên Yêrêvanê pir xweşc. Hewake hênîk dilîze û dewsa hulma germa rojê, hênkayîke xwşîk laşê mêriv dipêçe. Rîya min li kûça ser navê X. Abovyan ra derbaz dibû. Wan sala êvarê ew kûçe timê tije meriv bû. Rewşembirên Ermenya yê here bi nav û deng êvara wê kûçê da digeryan. Ew kûçe teyê bigota dilê bajêr bû, evdên rewşembire eyan himli li wir dijîtin.

Li nav geleka da rîspîkî maqûl, bi bejna nivçe bala min dikşand. Qaz qudreta xwedê dema ez derdiketim gerê, ew ji wî wedeyî derdikete seyrangê. Porê sipî, dêmê bedewî rem, cil – rihalê qibraxe bêqisûr, kewazê dêstî bedew hewasa mêriv tanîn.

Min tê derdixist, ku ew evdên wê kûçê da derdiketine seyranga êvarê, payê pirê hev nas dikirin, silav didane hev. Çevê min miqîm li kalê bû. Payê xelqê, yê pirê li ber kalê disekinîn, kumê xwe derdixistin, silav didanê, derbaz dibûn.

Kêfa min ji rîspî, maqûltiya wî, rêvaçûna wî ra dihat û her êvar min dixwest kalê xwe bivînim û bizanbim gelo ew kêye ?

Rojekê ji kûçê da min ji merivekî pirsî:

-Biborîne, ew rîspî kê ye ?

-Çiye, tu ji Yêrêvanê nînî? - camêrê ermenî ecêvmayî min nihêrî, - ew nivîskaê kurd Ereb Şamîlove.

Min nav û dengê Erebê Şemo di zarotyê da bihîstibû. hinck nivîsarên wî xwendibû. Lê ew bi xwe nû didît.

Wê êvarê ez pir kubar bûm, ku ew rîspîyê maqûl nivîskarê gelê min Erebê Şemo ye.

Paşê me nêzîk va hev nas kir û weke 15 – 16 sala, rîya edebyeta kurdî da, ez wî mirovê mezin ra meşyam.

* * *

Hîmdarekî edebyeta kurdên welatê Sovyêtê yê ewlin, nivîskarê eyan, bavê pomana kurdî Erebe Şemo / Erebe Şamîlov/ sala 1897 an li gundê Sûsîzê, qeza Qersê ji dayka xwe bûye. Wê demê ew qeza di bin desthiletdaya împêratorîya Rûsa da bû. Sûsîz gundekî kurdên êzdî bû. Mala bavê wî şêx bûn. Lê wek hinek malbetên dîndare din ne xweyî milk û mal bû. Kesîb bûn. “Şemo kurmancekî kesîb bû, ji êla Hesinyan, - gelek sal paşê nivîskar di derheqa bavê xwe da dinivîse, - diçû ber dewarên xelqê “. Wî li wê qeza kurdan, gundên melekanaan, adîrbêcanan, huruman û ermenyan rênçberî dikir. Salekî şivan bû, sala din gavan û bi teherekî ebûra zarokên xwe dikir.

Ereb lawê Şemo yê sisyan bû, zaroke aqilî çevvekîrî. Di zarotya xwe da Erebe çûk diweryên jîyanê dîtî, di malên zengîna da xulamî kir, bû berxvan, golikvan, dîajoyê bavê xwe.

Di emrê wî da bûyareke nebîrkî bû, dema ew di xwendexana Melekana ya Alêksandrovkîyê ya zimanê rûsî da bû berdestî. “Gerekê min heyat paqij kira ji kaxazan, tozê, lê zivîstanê: ji berfê, otaxên dersxanan gêzî kira, toza li ser textê û penceran hilda, av banya têkira boçkan, bona vexwerina şagirtan, sibê û êvarê simawira wê bikeland, biçûma nava gund û dukanê, çî jê ra lazimbûya, bîstanda, carna biçûma bajêr temyê wê biqedînim, lê wextê berf diket, gerekê her sibe zû sobê li dersxanê û otaxê wê dada.”

Bi saya milûkî, çavvckirî, xebathizyê dersdar hiş ji Erebê biçûk dike. Keça dersdara mektebê : Marûsya çûk ELFEBA zimanê rûsî pêşkêşî Ereb dike û bi alikarya wê, Ereb, dema xweyî vala, dest pê dike bi xwe xwe hînî xwendina rûsî dibe. Wextê mamista re'm wê yekê divîne, Ereb bê heq hildide xwendexanê.

Usan ew dibe şagirtê wê mekteba dundersxane, ya bi zimanê rûsî. Di demeke kin da dibe xwendevanekî herî pêş. Ji pcy qedandina xwendinê ra Ereb dişa xulamtya malên dewletîyan, yên tirk, ermenî, rûs, hurum dike. Xulamtya wan salan, wî bêtir di nava dijjweryên emir da qal dike. Ew li ber çevê xwe halê gelê xwe yê bindest û evdên kesîb - kûsîb dibîne. Xelqê kurd alyê axa, beg û dîndarên desthiladar da jî tîn zêrandin, pelçiqandin. Ew malên dewletî cem kîjana xulamtî dikir kurmançî nizanbûn. Erebê zîrek mecbûr dibe zimanê wan fêrbê, ku karibe bi wan ra bi zimanê wan biaxive.

Usan bû, ku hê 14 - 15 salî jî tune bû, êdî bi serbestî tev zimanê dê usa jî rûsî, ermenî, tirkî, hurumî diaxivî, rind haj erf - edet, rabûn - rûniştandin û xeysetê wanî miletyê hebû.

Ji bo wê karê jî cfrandinên nivîskar da ewqas kûr û rast, bi réalîstî deb, rabûn- rûniştandin û xeysetê wanî miletyê bi bedewetî hatye nişandan.

Zanebûna zimanan roleke mezin emrê wî da list.

Şerê Rûs - Tirka dest pê dike. Taxbûrên leşkerên rûsan li kêleka gundê wan çadirê xwe lê dixin. Pê dihesin, ku wî gundî da xulamekî kurd heye yê rind zimanê kurdî, tirkî, rûsî, ermenî zane. Wê demê merivê usan pir kêr bûn. Dest xwe da gazî wî dikin û di ordîya leşkerên Rûs da kivş dikin çawa tercmeçî (werger).

Tevî ordîya rûs ew du salan / 1914 - 1916 / dijî tirkan

şer dike. Wan herd salan ew gelek evdên rûse xwendî, yên xweyê bîr bawarî û fikirên şoreşger ra dibe nas, hevaltîyê tev wan dike, kitêba dixwîne, dinya zanebûn û fikirandina wî fire dibe.

Hê bîst salî jî tune bûye ew zilamê xweyî şuret, çawa gel dibêje, êdî digîhîje gilyan, tê derdixe, ku ew nerastyên jîyanê, kul derdên bêhesav evdên bindest ra ji ku tên.

Sala 1916 -an Erebê Şemo diçe Sarîqamîşê û di çêkirna rîya hesin da wak pale dikeve ser kar. Wê derê ew bolşêvîka ra dibe nas, tevî karê wanî dizîva dibe. Sipartinên wan yê gelekî bi qezya û dizî bi serfînyazî diqedînc.

Bîr û bawaryên bolşêvîkan nêzikî ruhê wî bûn. Ew mîlîngên karkir û leşkeran da bi xeberdan pêşda tê, wan dide serwextkirin, ku azaya wan tenê qewlê dêmokratîyê, komûnîstyê da kare bê mîyaserkirin. Gerekê hukumê axa, beg û milkedaran bêne hedimandin. Mirovê xebatçî gerckê bive xweyê bextê xwe, welatê xwe, xebata xwe û bi xwe pîrsgirêkên xwe çareserke. Gundî gerckê bivin xweyî milk, xweyî ax. Ji bo wan xebatê wî jî, wî digrin davêjine hebsê.

Ew pîr hebsê da namîne. Çînovnîkên dewletê, dema kare wî lêkolîn dikin, pê dihesin, ku Ereb kurdekî êzdî ye. Bi fikira wan kurd giva ewqas jî sîyasyê fem nakin û nikarin bivne bolşêvîk.

Berdidin.

Ji pey hebsê derketinê ra demeke kin gundê xwe: Sûsîzê da dimîne, paşê dizîva derbazî Rûsyayê dibe, diçe bajarê Stavrapolê. Wê demê Rûsyayê da şorişa Oktyabirê pêk hatibû. Hukum ketibû destê Bolşêvîkan. Ereb dikeve nava ordya Sovyêtê ya nû avakirî, kijanê ra digoton Givardiya sor. Sala 1918 - an ew êdî endemê Partîya Komûnîstê

Rûsyayê (Bolşyêvîka) bû.

Xortê şoreşgerî serwext texmîn dîke bêy xwendina bîngêhîn nikare kêrî gel û partîyayê bê, xwestin, bîr û bawaryên xwe bîne sêrî. Sala 1920 - î diçe bajarê Moskivayê û zanîngeha Lazaryan da dor çar sala, heta sala 1924 - an dixwîne.

Sala 1924 - an vedigere Ermenîstanê. Wê demê Ermenîstanê da jî êdî qeydê sovyetê alt kiribû. Ew Kommerkezya Partya Komûnîstyê / Bolşêvîka / ya Ermenîstanê da dikeve xebtê.

Hukumata Ermenîstanê ya nû, hema di salên xwe yên ewlin da mecalên anegor saz kir ji bo pêşdaçûyîna wê para gelê kurd, yên li Ermenîstanê dijîtin. Ku wan ji halê şûndamayîna kûltûryê û aboryê derxe her alya da alikarya wan kir. Gel halê koçeryê û nîvkoçeryê da bû. Merivên kurde xwendî pir kêr bûn. Erf - edetên kevne zîyandar qewlê nû ra nedîmesyan, li ser rîya pêşketinê dibûn asteng û zîyana mezin didan civakê.

Di wî werî da ewledên gelê ermenî pir alîkarî dan dostên xwe yên kurd, ji wan gelek zîmanê kurdî zanibûn û bi hizkirin diçûne gundên kurdan, ku nav wan da nexwendîyê bidine hildan, kurda ra kadroyên miletyê hazir dikirin. Mektebên gundên kurdan yê nû vekirî da çawa mamosta dixebitîn.

Ercbê Şemo kete nava kûrma wê xebatê. Ewî di nav gelê xwe da karê rewşembiryê, kûltûryê, perwerdeyê, ronakbiryê dikir, pîrşgirêkên wan digîhand hukumatê, dijî edetên bêkêr û peymayên hukumdarya berêyc fêodal şerr dikir. Derheqa jiyana kurda da di rojneme û kovarê komarê da dinivîsî.

Sala 1924 - an, 5 - ê heyva hczîranê li zozanê Elegezê

civîna kurdên nepartîvan hate derbazkirin. Civînê da axaftina hîmlî ya înstîrûktorê Kommerkezya Partîya Komûnîstê Ermenîstanê Erebe Şemo bû. Navê têma axaftina wî „V.Î. LÊNÎN û milletên biçûk „ bû.

Sala 1927 - an hukumata Ermenîstanê (Komîsaryata ronkaye û perwerdê) ji bo hazirkirina elfeba kurdî ya nû qirar qebûl kir. Elfeba nû gotî li ser hîmê herfê latînî bihata demezirandin. Sala 1928 - an karê hazirkirina ELFEBÊ bi serfînyazî hate qedandin. Xudanê wê bûn mamosta Îsahak Maragûlov û Erebe Şemo. Îsahak Mêrangûlov ji gunde Vêrîn Divînê bû, Komara Ermenîstanê. Bi eslê xwe Mexîn (Aşûrî) bû.

Xwendina bi zimanê rûsî, helaqetyên wî tevî rewşembîrên eyan û rêvabîrên hukumatê, mecal didan, ku ew pîrsgîrêkên gelê xwe bigihîne cîyên bilind. Bi însîyatîva wî sala 1928 - an komek xortên kurd ji Gurcîstanê û Ermenîstanê şandine Lêningîradê xwendinê. Ji pey kutakirina xwendinê ra bawarkî teva jî karne berbiçev kirin ji bo gelê xwe. Ji wan Qanatê Kurdo paşwextyê bû zanyarekî kurdzanyê yê bi nav û deng, Semend Sîyabendov şerê dijî Almanya Hîtlêryê da bi mêranî şer kir û navê Mêrxasê welatê Sovyêtê stend.

Erebê Şemo xebata berbiçev kir ji bo sazûna rojnema kurdîye RYA TEZE. Sala 1930 - î li bajarê Yêrêvanê dest bi weşena rojnemê bû. Ew rêvabîrêkî berpîrsarya rojnemêyî herî aktîv bû. Wê salê dîsa li Yêrêvanê xwendinxana dersdarhazirkîrnê ya kurdî vebû. Berpîrsyarê xwendinxanê yê ewlin ew bû.

Lê dirêj wê wezîfê nake. Zûtîrekê wî dişînine bajarê Lêningîratê xwendinê. Ew aspirantûra înstîtûta Dîroka Kûltûrayê da qebûl dibe. Wî çaxî ew usa jî di înstîtûta Felsefe, Edebyet û dîrokê da dersê zimanê kurdî dide.

Dewya salê sîyî welatê Sovyêtê da dest bi diweryên (rêprêsyayî) dîktatorya stalînîzmê dibin. Bi milyonan evdên wî welatî yên bê sûc, am – tam dibin qurbanên wan diweryan.

Kurdên Sovyêtê jî zîyana mezin dîtî. Sala 1937 – a Erebê Şemo li Pêtrogiradê (Lênîngiradê) girtin û sirgûnî Sîbîrê kirin..

Dema jîyana xwe ya here aktîv û gulvedanê, dema efrandarya gurr da ew kete devê sue, serma û diweryên sirgûnya zulm. Di bin giranya sîyasya neheq, ew jî werêkî xwzewî mîna Sîbîrê da, ku qewlê hewayê û jîyanê usanî, ku degme evd, ew jî evdên welatên germ, karin lê teyaxkin, mayîn pir çetin bû. Mecalên jîyanê, yên here sade jî dewletê evdên sirgûnkirî ra hazir nekiribû. Yanê usa, kê çû, kê ma. Êdî derheqa nivîsar û efrandaryê da gilî nîkaribû hebya, dima ber xwe bide ji sermê, birçîbûn û zordaryên sîyasî xwe xweyî kira, jîyana xwe biparasta.

Sîbîr bi milyona evdên wek Ereb ra bû goristan. Ereb zarotî û xortanya xwe da pir diweryên usa dîtîbû, qal bûbû.

Ji pey bîst salên zemetê dûr û dirêj ra. (pey mirina Sitalîn) sala 1956 – an, wî wa gotî “c’ fû “ dikin, dibêjnê, ku tu sûcê wî tune bûye, neheqî lê hatye kirin.

Ji wur vedigere Ermenistanê, Yêrêvanê. Dîsa dest bi jîyana wî ya sîyasî, civakî û efrandaryê dibê. Çi, ku salê sirgûnyê unda kiribû, şev – roj dixebitî ku wê valayê tije bike.

Mala wî nava bajarê Yêrêvanê, çiyê herî rind, li kûça ser navê roakbirê ermenya Xaçatûr Abovyan bû. Heta niha jî li ser dîwarê wî tamî, ji bo hurmet û bîranîna nivîskarê mezin kevîreki mermerî guloverî bedew lê xistine û li ser bi zimanê rûsî nivîsare: “ Vê malê da ji sala 1963 – a heta

1978 –an nivîskarê kurd û xebatçiyê civakî Erebê Şemo, Şamîlov jîtye. “

* * *

Di salên qeydê Sovyêtê yên ewlin da, li Ermenistanê , ji bo kurdên wê deverê jî mecalên pêşdaçûyîné hatin sazîkirin. Civaka kurda şûndamayî û nexwendî bû. Halê fêdalyê da jîyana koçeryê û nivkoçeryê derbas dikirin. Dewletê her tişt dikir, ku mîletên mîna kurdan ji halê şûndamayîné derxe..Wan ra hîmê medeniyeteke milatî dihate danîn. Kadroyên xwendî, zane bawarkî tunc bûn. Wezîfên pir cawdar û giran diketin ser milê yên wek Erebê Şemo.

Wan sala jî dest bi emrê wî, yê efrandaryê dibe. Sala 1929 – an ew tev Îsahak Maragûlov elfeba “Xwe Xwe hînkirina zimanê kurdi ” diweşîne. Ev kitêba ya kurdaye ewlin e, ku bi herfên latînî çap bûye. Ev elfeba dirokî bû hîm, ku wê demê, welatê Sovyêtê da nivîsara kurdi ji tîpî ermenî bên guhestin bi herfê latînî.

Sala 1930 – î pirtûkên wî yên bi navên “ Emirê Lênîn “, “ Terîqa rêvolûsya Oktyabirê “, “ Kolxoz û kara wê gundya ra” tîpî weşandin.

Wê demê ew rojnemên rûsî û ermenî da bi gotaraên berfire pêşda tê, sîasya dewleta nû xweyî dike, xelkê nexwendî, şûndamayî dide servextkirin ku dewleta nû ya xebatçî û belengazan, pale û gundyan e, dixweze çavê gel veke, ku ew zulmkar û kedxwerên xwe, yên rastî, nas bikin, menya hejarî û feqîrya xwe bihesin û bisenin alye welatê sovyêtê. Dijî erf – edetên kevne seva pêşdaçûyîna gel zîynkar şer dike, efrandinên bedewetyê dinivîse.

Di sala 1936 –an nivîsara wî ya bi navê „ Li ser

pêwendyên Fêodalî di nav kurdan da” tê weşandin ..., Seva tiatroyên gundên kurdan şanoya nivîskarê ermenî Alêksandir Araratyan ya bi navê “ Koçekê derewîn “ werdigerîne bi zimanê kurdî û diweşîne (1930).

Sala 1935 – an efrandinên wî : ŞIVANÊ KURD, lê salekê pey ra jî KURDÊ ELEGEZÊ tên weşandin. Bi weşandina van efrandina, îlahî ya “Şivanê Kurd “ Erebe Şemo çawa nivîskarekî kurdî bi şuret hat naskirin û nav - dengê wî çawa li nava welêtê Sovyêtê ûsan jî li nava rewşembirên kurde yên wê demê da bela dibê.

Ev romana biçûk bi gelek zimanan / rûsî, ermenî, gurckî, azeyrbêcanî, firansî, almanî, tirkî, erebî û gelek zimanên din / hatye wergerandin û weşandin.

Cîyê gotinê ye, ku salên sîyî dema rewşembirên kurd li bajarê Bêyrûtê berevoka pêşkêşî efrandinên nivîskarên kurdên Sovyêtê diweşînin herd efrandinên nivîskar, yê jorgotî jî cîyê xwe wur da digrin. Berevok jî bi navê romana ŞIVANÊ KURD tê navkirin.

Nivîskar êdî rind haj edebyeta rûsa û ermenîya hebû. Jîyan, deb, rabûn - rûniştandin, ziman, pirsgirêk û xeyscê çawa gelê xwe usan jî yê gelên wê heremê zanibû. Hemî li nav gelê xwe derketibû. Di nav bir û bawaryên şoreşgeryê da pijya bû .Ev hemû bûbûn him ku nivîskar efrandinên berfire binivîse û jîyana gelê xwe / usa jî gelên cînar / bi zaravê kurmançîyî xweş, bi réalîstî raxe ber çavên xwendevanan.

Ew bi gelek rewşembir û nivîskarên gewre yên dema xwe, yên welatê Sovyêtê ra nas bûye û dostanî kirye. Îlahî hukmê edebyeta rûsî ya wê demê ser wî pir tê xanê.

Nivîskar derheqa rasthatina xwe tev nivîskarê rûsî mezin Maksîm Gorkî timê bi kêfxweşî gilî dikir.

Gorkî hatibye Ermenistanê. Li bajarê Yêrêvanê, Erebe Şemo destnivîsara romana “ Şivanê Kurd “ dêst da rastî Gorkî tê. Gorkî destnivîsarê hildide, bi dilxweşî lê dinhêre û dibêje: “ Gelê kurd bi zimanê nivîskarê xwe: Erebe Şamîlov qise dike.”

Romanoka “ Şivanê Kurd “ serhatya jîyana nivîskare, çîroka zarotî û xortanya wî ye. Li nav nerastî û dijiweryê emir da, li nav kar û bar, neheqî û zordestyan milkedar, axa û began da zaroka kurd ya malbeta belengaz, mezin dibe, qal dibe, digîhîje femdarya sosyalîstyê, dikeve nava refên şoreşvanan, şer dike jî bo azaya evdên bindeste zêrandî. Romanê da bi nîgarkirina dîdem, bûyar û xcisetên şexsyetan, nivîskar bi şerezatî û hûrgilî jîyana xulam û karkirên li cem kedxweran tîne li ber çavan. Ew ne ku tenê derheqa jîyana kurda, lê usa jî derhrqa gelên wê herême yê din da gilî dike. Dide kivşê ku hejarî û zordarî miletyê nas nake. Zalimê her gela weke hevin, hejar jî weke hevin.

Didemekî pir barkêş e, dema gur dikeve nav keryê pêz, şerê şivanê zarok, seyê wî: Çevreş û gur. Bi zemetî ew gur ji pêz dûr dixin, nahêlin ew zîyana mezin bide kêrî. Lê gur bizina keşê molokan dikuje. Ew goşê bizinê dibe dide xweyî. Dewsa keşe êginayî û culetya şivanê biçûk qîmetke: “ Xezebeke dijwer ew girt, - nivîskar dinivîse, - ez birim axorê û li wê, ewqas li min xist, ku min ne dikarî xwe ji erdê rakim. Ez bê hiş li wê mam. Bavê min hat û ez li wê dîtîm û bi zehmet ez kişandim mal.” “Adat wa ye, ku şivan ji xisara ra ji alyê guran nayêne berpirsyar kirin. Herwekî şivan bê çekin, ev tiştêkî maqûl e. Lê kûlak Sêliverston, meznê Molokanan guh ne da adat û qanûnan. Ji bo bizina birandî, ji salya min çend rûblî û çend kopêk ji min birî.”

Eva rastya jîyana wê demê bû. Romanê da, çikî din hatye nişan dan çawa ji kêrî 3 pez unda dibin. Bi şaşî davêjin ser merivekî. Mûsa Beg bi zorê 3 peza ji wî distîne. Dema pezê undabûyi dibînin, beg pezê mêrik xwe ra hildide, paşda nadê.

Bûyarên wa pomanê da pirin. Hewaskarin parên romanokê yên derheqa “ dizîna” çetela, xwendina wî dibistana rûsî ya dusalc da, berodan û beranberdan da, derketina zozana, xezaya wê deverê ya delal da û hvd.

Nivîskar derheqa bûyarên wan sala yê wê heremê da qewimî gilî dîke, şerkarya pale gundyan û tevgera agirê şoreşgerî ku li nav leşkerên rûs da gur bûbû nişan dide.

Gelekî bi barkêşî tên xwendin ew perên romanê, yên dema qeremanê wî bi zemetî derbazî Rûsyayê dibe, dikeve li nav kûrma şerkarya şorişvanyê û şerê bajarvanyê. Vira usa jî ew derheqa rasthatina xwe tev hîmdarckî dewleta şovyêtê yê civakî î cwlin, serokekî şerê bajarvanyê, yê evsencyî S. M. Kîrov da dinivîse. (Ercebê Şemo usan jî rastî hîmdarê dewleta Sovyêtê Vladîmîr Ūlyîç LÊNÎN hatye û tev axivye).

Ji pey altîndarya şorişê ra qehremanê romanê vedigere Ermenistanê, vira jî li nav kurdan da dest bi xebata sîyasî, civakî, çandî dîke.

Di romanokê da nivîskar gelekî delal jîyana kurda ya koçeryê, deba wan, erf – edetên wan dide kîvîşê. Gelek cî daye pismamtî û hogirtya pale û gundyên bindeste glên cînar.

Romanoka wî ya wan salaye din: “ Kurdên Elegezê “ peyhatya romana jorgotî ye. Ew jî çîroka jîyana wî ye ji pey demezirandina qeydê Sovyêtê ra. Qehremanê romanokê

Ereb bi xwe ye, vira da bi navê Misto derdikeve li ber xwendevana. Vê derê êdî Misto xebata perwerdeyî, kûltûrî, çandî li nav gundyên feqîr, belengaz da dike, derdikeve dijî wa gotî “dijminê sinifê “ kurdên zengîn, kûlak, axa, beg û desthiletarên herê, edetên kevne zîyandar rexne dike, xebata perwerdeyî, çandî, civakî dike.

Herd efrandin jî bi kurmançiya delal, xweş û dewlemend hatine nivîsar. Zarav yê serhedê ye, bi cûrê şirovekirina gelêrî hatye pêkanîn, usan çawa çîrokbêjên kurd çirokan dibêjin.

Gerekê usa jî bê gotin, ku peyvên biyanî, hevokên axaftina herêmî di nav nivîsara da pirin. Kîjan, bi texmîna min ewqas ne kêmasyê nivîskarî, çiqas dereca nivîsandina zimanê kurdî ya wê demê va girêdaye. Wura nivîsara kurdî nû gavên ewlin davît. Tercûbe tune bun. Ew para kurda bîngeha xwe, welatê xwe qetyayî bû. Dîsa gerekê bi erênî bê nixandin, ku nivîskar ziman û zargotina gelêrî rind zanibye, ku karibye alyê zimên da serkeve.

Qehremanên van efrandinan, navên mirovan, bûyar, cî û wer bawarkî hîmlî yê dîrokî û rastî ne. Nivîskar nakokyên navbera bi alîkî axa, bega, dewletya, alyê din gundyên kesîb da kirye hîm û li wê çarçovê da nivîsarên xwe ava kirye. Li cem wî axa, beg, serekeşîr, dîdarên êlan tev zulmkar, talançî, neheq, merivkuj û bê vîjdanin, gundî, pale, şivan, gavan, kesîb û belengaz jî evdine pozîtîvin. Helbet li nav axa – bega da merivê neheqe xirab hebûne, lê derheqqa teva da xirab nivîsar qelsîke van nivîsara ne. Ewî rind zanibû ku di nav navên ŞIVANÊ KURD da bi xiravî, nêgatîv daye xanê navne usan hene ku êlên xwe ji qirê xilaz kirine, anîne gîhandine Ermenîstanê. Wan jî mîna her kesî, her kurdekî êla xwe zemetî, belengazî kişandine. Heta niha jî navê

hineka li nav êzîyên Ermenistanê da bûne efsene, kilam avîtine ser wan. Bi keder gerekê bê nivîsar ku wan salên Sovyêtê, yên ewlin da komûnîstan û komsomolan, cîyê vala, bê sebeb gelek nheqî wan evdên bi rûmet kirin.

Dema meriv bûyarên dirokî û halê wê heremê yê sîyasî, civakî tîne ber çevan dibîne nivîskar yekalî nêzîkî qewmandina bûye, gelek tiştên girîng “ bîra “ kirye. Şerê navbera Dewleta Rûs û Osmanyê da / çiqas jî giran be/ tenê şerê navbera du împêratotya, yê dagerkiryê nîne. Ew bûyara mirin – jîyanê ye çawa seva binçiyê wê heremê yê xîrîstyan, usan jî seva kurdan, xasma kuçdên êzdî. Alyê hukumata Rûsyayê ya nû : Sovyêtê da betalkirina şêr, çûyîna leşkerê Rûsyayê ji heremê, gelê wê deverê davê devê zulma Osmanyê û alayên hemîdyê. Dewa peymana Sêvêrê, ku Rûsya gotî xweyî lê derketa bêxayî ma. Rûyê Şoreşa Oktyabirê da komûnîsta, hukumata Lênîn dewa kurda pêşkêşî Tirkyayê kir. Helbet, dem û bûyarên wî wedeyî cuda bûn û ji qewata nivîskarê me der bû bigîhîştta kûraya wan pirsan.

Ji rûyê sirgûnyê da navbereke mezin dikeve nava jîyana wî ya efrandaryê. Wê sirgûnya Erebcê Şemo rastî jî li nav pêşdaçûyîna edebyeta kurdê sovyêtê da valayîk çê kir, xazma di werê nivîsara vekirî da. Ji romana “Şivanê Kurd” tê zanîn, ku wê demê li meydana edebyeta kurdî da nivîskarekî xweyê qelesa adan û bi şuret sekinî bûye.

Ew bi edebiyet û zimanê rûsa hatibû perwerdekirin, zargotin û zimanê dê rind zanibû, ziman, deb, erf – edet, pîrgirêkên gelên cînar ra jî nas bû, ji nav evdên here bindest derketibû, telî – tengyê jîyanê, nakokyên navbera sinifan da, zulma hukmdaran, rev û beza gelên wê navçê bi çavên xwe dîtibû, tevî şerê Rûs – Tirkan û şerkarya Şoreşa Oktyabirê bûbû, cîyê xwe di nav jîyana hukmdarya

nû da girtibû, bi gilîkî hazir bû seva nivîsara karên edebiyetê yê mezine, bingehîn. Eger ew ji nav civaka wî nehata dûrxistin û mecalên efrandinê bêpar nema, wê berhemên pir giranbiha gelê xwe ra bihişta.

Bawarkî du dehsal şûnda ew ji wan dijeryên sirgûnyê yê zulm xilaz dibe û dişa vedigere jîyana efrandaryê. 22 – 23 sal ji pey “ Şivanê Kurd” ra, sala 1958 – an li Yêrêvanê romana xwe ya “ Berbang “ lê salek şûnda “ Jîyana Bextewar “ tên weşandin.

Di nav romanên Erebe Şemo da ya here berfire û barkêş romana JÎYANA BEXTEWAR e. Naveroka romanê nivîskar ji jîyana êleke kurdan ya Sîpka hildaye. Bûyarên dirokî, yên devedevî sed salan xwe ra kirye hîm û li ser wê fonê wan guhestinên bingehîn nîşan dide yên jîyana Kurdên wê heremê da qewimî bûn. Qehremanê romanê yê herî sereke Emerike û bûyarên sereke li dora qedera malbeta wî û kurdên wê heremê pêk tên, xazma êla Sîpkan. Nivê sedsala nonzdan nakokiyên olî, civakî dikevin navbera evdên vê êlê. Zulm û zora dewleta Osmanyê jî zêde dibe. Malbeta Emerikê û şipkiyên êzdî tev, mecbûr, cî û werên kal bavên xwe, milk û malê xwe dihêlin, direvin qeza Qersê, kîjan wê demê bin bandora dewleta Rûs da bû. Koçberya berbi werekî nû xwe ra diwjeryên nû tinin. Raste hukumdarya rûsa ewqas neheq, bêvîjdan û zulm nîbûn çiqas ya osmanyen, li cem wan hinck qewl – qanûnên civakî hebûn, ku evdên sade jî zulma neheqa xweyî dikin, lê vira jî rastî tunc bû, vira jî evdên kesîb, belengaz, xebatçî dihatin pelçiqandin. Vira jî hukumdari alyê axa, beg û zengînan bû. Vira jî nakokiyên li nav û hundur civakan dijî evdên feqîr û xebatçî dihatin kêranîn.

Dest bi şerê cihanê yê yekemîn dibe. Dinya dişa li hev

dikeve. Ew herem dibe meydana bûyarên neqenc. Jiyana xelkê ser û binî hev dibe. Li nav Rûsa û Tirka da dest bi şêr dibe. Dengê Şorişê ji rûsyayê tê digihîje wura. Dîsa xelq çîşihîf dibin. Wê heremê da hukumdari ji qewatekê derbazî qewateke din dibe. Tek ji pey demezirandina qeydê Sovyêtê ra rastî û aramê tên heremê.

Nivîskar bi zarekî kurmancîyî xwes û hostatî wenyên jîyana kurdên wê heremê yê wê demê raxistîye li ber çavê xwendevanan.

Ji pey ji heremê çûyîna leşkerên rûs ra bêqanûnî, talançîfî, cerdevanî, rev bez xelkê dikin devê qetil û zulmê. Emerîk û kurdên êzdî yê qeza Qersê mecbûr vê carê jî çemê Erpeçayê derbaz dibin, koçberî li nav kurdên pala çiyayê Elegezê dibin. Lê ev koçberî ji koçberya derbazbûyî zulmtîre, ewa revê ji xezeva roma reş, ji kokbirkirnê, ji kuştinê. Dema revê koka evdan tê. Dê ewledê xwe davêje. Xelayî, nexweşî, tirs, xof mîna şûre dudev evda dibirin. Dutîretî, nakokî û bêtifaqî li nav êl û eşîrên kurdan da betir xurt dibin. Yên mîna Teyo beg, dewleta Tirk ra dibin alîkar û ziyana mezin didin xelkên wê deverê. Dewleta ermenya ya nû avabûyî bêtaqete xelkê ji hicûmkirinên Tirkan biparêze. Leşkerên tirkan, tevî hemîdyan bi xûn û zulm tén digihîjne gundên kurdan, yên navça Axbaranê, pala çiyayê Elegezê. Koka xelkên van gunda tê. Gelek zilaman hêsîr digrin û berê wan didine kûraya Tirkyê. Emerîkê jî tev wan hêsîra dibin. Ew rêva, bi cûrekî direve. Ji pey gelek diweryan û zemetyan ra tê digihîje mala xwe. Vira ji qewlê jîyanê tunene. Mecbûr jîna xwe gund da dihêle, destê Şehîdê xwe digire û diçe bajarê Tilbîsê, xebatê.

Xelq bi hisret demên hukumdarya rûsa û leşkerên rûse rem, yên ji weletê wan çûne ji bir tînin.

Demezîrandina qeydê sovyêtê edlayê û aramyê tinine Komarên Kovkasê: Ermenistanê, Gurcistanê, Azeyrbêcanê. Kurdên wur ra jî rojên xweş tên. Çawa teva ra usa jî lawê Emerîkê Sehîd ra jî mecalên xwendinê, pêşdaçûyînê vedibin. Ew berê mekteba bajarê Tilbîsê da dixwîne, kîjan seva zarokên kurd vebûbû, paşê dişînine Lênîngîradê (Pêtrogîrad) xwendina bilind. Ji pey xwendinê ra Sehîd vedîgere gundê Sengerê cem malbeta xwe. Kolxoya gund da dixebite, mekebê da dersdaryê dike, derecên serketin û pêşdaçûyînê ra bilid dibe, digîhîje dereca şuxulvanya serokatya nchyê. Tê bijartin çawa Şêkrêtarê ewlin yê Partya Komûnîstê nehya Axbaranê.

Dîsa Sehîd dişîninc xwendinê. Vê carê diçe paytextê welêt: Moskivayê. Hema wê demê jî herba Cihanê ya duyemîn dest pê dibe. Almanya hitlêryê davêje li ser welatê Sovyêtê. Sehîd dide sîlihê û diçe pêsenya şêr. Bi mêrxwesî şer dike, dibe serleşkerêkî şereza, digîhîje ritma leşkeryê ya bilind û ji bo mêrxwesya wî navê MÊRXWESÊ YEKÎTYA SOVYÊTÊ didinê. Ji serokatya leşkeryê ya here bilind Emerîkê û Rihana dê ra seva mêrxwesya lawên wan, nema razîbûn û pîrozbahyê tê. Bi wê nemê jî roman dewî dibe.

Helbet ev bûyarên ku romanê da hatine dayîn ji alyê nivîskar da çêkirî yanê herhemên fikirandina wî nînin, ew tev ji emrê kurdê Sovyêtê hatine hildan. Ew bûyar pêk hatine. Qehremanê usa hebûne. Nivîskar bi xwe jî (Misto) ne tenê şehde, lê şerkarekî aktîv yê wan bûyaran bûye.

Bûyarên romanê ji Entaba Sîpka dest pê dibin, heta diçin digîhîjne qeza Qersê, navça Elegezê, bajarên Tilbîsê, Lênîngîradê, Moskivayê, herba Almanya - Rûsyayê. Be'sa bi dehan qehremanên nêgatîv û pozîtîv, bûyarên biçûk û mezin tên kirin. Gelek erf – edet, eyd, şîn, şayî bi hûngilî hatine

nivîsar. Mesele dema derheqa mirina Xudêda da dinivîse usan bi hostatî derbazkirna şîna wî û hildana cinyaz siro dike, tê bêjî dîdemê şînê li cem kurdên Ezdî tîne li ber çavê xwendevanan. Çawa ser cinyaz distirên, kotelê çawa girê didin, jin gulyê xwe dibirin didin ser cinyaz, hewarî çawa tîn û wan çî cûreyî pêşnyaz dikin, xêrê çawa didin. Usa jî qelen birîn, dewat, bindarûka cîwanan, eyda beranberdanê, berodan, eyda da li nav gund gera Kosegeldyan û gelek tiştên din. Evan tiştên êtnogirafî – dcbê yênan usanin, ku niha gelek hatine bîrkirin.

Zimanê romanê paqij e, zelal û dewlemend e, akila gilîkirina wî rast wek ya çîrkêja ne. Dema xwendina romanê meriv nikare ji şirovekirina bûyarên hewaskar biqete. Tebyet di bin qelema wî da tê bêjî hişyar dibe, reng û rewşên bedew e neditî xwe dike û xwedevan heyr dihêle. Dîdemên cîwane delal, yênan xezaya çîya û banyê Serhedê romanê da pirin, Dema dixwîni her demsala wî welatî bi bedewî, xêr – bêr û dijweryên xwe tîn ber çavan.

Bi tomerî ev roman bi bûyaran dagirtî û kûre, jîyana gelê kurd ya wê demeye dirokî, pir dijwer û bi guhestinên bingehîn tije destnîşan dike, li ser wan destanîn û pêşdaçûyîna disekîne, kîjan hukumdarya bolşêvîka dane wê para kurdan.

Nivîskar bi tebyên rêalîzma sosiyalîstîyê nêzikî bûyaran û qehremanên xwe dibe, nivîsara xwe da bi temamî sîyasî ye, rind tê xanê ku ew komûnîste. Dicedîne nîşan bide, ku qehremanên wî yê pozîtîv tim serketî û pozîtîv bin. Ewan keyset va bêqisûrin, remin, xebatçî û paqijin, zanene. Ji bo heqyê, pêşdaçûyîne, edlayê, dostanya gelên bindest şerkaryê dikin. Bî fikira wî serketin û pêşketina civakê tenê bi rîya sîyasya komûnîstîyê kare mîyaserbe. Ew baware, ku tek bi

bawaryên markisîzm lénîniizmê, rîya sosyalîzmê gelên wek kurda, yên bindest, karin azabin.

Qelsayî û kêmanyên Romanê ji hene:

- romanê, tê bêjî cêrga bûyarên li pey hev rêzkirîne. Rêyeke alyê nivîskar da kivşkirî, yan pilankirî, kîjanê ra gotî bûyar pêşda herin û xwendevana pey xwe bivin, nayê xane.
- carna bûyarên ne pêwîst tên dikevin li nav romanê û xwendina wê giran û zemet dikin. Eger bûyarên usan û wan va girêdayî hinek par – perçe ji romanê bèn derketin, bi texmîna min nivîsar tu ziyane navîne.
- di nav zimanê romanê yê delal da, carna hevokên şaşê, ne kurmancî tên xanê, tê bêjî ji zimanê ermenî yan rûsî xirav wergerandîne.

Romana Erbehê Şemo JÛYANA BEXTEWAR bi zimanê rûsî û ermenî hatye wergerandin. (Rûsî: werger M. Dêmîdova û M. Çêçanovskî, Moskivayê da, sala 1965 – a hatye weşandin, bi zimanê ermenî: werger V. Girîgoryan, Yêrêvanê da bi du cilda hatye çapkirin. Cilda ewlin sala 1961 – ê, ya dua 1964 – a).

Romana HOPO berdewama romana JÛYANA BEXTEWAR e. Naveroka wê jÛyana gundê kurda, ya kolozvanî ye. Emerîk û gundyên din kolxozê da bi hevra, kolêktivî dixebitin, Sihîd ji serokatya nchêyê pêşda dikşînin xebata partyayêye bilind li Yêrêvanê. Cîwanên gundên kurdan êdî diçine xwendina bilind, diqedînin, dibin pêşekzan, vedigerin karê kolxozê xwe. Emerîk kal dimire.

Nivîskar dixweze li dor jÛyan û evîndarya Zîne û Hesen, yên ku xwendin xilaz kirine hatine wan kolxozên gundên kurda da çawa pêşekzanê malhebûna gundîyê dixebitin, konfilikta ji bo demezirandîba romanê çêke, lê nayê standin.

Bûyarê romanê kûr nînin. Gelekî sade û serranin, sarin. Tê xanê ku nivîskar gelekî ji civakê, pîrsgirêkan, jiyane dût ketiye. Parên romanê, şirokirina bûyaran gotarên rojnema RYA TEZE da weşandi yê ne ewqas serketî tînine bîra mirov. Kijana da tenê pesin û destanin dihate nişandayîn. Lê çî bi rastî gund da diqewimî nedihate gotin.

Sala 1965 – an li Yêrêvanê romana wî ya bi sernivîsa DIMDIM hate weşandin. Weşandina vê romanê bûyareke berbiçev hû di nav edebiyeta kurdên sovyêtê da. Ew yek ji wan nivîsaren bedewiyê ye ya dirokiye ewlin e, ne ku tenê li nav edebiyeta kurdê sovyêtê lê ya temamiya kurdan da.

Ji bo romanê çawa hîm destan, beyt-serhatya zargotina gelê kurd, ya bi nav û deng KFLA DIMDIM hatî hildan. Ev beyt – serhatya di nav zargotina kurdên Sovyêtê da pir hizkirî ye, oda da, li nav civaka da tim dihate gotin. Çirokbêjan him bi sitiran, him bi cûrê sirovekirinê digotin.

Gelek varyantên wê alyê kurdzanan va ji nav gel hatine nivîsandin û çapkirin. Hinek helbestvanên kurdê Sovyêtê, wa gotî, ew veçêkirine û xwe ra kirine poyem – destan. Lê gerekê bi heqî bê gotin qîmetê wan nivîsarên ku ser naveroka beyt – serhatyên gelêrî (ne ku tenê DIMDIM usan jî yê din) ji alyê nivîskarên kurdên Sovyêtê da hatne nivîsar (veçêkirin) pir nimz e. Bawarkî ji her alyê efrandaryê va ew ji yê gelêrî dadixin.

Ev destana usan ji alyê helbestvanê eyan Fêrikê Ûsiv va çawa radyokompozîsyaya hatî amadekirin û bi radyoya Yêrêvanê salên dirêj hatî dayîn. (Ez nizamim ew radyo kompozîsyaya berî weşena romana Ercebê Şemo pêk hatî yan pey ra). Ew radyo kompozîsyaya efradineke giranbiha ya serketî ye.

Gerekê bi rastî bê gotin romana Ercebê Şemo ji wan

cuda dibe. Mezmezka destana gelêrî romanê da hatye xweyîkirin. Bûyar, nexs, ewaz tev dora wê mezmezkê hûnandye, xemleke kurmancî ya bi dilê xwe lê kirye û heykelekî cêbîyî nemir gelê xwe ra efrandîye.

Serketin û bihêzbûna xweyê kela Dimdim, Xanê Kurda, Xanoyê Çengzêrîn ji Şahê Îranê xweş nayê. Kela Dimdim bûye dergekî pola, cîyê tifaq û yekîtya kurdan. Berê ew çen serleşkerên xwe yê cêrbandî, bu leşkerêb giran dişîne ser kela Xanê Çengzêrîn, kurd leşkerên dagerkirên neheq dipelçiqînin. serleşker serşikestî, sekesez, paşda direvin cem xweyê xwe, tek bi xweyîntya Mehmûdê Merkanî kela Dimdim dikeve.

Romannivîs ew çîrokên xiyalî, fantastîk, ku destana gelêrî da hene derheqa dîtina zêra, çêkirina kelê, dor navê peyva “çengzêrîn” û bûyarên din, yê nayêne biharkirin daye alikî, ji romanê derxistye, naverokeke hewaskare rêalîstî efrandîye.

Romanê da kela Dimdime bi çarsû, bazar, dukan, qawexane, hostexane, kûçe û meydanên xwe mîna dîdemekî zêndî têne li ber çavê xwemdevana. Nivîskar ew usan nitirandine ku tê bêjî kela Dimdim bajarekî hasêyî, bedewî biçûke. Dorê gund û eşîrê kurdan e. Xelqê xebathiz kar û barê xwe va mijûlin. Sura meznayî û serketina Xanê Çengzêrîn ewe, ku ew alye heqyê û qencyê ye. Xwestina wî edlayî û aramya welatê wê ye. Yekitî û tifaqê xelqê kurd yê wê heremê kirine mîna kulmeke pola. Kurd xêncî biratyê, wekehevyê jîyana e’dil tu tiştî ji kesî naxwezî û nahêlin tu qewat azaya wan jî wan bistîne. Lê.

Alîkî kela Dimdima azadîhiz e alyê din Tehrana rengin da Şahê Ecemî devxwîni bi qetil û qan e. Dewata Şahe. Xwedê zane dewata wî ya çenda ne. Bûk keçeke çardesalî ye. Dewatê da jî Şah û neyarên kurda derheqa wêrankirna

kela DIMDIM da difikirin. Sênbûn û azaya wî warê kurda tirs û kîn kirine dilê Tehranê. Bi rîya cêsûsa, delk û fena, zorê, kuştinê, hevkarîya tev Sultanê Romê, her mecal tê cêribandin ku kurda li nav xûnê da bipelçiqîn. Nivîskar bi nimûnan xwendevana dide bawaekirin, ku eger tifaq nav kurda da hebe, kurd piştî hev bigrin, xweyî li hev derkevin kes wana nikare.

Romanê da xêncî Xanoyê Çengzêrî xwendevan rastî gelek qehremanên hizkirî tê yê mîna Hemze Çawûş, Xaçoyê Ermenî ku topa çê dike, Koçoyê Kal, Mîr Sadiq, Şêx Zade, Cewzo, Sêvdînê lawê Xano, Zafîna jîna Posto, Dilber û gelekên din. Usa jî li ber xwendevanan tê bêjî derê dîwana Şahê Ecem : Şab Abas vedibe, wur tirs – xofê, qelçîpîyê, kînê, neyartya dizîva ne, ya dijî hev.

Eger nivîskar ra mecal hebûna biçûya cîyê kelefê kela Dimdimê, ew cîyê bûyarên dîrokî qewimî bi çevê xwe bidîta, dokûmêntên dîrokî biketana dêst, lêkolîna pêwîst bikira, ez bawarim romanê bi cûrekî din bihata nivîsar û wê qîmetê romanê bilindtir bibya. Lê wê demê kê ew bext dabû nivîskarê kurd, ku karibe ji hidûdên Sovêtê yê pola derkeve, bigihîje wan warên Kurdistanê.

Romana DIMDIM bi zimanê rûsî, ermenî û gelek zimanê din hatye wergerandin û weşandin..

Erebê Şemo xêncî van roman û nivîsaran usa jî seva zarokan çîrok nivîsîne, bi miqale, gotaran, bîrnînan rojneme û kovarên komarên Ermenistanê û Rûsyayê da pêşda hatye. Bi sênaryoya wî filmeke dokûmêntar bi navê KURDÊN ERMENISTANÊ hatye kişandin.

Çiqas jî film pesin û piropaganda jîyana sovyêtê ye, dîsa ew ji wan degme dokûmêntan e, ji kîderê ewled karin gelek rewşembirên kurde wê demê bi zêndî bivînin.

Emekê Erebê Şemo pir e di werê pêşxistina kûltûra kurdên Sovyêtê da. Ew evdekî xweyê zanebûnên kûr û kûltûra bilind bû., pêşewiteki gelê xwe bû. Bi zaroka ra zarok bû, mezinara mezin. Tim di civat û êvaryên nivîskar û xwendvanên kurdên Ermenîstanê da hazir bû, bi şêwrên qenc alikarî dida efradarên gênc.

Derê wî miqîm li ber teva vekirî bû. Ji gundan, bajaran kurdên karker, gundî, xwendevan dihatin cem. Alî teva dikir.

Çawa li Ermenîstanê usan jî temanya welatê Sovyêtê da qedirekî mezin didane wî. Navê xebatçiyê kûlturayî î emekdar yê Ermenistana Sovyêtê dabûnê. Wê demê navê wa didane rewşembirên Ermenîstanê yên here bi nav û deng, xweyê emekê mezin. Ji bo kar û berhemên giranbiha ew ji alyê dewleta Sovyêtê da hêjayî du ordênên welêfî herî bilind: Dostanya Gelan û Ala Sor bûye.

Ji pey mirina wî ra Hukumata Ermenîstanê xelata lîteratûrî ya li ser navê wî kîvş kirin. Ew xelat didane wan nivîskaran yên berhemên kurdîye giranbiha efiendibûn û weşandibûn. Xelata pêşin nivîskar Wezîrê Eşo sitend.

* * *

Havîna sala 1978 an bû. Di serake bajarê Yêrêvanê, ya mezin û dora wê xelk kimkimî bûn. Bawarkî temanya serkarên Ermenîstanê hatibûn wur. Nivîskarên Ermenîstanê tev û seroktya yekîtya nivîskarên komarê li wur bûn. Ji gund û bajarê Ermenîstanê, Gurcîstanê Adirbêcanê kurd hatibûn. Ji dest xelkê /hewaryan/ cî tunc bû. Cara ewlin ewqas xelkê kurd li cîkî top dibûn. Jorê tabûta wî di nav kulîlka da pêçayî bû. Teyê bigotta nivîskar tabûtê da razaye. Jinên kurdan bi kincên milçyê li rex cinyaz

rûniştibûn , şîn dikirin, dinivandin.

Di wê rojê jî li pantîona Goristana Yêrêvanê, ya Sovêtaşênê da, kîderê merivên komarê yên bi nav û deng defîn dikirin, me EREBÎ ŞEMO tesmîlî axê kir. Nivîskarê kurdî mezin wusa hate dinê û çû.

HECÎYÊ CINDÎ
1908 – 1990

Wextê mirov li pala çiyakî dijî, li nav qûç û newal, gelî, mêrg, zozanê wî digere (îlahî xortanîyê da), tê bêjî bilindayî, reng û rewşê wî ewqas navîne. Her tişt jê ra sade û tebyetî tèn xuyakirin. Bi bêxemî li ber xisûsî, nexş û nîgara ra derbaz dibe, gelek tiştî jî navîne.

Lê gava ji çiyayê xwe dûr dikeve, di nava deşt û quçên xerîb da li pey xwe dinhêre, nû bilîndaya çiyê, bedewiya mêrg-çîman, gelî-gebozê wî, tem û zelaliyê avên kaniyê sar, xweşî û başyên zozanê xwe texmîn dike. Bîra wan diko û tê derdixe, ku ew jî pirtîk ji wî axê ye.

Ez vî warê xerîb rûniştîme, pey xwe dinhêrim û nû texmîn dikim, ku ez di nava malbatek rewşenbîraye çawan da mezin bûme: Kê hûne mamostayên min? Min pismamî, hogirî û hevaltî bi kê ra kirye?

Ez bi navê wan xwe kubar û serbilind dibînim: Erebe ŞEMO, Heciyê CINDÎ, Emîne EVDAL, Qanatê KURDO, Şikoyê HESEN, Fêrikê ÛSIV, Qaçaxê MIRAD, Nado MAXMÛDOV, Casimê CELÎL, Mikayêlê REŞÎT, Eliyê FBDILREHMAN, Sehîdê ÎBO, Ûsivê BEKO.

Nav pir in, bîranîn kûr, dûr û şîrin. Min tek navê hinek remetîya da. Her yek bilîndayîk, maqûlek, şîrhelal û karkirê kûltûra gelê xwe.

Eger Kurdê Ermenîstanê, Gurcîstanê, rêspublikayên Asya Navîn û parek ji yê Azêrbaycanê nehelyane, mane, ziman, çand, deba kal-bava bîr nckirine, di wî warî da emekê van rewşenbîrên me pir e.

Kar û barên Kurdên Ermenîstanê yê kûltûrî-çandî, axaftinên Radyoya Yêrevanê yê bi zimanê kurdî, ji gelê welêt ra jî bûn bîr û bawerî. Wan jî ruhê kurdîtiyê demckê ji wur distandin.

Ez ked û karê rewşenbîrên me yê din, nimz nakim. Lê heqî ew e, ku cîyê Heciyê Cindî di nav gişka da cuda bû. Ew, te yê

bigota malxê wê malbata rengîn bû, xemxur û rêvabirê gişka.

Ew havîna timê dihatê gundên meye pala çiyayê Elegezê, ji devê kal-pîra, çîrokbêja, zana zargotin dinivîsîn. Dema ew dihat, caw di nav gel da bela dibû, digotin Hecîyê Cindî hatîye. Em zarok, tomî li ser hev dibûn û me ji dûr va lê mêze dikir. ELFEBÂ ku em dibistanê da pê hîn dibûn, wî nivîsî bû.

Gel pîr hiş lê dikir, qedirê wî zanibûn. Gişka bi serbilindî û kubarî cem gelê cînar navê wî didan.

Sala 1961-ê, wexta ez li bajarê Yêrêvanê ketime xwendîna bilind, rojke payizê, min devtera xwe ya helbesta hilda, çûme Akadêmya Ermenîstanê ya Zanyaryê, cem Hecîyê Cindî.

Ew rasthatin qet ji bîra min naçe. Naha dilê min davêje, şerm dikim, gavêkê pêş da diçim, gavêkê paş da. Ha dixwazim paş da vegerim. çûyîna xwe ji rojke din ra bihêlim, ha jî difikirim: "Vê rojê çêtir tûne."

Xulese, ha min culet da xwe, ha poşman bûm, gîhîştim ber derê oda wî. Wî çaxî ew serokê Sêksîya Nivîskarê Kurda bû rex Yekîtiya Nivîskarên Ermenîstanê û Beşa Rohilatzaniyê ya Akadêmya Ermenîstanê da serokê koma Kurdzaniyê bû.

Ez li ber derê oda wî sekinîme, şerm dikim, dêrî bikutim, herme hundur. Xulese, min derî xist. Ji hundir deng hat: "Mitêk!" (Yanê warne hundur). Min derî vekir. Di odê da ew tenê bû. Bi beşereke xweş li min nêhêrî.

- Tu Kurd î?

Min serê xwe hejand.

- De pêş da warê, şerm neke! Ware li ser vî kursî rûnê.

Ez li ser kursiyê ku wî nîşan dabû, rûniştim. Min xwe da naskirin.

- Erê, erê tu ew xortê Belî yî ji Qundexsazê. Ez te, seva xwendîna bilind pîroz dikim. Qundexsaz, -ewî navê gundê me wekiland, demeke kete nava mitala,- gundê we da 30 sal berê

min dersdarî kirye. Kurmacîya gundê we xweş e. Wura min him dersê zimanê kurmançî dida zarokê gund, him jî ji wan hînî kurmançî dibûm. Wextekî dijwar bû. Lê heta naha çima nayêyî xanê, pismam! Xwendekarê me gişk tên-diçin. Ji min ra gotin yekî Qundexsazê jî Înstîtûtê hatiye hildan. Bela dibûrinc, ha!

Mîn tê derxist, wekî ew îdî derheqa min da zanc. Guhê ronakbîrên me li ser her qewimandinekê bû, ku jîyana gel da dibû. Wana qîmetekî mezin didan xwendin û pêşdaçûyîné. Hersal çî ji destê wan dahat dikirin, wekî ji cîwanê Kurd gelek zanîngchê Ermenîstanê da qebûlbin. Diçûne cem dersbêj, profêsor û scrokên zanîngeha, navçîtî dikirin; ji wan hîvî dikirin, dostaniya xwe wan ra didane kêranîné. Pey êntîyamê qebûlbûnê, îdî Yêrêvanê da civaka Kurda teva zanibûn çend xort û keç ketine xwendina bilind.

Dest pê kir hinck xweşî û laqirdî derheqa qebîla Bela û gundê me da gilî kir. Em tev kêfxweş bûn. Ji berbirbûna wî, min jî bîra kir, ku eva Hecîyê Cindî ye, nivîskar û zanyarekî mezin e. Pê ra ketime xeberdanê.

-Usan e tu nebîyê scrokê êla Hesenîya Ûsiv Begê yî. Tu zanî xwendîyê ewil li nava Kurdên meye Êzdîyên Ermenîstanê da kalkê te bûye. Paşê bû endamê parlamênta dewleta Ermenîstanê. Bavê wî: Hesen Axa scrokê Êzdîyên Ûrisêtê bû. Cara ewil ewî lawê xwe şande xwendinê û wî edetê bêkêr, ku digotin: "Xwendin ji Êzdîyan ra heram e" ji nava gel rakir. Bi navçîtîya wî, sala 1900-î dewleta Ûris li sê gundên me, Êzdîyên Kurd da (Zor, Qundexsaz, Bacelû) mektebên zimanê ûrisî vekirin û hukumî li ser xelqê kir, ku zarokê xwe bişîninne mektebê.

Rast bêjim min ew melûmetî nû dibihîstin. Ez seva gilîkî din çûbûm, lê ewî serecema axaftinê usa guhestibû, ku min nizanbû çawa mena hatina xwe jê ra bigota. Waxt jî derbaz dibû. Ewî jî derheqa gundê me, mala kalkê min da digot, ha digot. "Heyran

eva evqas tişt ji ku zane, -ez difikirîm û min qirar kir mena hatina xwe ji rojêke din ra bihêlim, xatirê xwe jê bixwazim, herim. Min ew pir mijûl kir, şerm e."

Ew bû ezê rabûma, nişkêva navbirî da axaftina xwe û pirsî:

- Em ketine xeberdanê, min nepirsî xwendina te çawan e? Çawa cî bûyî? Em çi dikarin alî te bikin?

Min razibûna xwe got û devtera helbestên xwe nîşan dayê.

- Ha, şîera jî dinivîsî? -devter ji destê min girt. Demkê lê nihêrî û got,- hela evê bixwîne.

Min xwend.

- Ya peyê ra jî.

Min 6-7 helbestê biçûk jê ra xwendin.

- Na, nivîsarê te da pirîsk hene, -got,- he'vtîya tê, li mala nivîskarên Ermenîstanê êvarîya me heye. Tu jî ware, him tê nivîskaran nas bikî, him jî li wir şîreckê-duda bixwîne. Çika şayîrê me çi dibêjin. Usa ez ketime nava refê wan maqûla.

Ji wê rojê heta sala 1990-î, wextê çû ser dilovaniya xwe, 30 salî, bawerkî hevtê tunebû ez rastî wî maqûlî nehatama. Bîranînê pir xweş bi wî va girêdayî ne. Ne ku ez tenê, guhê wî li ser rewşenbîrê me ye wê demê teva bû. Bi destanînê me va kêfxweş dibû, tengasiya da digîhîşte me.

Di mala xwe da jî, aliyê xweyîkirina ziman, erf-edet, rabûn-rûniştandinên miletiyê da nimûne bû. Wextê diçûyî mala wî, teyê bigota ketî maleke eşîrê ya qedimî. Keda wî pir e. Ez pir tiştî jê hîn bûm. Xweyê merîfeta bilind bû.

* * *

Heciyê Cindî Cewarî, sala 1908-a li Qeza Qersê, gundê Emençayîrê ji dayka xwe bûye. Wê demê Qers di bin bandora dewleta Rûs da bû.

Sala 1914-a dest bi şerê Cihanê yê Ewlin dibe. Cihan li hev dikeve. Dewleta Osmanîyê berê devê şûrê xwe didê gelê Êrmenî.

Kurdê Êzdî ra jî rojên reş tên. Rûsyayê da jî dest bi Şorça Oktobré dibe. Leşker û qewatên Rûsa dikşin, diçin. Ew war dimîne devê "Roma reş" da. Leşkerê Osmanî û Alayên Hemîdiyê mîna peranya gura dadikutinc heremê. Dewleta Tirk Kurdên musulman û Êzdî yên wê heremê jî radikîn dijî hev. Êzîdiyê Wanê, Surmeliyê. Qersê, gund, mal û milkê xwe dihêlin, ber bi Ermenistanê direvin. Mala bavê Hecîyê Cindî jî direvine Ermenistanê, gundên navça Elgezê. Ji xelayê, nexweşiya, zulm û qana Tirka qira evda tê. Ji şeş neferê mala bavê Hecî, tek ew û birayê xwe dimînin. Ew jî sala 1919-a dikevin sêwîxana Amêrikayê, ya li bajarê Alêksandirapolê (Gumrî).

Di sêwîxanê da gelek telî-tengîya divîne, heta zimanê dîya xwe jî unda dike. Nivîskar, derheqê wan sala û rашatIna xwe bi ulmdarê mezIn Qanatê Kurdo, ku wê demê ew jî sêwîkî mîna wî bû, usa dinivîse:

Sala 1926-a ez ji paytextê Gurcistanê, ji Tiflîsê vedigerîyame Ermenistanê; êtîmxana bajarê I.ênînanakanê, li kîderê dimam. Apê min Têlîyê Esed, ku îdî li bajarê Tiflîsê dima, ez verêdikirim. Li îstasyonê, hema pêberî me nişkêva dengêkî wa bihîst: "Oro, ro-ryo", - hinekî ji me wêdatir yekî soltemizkir, li kincêd minc ne êd cî dihêrî û dikir, ku bi min ra xeberde. Bextê xirab, îdî ew çend sal bûn min kurmancî ji bîr kirbû, nizanbû bi pakî xeberda. Gava, ku min dengê xwe nekîr, ewî bi laqirdî çend xeberê dinê gotin, çika çira xwe nagirim pê ra xeberdim. Apê min wê demê ha-hanga nêzikî wî bû, çiqas min tê derxist gotê, wekî 'kurmancî nikare xeberde. Hêja wî zilamî halê min fem kir. Wê le'zê me bi

teherckî nasya xwe da hevdu. Ez pê hesyam, wekî navê wî Qanat e, di mekteba Apo da (Hakob Xazaryan) dixwîne û pê ra jî tê wê derê sola temiz dike, ku çend kapêka qezene bike. Wî çaxî te digot me herdu cahila halê hevdu fem kir û wextê xatirxwestin, rêketinê, qe nizam çawa bû em rabûn çûne dest û rûyê hevdu.

Bêguman nabe, dixwîne, gelek ronakbîrên Ermeniyayê paşwextiyê ra, ku ew jî mîna wî sêwîxanê da bûn, dibe nas, hevaltiyê dike û qîrar dike xwe pêşkêşî pêşdaçûyîn û çanda gelê xwe bike. Bona mîaserkirina wan merema xwe pêwîst dibîne zimanê xweyî dê carke din hînbe.

Sala 1929-30 li gundên Qundexsaz û Elegezê dersdariyê dike. Wextekî kin da hînî zimanê kurdî dibe. Paşwextiyê em tev şede bûn, ku zimanê wî çiqas delal û xweş bû.

Wê demê Yekitiya Sovyêtê hewl dida xwe, ku li welêt da problêmên paşdamayînê, nexwendîtiyê da gavên girîng bavêje; wan çareser bike. Li Ermenistanê xebatên girîng di nava Kurda da jî dahatine kirin. Li gunda teva da mekteb vebûbûn, bajarê Yêrêvanê da Têxnîkûma Kurdaye dersdarhazirkirî vebû, dest bi weşana rojnama RÎYA TEZE û axaftina radyoya Yêrêvanê yên bi zimanê kurdî bûn. Gerekê bê gotin ew kar li cîyê vala pêk dahat. Kurdên jêhatî, xwendî pir kêr bûn. Gel halê koçeriyê û nivkoçeriyê da bû; haj çand û kûltûra xwe jî tunebûn. Vê pîrsê da dostên Kurdan, ewladên gelê Ermenîya pir alîkarî dan.

Sala 1930-31- Hecîyê Cindî, di têxnîkomê da dersê zimanê kurdî dide, rojnama RÎYA TEZE da serokîya beşê çandî dike, tevî kevaniya xwe, Zeyneva Îbo usa jî radyoya Yêrêvanê da xeberbêjjiyê dike.

Ewladê gelî hêja tê derdixist, ku eger paşwextiyê da karibe kêrî pêşdaçûyîna çand û kûltûra gelê xwe bibe, pêwîst e zanebûnên kûr. Sala 1933-a ji bo xwendina doktoriyê dikeve

Aspîrantûrayê; beşa lêkolîna zargotinê dibijêre û temamya jîyana xwe pêşkêşî beravkirin, çapkirin û lêkolinkirna wê ye zanyariyê dike.

Saya rûnêrmî, xebathizî û zanebûnê pîralî li nava dinya Ermenistanê, ya zanyariyê da tê naskirin. Hema wê salê jî dibe endam û hîmdarekî Yekîtiya Nivîskarên wê Rêspûblîkayê. Salek pey ra li bajarê Moskvayê kongrêya Nivîskarên Sovyêtê derbaz dibe. Ew bûyareke mezin bû nava jîyana wî welatî da. Nivîskarê dinêyan tevî kongrê dibûn. Hecîyê Cindî jî tevî çend nivîskarên Ermenî ya bi nav û deng diçe kongrê. Li wir rastî gelek nivîskaran tê, bi geleka ra dibe nas. 30 salî zêdetir ew endamê serokatiya Yekîtiya Nivîskarên Ermenistanê bû. serokê beşa nivîskarên Kurd.

Sala 1937-a Yekîtiya Sovyêtê da dest bi rojên giran, zulm û rêprêsiya bûn. Şîpûka Stalinîzmê serê bi milyona evdên bê sûc xwar. Neqenca ra mecydan vebû. Hebs û lagêr tije girtî bûn. Evdên am-tam dihatine girtin, gulekirin, zar-zêça va unda dibûn. Sibîra sar bi seda, hezar evda ra bû goristan. Kurd jî bêpar neman; hatine girtin, sirgûnkirin, gelek bê ser-berate çûn, unda bûn, venegeryan. Gelek rewşenbîrên Kurd, yê wê demê jî ketin devê wan rêprêsiyan.

Destpêka sala 1937-a di rojnama KOMÛNÎST da niqalek çap bû. Sernivîsa wê bû "Cesûsa ji Yekîtiya Nivîskaran raqetînin". Li wur da derheqê Hecîyê Cindî da jî dihate gotin. Çendekî şûnda wî jî ji kar derdixin û 18-ê Adara sala 1937-a dikine hebsê.

Ew dihate gunekarkirin bona bîr û baweriyê mîletçîtiyê, bona ku Xalit Celîl Zade, yê "kontrrêvolûsyonêr" di mala xwe da xweyî kiribû û xebatê cî kiribû (Xalit Celîl Zade Kurdê musulman bû, ji zulma Tirkan revyabû Ermenistanê), boy piştgirtina Erebê Şemo yê "kontrrêvolûsyonêr", boy namê wî

teví Celadêt Bedîrxan henc (Heyf, ku ew name hema wê salê hatine şewitandin), ji boy, ku ew serokatîyê Êzdîyan dike diji Yekîtiya Sovyêtê û şer-şiltaxên din.

Salêkê di hebsê da dimîne û bi piştgirtina hinek rewşenbîrên Ermenî tê cfûkirin. Pey efûkirinê ra jî demeke dirêj kar nadinê. Bi navçîtiya nivîskarê mezin yê Rûs, Alêksandir Fadêyêv, hildidine xebatê.

Sala 1940-î Hecîyê Cindî, disêrtasiya doktoryê ya ewlîn, bi têma "Ker û Kulîkê Silêmanê Silîvî" xweyî dike.

Ji pey salên rêprêsiya ra temamya ocaxên çand û kûltûra kurdî, ku di Ermenîstanê da hatibûn damezirandin, têne dadan. Kar û bar nivê dimînin. Xebatkarê wan jî hev bela dibin. Ronakbîrê hêja bêguman nabe, kar-barê xwe, bi hêvya rojên ron berdewan dike.

Miqala xweyc derheqa Hecîyê Cindî da prof. Şekroyê Xudo wa dinivîse: "Dî vê dema giran da Hecîyê Cindî xebata xwe, ya zanyariyê û litêratûryê va bû berbînî, taqet bona çanda me, xwe da ber giranya mezin, wekî ocaxên çanda me netemirin, bigîhîjne rojên fireh".

Sala 1941-e hukumata Ermenîstanê bi spartina hukumata merkeziyê qîrar kir ku Elfabeya Kurdaye Latînî biguhezin ser hîmê girafîka Kirîlî. Ew kar sipartin Hecîyê Cindî. Wextekî kin da wî ew kar pêk anî û Elfabeya nû aliyê hukumatê da hatê qebûlbûn. ELIFBA nû bi tîpê Kirîlî seva dibistanê gundê Kurda hazîr kir û sala 1946-a da çapkirnê. Bi vê Elîfbê, ku heta naha deh cara çap bûye, ne ku tenê zarokê Kurdê Ermenîstanê, lê usa jî yê Gurcistanê, rêspûblikayên Asîya Navîn xwendin û hîni nivîsandina zimanê dayîkê bûn.

Nîvê salên 50-î di Ermenîstanê da dîsa rojên xweş seva pêşdaçûyîna çand û kûltûra Kurda hatin. Dîsa dest bi çapkirina rojnama RÎYA TEZE, axaftinên Radyoya Yêrêvanêye herrojî

bûn. Têxnîkûma Kurdaye dersdar hazirkirnê vebû. Hecîyê Cindî tevî karê xweyî himlî barê van ocaxa jî hilgirt. "Gava sala 1955-a RÎYA TEZE dîsa weşana xwe jî pcy navbira devedevî du desala ra berdewam kir. Hecîyê Cindî tevî hogirê xwe, êtnograf û nivîskarê Kurd Emînê Evdal dersdariya me, xebatçiyên RÎYA TEZE kirin; wekî em zanebûna xwe ya zimanê kurdî kûr bikin." -katibê rojnamêyî wê demêyî cawdar prof. Şekroyê Xudo bîr tînc.

Sala 1959-a di Akadêmiya Ermenîstanêyc zanistiyê da Beşa Rohilatziyê tê damezirandin. Li wir Hecîyê Cindî 8 sala serokatiyê Koma Kurdzaniyê dike. Akadêmiya Ermenîstanê jî ji bo emekê wî yê mezin dereca Kurdzaniyê da û zanebûnên pîralî bêyî xweyîkirna dîsêrtasyayê navê Doktorê Zanyarya filologiyê didne wî. Zûtîrekê navê profesoriyê jî distîne. Salê 1968-74-a di Fakûltêta Rohilatziyê da ya Unîvêrsîtêta Yêrêvanê ya dewletê demekê beşê Kurdzaniyê vebû. Profêsor Hecîyê Cindî li wur lêksîya zman û edebiyeta Kurda dixwend.

Profêsor Hecîyê Cindî, temamyê jiyana xwe pêşkêşî folklorê gelê xwe kir. Bî hezara nimûnê wê berev kir; ji undabûnê xilaz kir, derheqa pîrsgirêkên wê ye tevliheve-ne eyan da lêkolîn û îzgeriyê giranbaha jî me ra hişt. Sala 1936-a wî û Emînê Evdal FOLKLORA KURMANCA çap kirin. Eva berevoka çavkanîke zargotina Kurdaye nemirîye û çiqas diçe qîmetê wê bilindtir dibe. Eva berevoka, hela dema Komara Mahabadê aliyê Qazî Mehmed da bilind hatye qîmetkirin.

Folklorzanê eyan bi 5 cildan hikyatê gel (salê cuda), berevoka MESELE Û XEBEROKÊN CIMETA KURDA, ku 800 rûpel e (sala 1985-a) neşir kir. Lêkolînê wî ye giranbiha derheqa êposa Dimdimê, tevgirêdanên afrandinên Şêkispîr biryarên folklorê Kurda ra, varyantên (şaxên), Rostemî Zal û Koroxlî li nav zargotina Kurda da. mêtodolojiya çêbûna stran,

efsane, çîrokên mêraniyê, şîr û şayê û hwd. Heciyê Cindî xebatên berbiçav kirye di dereca zmanzaniya Kurdî da, usa jî gelek helbest û kurteçîrok nivîsîne.

Wextê mirov kirina folklorzanê mezin ra dibe nas, ecêvmayî dimîne, ku mirovekî çawa karibûyc mîrateke ewqas mezin pey xwe bêhêle:

- 15 kitêbên folklorzaniyê û edebyatzaniyê
- 12 berevokên zargotinê
- 7 kitêbên zanistiyê yê pêdagogiyê
- 33 kitêbên dersa
- 19 berevokên tercema
- Romana HEWARÎ (kurdî, ermenî, ûrîsî)

Kar û barên wî jî aliyê Yekîtiya Sovyêtê û hukumata Ermenîstanê bi layîqî hatin qîmetkirin. Ew hêjayî navê Şuxulbanê Zanestiyê yê Emekdar bû, kîjan didanc zanyarên mezine bi nav û deng. Usa jî bi gelek ordên û mêdala va hatye rewakirin. Lê qîmetê mezin ew hurmet û nav e, ku wî dilê gelê xwe da hîştîye.

Heciyê Cindî û Emînê Evdal

HEWARÎ kul û jana gelê Kurd e, êşa bi dewr û zemana. Bi jîyana êlekê nivîskar temamya nakokî û problêmên nava gel da, sebebên bêtifaqî, bindestî û hejariya wî tîne holê û li ber xwendevana radixe.

Roman li ser qewimandinên bûyî hatiye nivîsar. Nevs û nîgarên romanê tev jî mirovên eslî ne, qewm-pismamên nivîskar in. Ew bûyêr çawa derbas bûne, ça qewimîne û çawa hebûne, usa jî bê zêdekirin, reng û awazên zêde rokirye ser kaxêz. Wî, mîna çîrokbêjekî odan, bi zimanekî delal, di derheqa kal-bavên we; êla Sîpka da gilî kirye. Heta navê evda, cî û wara, sal û dem jî neguhestîye. Mirov bê şaşî wê romanê dikare hesav bike dîroka Kurdên Êzîdî, yê êla Sîpka, di dema nivê sedsalîya 19-an heta nivê sedsalîya 20-î.

Bi nûçekê derheqa şoreşgerê Şoreşa Oktobrê, yê eslê xwe Kurd, Fêrîk Polatbêkov da roman dest pê dibe.

Fêrîk, dema Şoreşa Oktobrê Êrisêtê, li herema Sîbîrê bê ser û berate unda dibe. Xwişka wî, Nûrê Polatbêkova û xizmê wî derheqê da tu tiştî nizanin. Pey gelek salan ra serokatiya rêspûblika Ermenîstanê namêkê ji Rûsyayê distîne. Nivîskarê namê, hevalê Fêrîkî berê, nivîskarekî Rûs e; hêvî dike derheqa kal-bav, qewm, gund û warên şoreşgerê mezin da melûmetiya jê ra bişînin.

Nivîskar wê cawê dike firêta romanê û dîroka kal-bavên Polatbêkov ya êla Sîpka li ber xwendevana vedike.

Sedsaliya derbazbûyî da êla Sîpka, ku eslê nivîskar jî jê tê, dibe du parçe. Malmezina wan, malbata axa perçekî va diqulibin ser ola Musulmanyê, xwe dispêrin dewleta Osmaniyê û bi hêlandayîna dewletê, bira-pismamê xwe ye ser ola kevn têne xezevê. Dest bi neheqiyê, zulmê û tiragêdîya êlê dibe. Qewm-pismam hev temûl nakin, dikevin qirka hev, dibinc neyar. Yê ku berê şîn û şayê hev bûn, xal-xwarzî, ap-birazî bûn, keçê wan

malê hev da bûn, serê xwe li ber hevda didan, nanê hev heram dikin, heta xêra bavê hev jî naxwin. dibine "dîn dijmin". Gilî digihîje qirkirinê. Tev leşkerê Osmaniyê, bi serokatiya mala axê êrişê dibine ser Êzdîyên Sîpkî, ku qirkin. Jinek diçe pêşiya wan laçka serê xwe vedike davêje ber pîyê wan. Xîreta miletîyê dilê axê da şîyar dibe, gura zapitê Osmaniyê nake, jî xwestina xwe poşman dibe.

Êzdîyên Sîpkî dinbêrin îdî wura jîyan nabe, boy parastina ol û heyîtiya xwe, bi zehmet direvin wî warê Qersê, ku bin hukumê dewleta Rûs da bû. Wura ji xwe ra gunda şên dikin, dijîn.

Dewleta Rris alîyê hinek xalên heqê îsaniyê da ji dewleta Osmaniyê pêşdatir û dêmokratîtir bû. Wura zulma li ser evda ya seva dîn-meshefa, miletîyê û ziman tunebû. Her kesî karibû aza, serbest ola xwe bihebanda, eyd-erefatên xwe derbazkira. Ev qewlana, bi heqî jî Êzdîyan ra xilazbûn bûn.

Lê vira jî zordarî û neheqîya çinovnîk-quluxçiyên dewletê, axa û begên Kurdan li ser xelqê sade kê mîbû. Vira jî ruşet, talan, dizî û xiravî hebûn.

Dewleta Rûs mala Êmerîkê Polat dike malmezina wan, Elîyê lawê Emerîkê jî dike axê wê êlê, pêra jî quluxçiyê dewletê. Egît axayê birayê Elî axê, keçeke dergîstî bi destê zorê direvîne. Dema revandinê xwîşka keçikê tê kuştin. Seva wî sîcî Egît û du hevalên wî sirgûnî Sîbîrê dikin. Hevalek wur ji qewlên sirgûniyê û serma Sîbîrê dimire. Halê Egît axê jî giran dibe, mecbûr dibe qewlên Êzdîyê biteribîne û jineke Rûs ra bizewice. Du law û keçek wan ra dibin: Fêrik, Baso û Nûrê. Egît axa jin û zarokê xwe va vedigere gundê xwe, Dîgorê. Civaka Êzdîyan jinika xaçparêz qebûl nakin. Jinik zarokên xwe hildide carke dîn paşda diçe. Wura dê û zarok dikevne halê xirav. Egît axa dizewice. Namê ji Fêrik distîne, ku dîya wan mirye, zarok bêxweyî mane. Egît diçe Nûrê û Baso tîne. Fêrik, çimku xwendinê da bûye,

wura dimîne. Ew jî havîna tê cem bavê, paşê diçe xwendinê.

Dest bi şerê Hemdinyayêyî Ewlin û Şoreşên Rûsyayê dibin. Qewatên Rûsan jî heremê dikşin, diçin. Ew dimînin devê leşkerên Roma reş û alayên Hemîdiyan da. Rojên reş tîn. Êzdî dîsa cîşihî dibin, direvne Ermenîstanê, li gundên êzdiyaye pala çiyayê Elegezê. Rêva qira wan tê. Lê bi revê ew xilaz nabin. Xûnxur digihîjne gundên Elegezê. Çem bi xûna evda dikşe. Elî axê bi cizaret dikujin. Koka Êzdiyan tê. Bi hezaran zarok êfîm dimînin, nava wanda usa jî xudanê vê romanê.

Tava Şoreşa Oktobrê dide Ermenîstanê da jî. Êla birîndar dîsa ser xwe da tê, lê Fêrik Polatbêkovê şoreşger usa jî venagere.

Ev tiragêdiya kal-bavê xwe, ku şedekî wê jî nivîskar bi xwe bûye, bi hostatî tîne li ber çavên xwendevana.

Bi keser derheqa axa, heg, serokeşîrên qurc, nezana, qafseqet, erf, edetên gele bêkêre zîyandar û nezani, xizaniya gelê Kurd da dinivîse. Mirov dema pirsgerêkên romanê da hatine bilindkirin dinhêre, tê bêjî yê îroyîn in; dîsa ew neyarê xwînrêj in, dîsa nav Kurda da bêtifaqî, qebîlatî, nakokî, nezani, dîsa rev û bez, koçberî, penabirî. Romanê da tê gotin, ku xilaziya gel tifaq û yekîtyê da ne.

Zimanê romanê xweş û gelêrî ye. Bi mesele, metelok, xeberok û stranên gelêrî roman hatiye xemilandin. Her gotinek li cîyê xwe da ne, bêy şirovekirin, şîret, temî û sipartinê zêde, ew jî qîmetê romanê hê bilind dikin. Dîdem, sifetê romanê usa rind hatine nîgarkirin, reng û rewş usa baş hatine kişandin tê bêjî wêncyên çîya, gelî, geboz, zozan, guhêr û gundên Kurdan e.

Ev romana delal destanîneke edebyata Kurdê Sovyêtê ye. Pêwîst e her Kurdek wê bixwîne.

ŞIKOYÊ HESEN
1928 - 1976

Şikoyê Hesen sala 1928 – an, 17 – ê hezîranê gundê Camûşvana biçûk da, nehya Aparanê li Komara Ermenistanê ji dayka xwe bûye.

Zarotya wî bi dijweryan derbaz dibe. Hê pênc salî tune bûye bavê wî diçe remetê. Paşê dest bi şerê Almanya Hitlêrîyê û Welatê Sovyêtê dibe. Zaroka sêwî hemû çetînayî, kul û derdên êtîmyê û şêr tem dike. Berxvantiyê dike, tezi, serqot, pêxwes û birçî dimîne.

Pir ji xwendinê hiz dikir. Sala 1948 – an mekteba gundê Elegezê ya navîn diqedîne. û diçe bajarê Yêrêvanê û be serfirazî Ûnivêrsîteta wure dewletê, para Rohilatzanyê da qebûl dibe.

Hevalên Şiko, yê xwendinê salixê zîrekya wîye zimanzanyê didan, digotin zimanzanên Ermenyan, yê wê demêye cyan, ku ders didane Şiko li ser zanebûnên xwendkarê Kurdî zimanzanyê ecêvmayî diman. Ewî ew beşa xwendinê bijarti bû, ku paşê karibe di nav kurdzanyê da kûrbe, kêrî gelê xwe bê.

Sala 1953 an xwendina bilind bi açixî diqedîne. Wî dişînin gundê Baxnarê, nehya Gagrayê (Abxazya) Komara Gurcistanê ku dibistana wî gundê Ermenya da wek dersdarê ziman û edebyeta Ermenî bixebite.

Heta sala 1959 – an li wur dixebite. Lê xwestin û meremên wî berdewankirina xwendinê, kurdzanî, cdebyet û zimanzanya kurdî bû. F.wî salên xwendevanyê da helbest dinivîsin. Sala 1959 – an dema karên kurdewerî li Ermenîstanê geş bûbûn, vedîgere Yêrêvanê û rêdaksiya Radyoyê ya xeberdanên bi zimanê Kurdî da derbazî ser kar dibe wek werger û xebatçyê edebyetê.

Du sala şûnda êntyama dide, di aspîrantûra Akadêmya Ermenistanê ya zanyarî beşa zimanzanyê da qebûl dibe.

Dişînine Lêningiradê, ku li cem rojhilatzanên eyan li ser têza xwe ya doktoryê bixebite. Tê bêjî meremê wî dihatine sêri.

Ew helbesteke xwe da wa dinivîse:

Dûr ji çiyayê Elegezê sersedefe e'rsîhemêz,
Li ku bihar kaw dihûne dengê teyra, seda pêz,
Li ku gundê kurdaye ro, mîna karbar bûne rêz,
Li ku qîz û xortê kurda nav û navdar, nûr – neder,
Bi xebata xweye şemal eşq û şayî kirine ber,
Li ku nolî kanyê kewser kilamê me dixulxulin,
Zeryê meye kawe – kubar li nav deşta dimilmilin,
Qevzê sosin, rihanê reng, ew te'va zêr tev dişxulin,
Û ev temam, û ev temam dilê min da, ber çevê min
Lêningirad, te bûm mêvan, çawa ewled li diya amin.

Pêşya rast gotye: “ Ku bextê sêwya hebya, sêwî nediman”. Meremê wî mîyaser nabin. Rûyê destengî û tunebûna mecala da xebata doktoryê nivci da dihêle, pêra ji nexweş dikeve û vedigere Yêrêvanê. Pîrek û zarokê wî halê aboriyî xirav da bûn. Vira jî bext jê ra nakene, nikare pirobilêmên mala xwe yê aborî safîke. Nivîsarên wî wede da nawaşînin. Mala xwe bar dike diçe bajarê Tilbîsê. Destengyî, nexweşî, bêgumanî lê zor dikin. Helbestvanê pirşuret, 48 salya xwe da, sala 1976 an çû ber dilovanya xwe.

Çû dema efrandarya xwe ya here geş û xurt da, wextê êdî hostê pcyva bedewtyê bû, karibû dur û cewahirên giranbiha gelê xwe ra bicfranda.

Vî warî da sûcên rewşembirên Kurde wê demê, yê wan gotî desthiletîdar pîr bû. Ji bo wê demê hincê ji wan “e'frandaran”, ku paşê bûn xweyê bi deha herevokên

helbestan yên bêtme, bêreng, sade li ber derê weşandina pirtûkên kurdî sekinîbûn, xêncî pirtûkên xwe û neferên mala xwe rê nedidan efrandarên wek Şiko.

Li welatê Sovyêtê da çapemenî dest dewletê da bû. Bêy qirara dewletê kesî nikaribû perreç jî çapkira. Pirtûk gerekê salek yan du sal pêşda biketana pılanên weşandina weşexana pirtûkan. Seva pirtûkên ku çap dibûn, bê hesabhidana jimara pirtûkên çapbûyî û firotina wan , nivîskaran perên qalim distandin. Usan jî edebyeta kurda ra çapa weşanê kêmbû, mecalê weşandinê yê din tune bûn. Rojnema RYA TEZE jî usa biçûk bû, ku cend meha carekê helbestek yan kurteçîrokeke biçûk biweşanda baş bû.

Salbisal alyê desthilatdarya Komar Ermenistanê da jî ew mecalê hukumata Sovyêtê dabûn kêmbûn. Rexnegiri nikaribû hebya, rêxnê ku dikirin jî nedigihîştin cî, ji bo cîyê neşirkirna rexna jî tune bû..

Ji hesavê nivîskarên Kurd, wan “cwamêrên “meyc naskirî ziman seroketya neşireta dewletê ra diditin û berhemên xwe û yên merivên xwe diweşandin, pere distandin. Ji bo wê jî dîrozkana kitêbê zargotinê diweşandin, xwendevanên zanîngehan pirtûkên sitiranan çap dikirin, “şayîran “ jî destanên zargotina me “veçê “ dikirin. Tek pirtûka tijekin û biweşinin. ?

Wan sala çiqas efrandinên bedewetyê yê pîrçîmet rûyê wan da unda bûn, çûn. Lê çiqas nehatine nivîsar?

Minê ev xet nenivîsya, eger halê Şikoyê Hesên yê wî çaxî neketa bîra min: çawa û çima ew ji Lênîngîradê vegerya, zarokê wî halê kesîbyeyî çawa da bûn, çawa zarokeke wî mir û bi çi çetinayê ji Yêrêvanê bar kir çû bajatê Tilbîsê. (Rastî ji Yêrêvanê revî). Ezê li ber îsafa xwe gunekar bûma eger min ev rastî nenivîsya.

Sureke din jî heye, ku nikarim nenivîsim. Ji pey mirina Şikoyê Hesen ra li nav pirtûkên hinek “helbestvanên” me yê “ bi nav û deng “ da helbestên mîna yê Ş. Hesen (sitîl û cûrê wî) hatine xanê. Hinek zimanên “ nepakan “ digotin ji pey mirina Şiko ra wan çûyc û ew helbestan ji mala wî kirîne, anîne kirine pirtûkên xwe. Wan “helbestvana “ jî digotin giva Şiko rêdaktorî li wan efrandinên wan kirine, wan ra serrast kirye, loma ji ew helbest û destan mîna yê Siko ne. Ji wan kê rast bûn, kê derew, nizanîm. Gune bira ustyê wan be. Çawa gel dibêje: “Xwedê ji wan bixweze”.

* * *

Berevoka wîye ewlin: QALÇÎÇEK sala 1961 – ê li Yêrêvanê çap bû. Bi vê berevokê Şiko çawaa helbestvanekî xweyîşuret di nav xwendevana da hate naskitin û hizkirin. Li nav “helbest -- hevanîncn” berê yê bêteme bêreng da, QALÇÎÇEK wek kulîlkeke helbesta kurdî ya rengîn xuliqî bû. Helbestvanekî esil peyayî meydana edebyeta kurdî bûbû.

Ev xeta hema derheqa wî da ne:

Tu dengbêjê e'rs û e'rdî,
 Tu dengbêjê baxçê nûr,
 Tu mêzîna dilê benda,
 Eşq û şaya huba nûr.

QALÇÎÇEK ji alyê xwendevana va rind hate qebûlkirin. Derheqa wê da gotareke hêja kurdzan û nivîskarê eyan Emînê Evdal rojnema RYA TEZE da nivîsî. Destanîncn vê berevoka biçûk ew bûn ku helbestvan bi ruhê gelêrî nêzikî pisa dibû, xebera xwe ya nû digot. Zimanê wî zelal bû,

dewlemend. Teqil, çap û têxnîka nivîsarê ji helbesta kurdî ya kilasîk dihatin, sitîl û cûrê xwxatya helbestvan, destnivîsara wî ji helbestan rind dihate xanê. Gerekê bê gotin sitîla helbesta wî li nava hezara da cuda dibe.

Zarotyaya wî li nav xezaya çîyayê Elegezê derbaz bûbû. Gelek helbestên wî dîdem û sifetên xezaya bedew bûn. Elegeza rengîn bi bihar û havînên xweye bedew, çayîr çîmanên bi kulîlkan xemilandî, cewên leze avsar, payîz û zivistanên wêye sare berfîn, bager û dûman, tev ketibûn dilê wî, li nav ruhê wî û bi tembûrê xwe yê delalî kurdî distira.

Hestê wî pir nazik û delalîn.

Ez bûme li cenûba dûr
Ku Elegez e`rş radimûse.
Ez bûme li ocaxa nûr
Kalê wê tim mêrxwesc.

Bêşîka min çayîr – çîman,
Bi xemla xwe hezar rengî,
Pêçeka min mij û dûman
Ber hemêza çîyayê bengî.

Li nava wê xezaya delal û nazik da ruhê helbestvan jî nazik bû. Dema salên zarotyaya wî, gundên kurda yên wê heremê da ode hebûn. Ji çîrokbêjan Şîko pir tişt hîn bûbû. Ew bûbûn mamostayên wî yên ewil. Zargotîna gelêrî ya dewlemend zarotyê da ketibû li nav ruhê wî, jêra bûbû xûn – qinêt:

Iler kalekî zemîn vir pîxembere,
Gilyê wan şîret şînemdevtre.

Zanebûnên usan henc, ku evd dibistan û zanîngeha da nikare hînbe, wan dest bîne. ew ji xûnê tîn, ji şîrê dê tîn, ji kûrma jîyanê tîn, di nav kîjana da bende mezin dibe. Rêça helbestvanya Şikoyê Hesen ji nava wê kûrmê ji dihat. Ewî şîrê dayka xwe ra zargotina Kurda mihandibû, ew ji malbeta dengbêja da mezin bûbû. Biayê wî Xemoyê Hesen dengbêjekî dengxweşî xurt bû, gelek kilamên wî dengxwena radyoya Yêrêvanê da hene.

Berevoka duda: **TEMBÛRÊ KURDA** sala 1965 – an hat weşandn. Eva, tev çend berevokên helbestvanên din wê demê bûn xemla textê xwendevanên kurde edebyethiz. Gelek helbestên vê berevokê paşwextyê bûn sitiranên hizkirî. Bi texmîna min ev berevok kulîlka poçzya Şikoyê Hesene. Wede da derheqa vê berevokê da gotarêke rexnegeryê rojnemevan Hesenê Qeşeng nivîsîye. Wê gotarê da **TEMBÛRA KURDA** tê qîmetkirin çawa destanîneke edebyeta kurdên Sovyêtê.

Sala 1970 – î berevoka wî ya helbesta **MEREMÊ DILÊ KURD**, lê sala 1977 – an, êdî salêkê ji pey wefetbûna wî ra berevoka **PERWEZÊ WETÎN** çap bûn. Xêncî van heçar berevokan, gelek efrandinên wî bi wergera zimanê rûsî, ermenî, gurckî neşir bûne. Hinck jî bi destnivîsar li cem qewmê wî mane.

Helbestvan jîyanêke pir dijwer û kin derbaz kir. Lê çî jî ji pey xwe hişt hebûneke pîrqîmete nemirîye, wê heta - hetayê gelê wî ra bomînc.

Şikoyê Hesen li nav helbestvanên kurdê Sovyêtê, yên wê demê da yê herî xwendî û zanê edebyetê bû. Ewî him zimanê Kurdî rind zanibû, him edebyeta cihanê, him jî, zargotina Kurdî, ya dewlemend.

Salên efrandarya helbestvan dikevin dema hişyarbûna gelê

Kurd. wexta li Başûrê Kurdistanê ala azayî û serxwebûnê bi serokatya Barzanyê Mezin hatibû bilindkirin . Iluba wî ber bi welat û gelê wî yên dûr pire:

Welatê min, mîskênê min,
Tuyî e'rs û e'zmanê min,
Tuyî min ra çar û îman.

Helbesteke din da wa dinivîse:

Ji min pirsîn: Çi hiz dikî,
Li vê dinya kaw nazikî?
Min go: Zarê meyi Kurdî.
Ku mîletê pirtî – pirtî
Doicivînc û dike yek.

Tê bêjî ev xetên wî seva îro hatye gotin. Rastî jî zimanê me hîmê heyûtî, tîfaq û xwenaskirna gelê me ye. Zimanê Kurdî ye ku gelên kurdî li nav dagerkiran, û ol û meseba da parkirî digîhîne hev. Helbestvan halê gelê xwe yê bindest distirê û dide kîvşê ku azaya gel û welêt li nav tîfaq, yekîfî û qewata gel bi xwe dane.

Sultan Hemîd gote Kurmanc:
-Min standye te text û tac,
Hûn hîştine bê xweyî – xwedan,
Bê dewlet, bê extyar û bac.
Kurmênc go: Em heta saxin,
Ber Sultana çet danaxin,
Emê rokê cse rabin
Ser kele ta wetan derxin.

Helbestvan bi gumane, ku rojekê bê welatê wî jî wê aza be. Efrandinê xwe da, ew bi sidqekî qenc nêzikî pirsra azaya gel û welatê xwe dibe. Helbestên “Zimanê Kurdî”, “Wek zarê xwe em xulxulîn”, “Kurdistan dişewite”, “Lûrî – Lûrî”, “Abas bira” û gelekên din efrandinên pirqîmete usanin ku tê bêjî dilê her kurdekî azayîhiz dertên û karin qesra cdebyeta gelê Kurd bixemilînin.

Hinek helbestên xwe da ew dicêribînc cawa pirsra heyîtya gelê xwe bide. Bi rastî jî li nav goveka dîn û dewletên miletxwer da, bê dewlet, bê tac û text, gelê kurd çawa xwe xweyî kirye û hatye derketye roja îroyîn? Çawa mina hinek gelan ne helyaye, unda nebye? Ew menya heyîtya gelê Kurd, bi hçqî di nav ruhê wîyî azadîhiz, zimanê wîyî şîrin, zargotîna dewlemend û e’rf – e’detên xisûsî da dibîne. Kurd li ser erdê kal û bavê xwe bûn, Kurd çîyayê xwe va girêdayî bûn û mina çîyaên xwe jî man.

Helbestvanya Şikoyê Hesen bi hezar rehî gelê xwe, dîroka kal - bavê xwe, zargotîna gel va girêdayînc. Reng û ewazên poêzya rojhilatê, xisûsyên zargotin helbestvanya Kurda ya kilasîk, helbestvanya rojavayêva usa hatine helkirin, ku mirav ecêvmayî dihêle.

Evîndarî naveroka helbestvanya wî da cîyê mezin digre. Huba helbestvan mîna ava kanyê çîyayê Elegezê zela û safî ye, wek kulîlkên wê bin xwes û delale. Zerîdomama wî keça Kurdaye kawc - kubare. Helbestvan derdikeve dijî cdetên kevne bêkêre, zîyandar, dibêje ku mala bextewar kare tenê qewlên huba paqij da çêbe. Şkoyê Hesen bi nexş û nîgarên xezayê yê delal helbesta xwe dixemilîne. Ew hostê efrandîna sifet û didemaye. Helbestên wî yên usan hene, ku her xeteke wan sifetekî bêqisûre.

Helbesta Şiko bi şewa kilasîke. Câp, cûre, teqil berdewama helbestvanên me û yên rojhilatê tê. Carna kilamên gelêrî jî tînin bîra mêriv, lê mora sitîla xwexatyê rind tê xanê.

Helbestvanê xweyî şuret xwe jî bihê poçzya esil zanibû. Dilê wî yê tije kilam dixeyîdî dema rex xebcra bedewetyê, helbestên bêreng, bêtem, bêruh didît, merivên , ku tu karê wan helbestvanyê ra tune bû, xwe kiribûn helbestvan, seva qazanckirina pera dinivîsîn, yên telebext ra wê demê li nav edebyeta Kurdên Ermenistanê da pir bûn. Helbestvanê milahîm bi keder nivîsfîye:

Qurba tembûr ne şivdare, bigerîne her şivan,
Saz – şayîrtî ne palane, ku hilîne her yekan,
Saz û tembûr ne kinecke, her kes xwe ra bikire,
Her destî da tembûr nastîtê, bêzar baqkî diqurc.

Helbestvan zû koça xwe bar kir û pîrsgirêkên jîyana dijwer macal nedan, ku wî angorî hunurê xwe, ci karibû binivîsya û ewleda ra bihîşt, lê çi jî ji pey xwe hîşt giranbiha ye û wê bimîne. Naveroka elbestvanya wî fîreye, lêkolîna edebyetzanyê ya kûr û dûr dixweze. Helbet li nav vê gotara biçûk da min nikaribû sîfetê efrandarya wî tam derxista li ber çavê xwendevana. Ewa peyveke bçûke seva bîranîna helbestvanê mezin. Ez gumanim derheqa kar û barê Şikoyê Hesen da lêkolînên hêja bêne kirin, ji bo ew bîda ykene ku tenê li nav edebyeta Kurdên Sovyêtê da lê bilindayîke li nav temanya helbestvanya Kurdî da.

Sed heyf ji pey hilweşîna qeydê Sovyêtê ra tê bêjî ew xizna medenî ya ku wur hatibû çêkirin tê bêjî hatye bîrkin.

FÊRÎKÊ ÛSIV
1934 - 1997

Nivê salên pênciyî dîsa ronaya remê li ser pêşdaçûyîna çand û kûltûra Kurdên welatê Sovyêtê, xasma li ser Kurdên Komara Ermenistanê vebû. Ocaxên kûltûrî, çandî, perwerdeyî, zanyarî, ku ji pey Şorişa Oktyabirê ra vebûbûn û ji dest rêprêsyayê dîktatorya Stalîn, sala 1937-a hatibûn dadan, carke din vebûn.

Li merkeza Komara Ermenistanê, li Yêrêvanê dîsa agirê karê kurdeyê geş bû. Rojnama Rîya Teze, di Radyoya Yerêvanê ya dewletê da beşa axavtina kurdî, Akadêmya Ermenistanê ya zanyarî da kurdzanî, beşa nivîskarên Kurdan, li rex yekîtya nivîskarên Ermenistanê gumrih dest bi karê xwe kirin.

Di destpêka salê sîhî, dema li welatê Sovyetê nû avabûyî da, seva civaka Kurda mecalên çandî, kûltûrî, perwerdeyî vebûn, Kurd hê seva kêranîna wan mecalan amade nî bûn. Kadroyên Kurda yê abegor tune bûn, yê pirî-hindikî xwendî jî bi hejmara tilya dihatin hesavê. Bingeha zanistî jî bona xwendin-nivîsarê, perwerdeyê tune bû, gelek erf-edetên kevne ziyankar asteng bûn li ser wê rê û hêviyê. Lê vê dema nû kadrên zanyarî xwendî êdî hebûn û hazir bûn tev rewsenbirên salê sîhî wî kar-barên pêşdaçûyîna gelê xwe, yê pîroz bidin li ser milê xwe û bi serfînyazî pêşda bivin. Gelek xort û keçên Kurd di nav wan salan da zanîgehê Ermenistanê xwendina bilind xilaz kiribûn, gelek jî dixwend û hazir bûn bi hizkirin tevî wê xebatê bibin.

Beşa nivîskarên Kurd, ku wê demê nivîskar-zargotinvanê bi nav û deng Hecîyê Cindî serokî lê dikir, karê efrandaryê li nav gêncan da geş kir. Heftê tune bû, ku civînên nivîskaran, enekirina pirtûkan, rasthatin di tevî nivîskar û zanyarên eyan, şevên xwendina helbesta, sazbandîyê teşkil nekira. Odên karkirinê, yê rojnama Rîya Teze û axavtînen kurdî yê radyoyê bûbûn cîyê rasthatîna efrandarên gênc.

Wan sala hatina serokê gelê Kurd yê azadaryê Mele Mistefa Barzanî li nav Kurdê Ermenistanê û bi serokatya wî serhildana li

Kurdistana başûr agirê welatparêzyê li nava vê civakê da jî gur û geş kir. Çav û guhê teva radyoyê û rojnamê bûn.

Alaveke xweş karê cfrandaryê jî girtibû. Dengê helbestvanên gênc dihat bihîstin. Wî dengî bi xwe ra reng û awazên delal yên nû tanîn. Bîhna edebyeta esil dihat. Ager gavdanên nivîskar-helbestvanên salên sîhî, mîna gav avîtinên zarokên nû pîya diçûn bû, payê nivîsarên wane pirê him ji alyê ziman, naverok, him jî cûre û teqîla nivîsarê va qels, kesîb bêreng bûn, lê dengên gêncan zelaltir û xweştir bûn, ji kanya zargotina gele zengîn û bîngeha edebyeta eslî dihatin.

Dengê herî hizkirî, ku teva jî hiz dikir, dengê Fêrîkê ÛSIV bû. Ji wê demê da xwendevanên Kurdê Sovyêtê helbestvanê xwe nas kirin, hiz kirin û nexapyan.

Hejmara rojnama Rîya Teze ya 25-ê oktyabirê, sala 1989-a da gotara min ya bi sernava SÎPAN çap bûye. Di gotarê da wa hatye nivîsar: "Avtomaşîncê me ber bi gundê Sîpanê, Pampa berê dibe (nehya Aragasê). Ez pencerê ra çîyayên dora gund dinhêrim û şêra şayîr Fêrîkê Ûsiv dikeve bîra min:

Pampa minc xweş, Pampa min kubar,
Wê pal vedaye wan quntarê sar,
Pampa min bûk e, bûka xeml lê bend
Dorê çîyayê me girtine govend.
Çîyayêd me bilind, çîyayêd me kubar,
Ku jê dikişin cew û kanîyê sar,
Şimalê mij tê mîna karwana,
Ser çîyayê me ra diçe arana.
Êvarê bi hewas mij guje-guj e
Û nav mijê da Pamp dihênije.

Min û avtoajo derheqa poyêzya Fêrîkê Ûsiv da xeber dida,

wextê hema li nava gund ew pêşya me va derket.

- Ez bêyî Pampê teyax nakim,- şayîr hela çend sal berê jî min ra gotye.. Neniherî mala wî, neferê wî li Yêrêvanê ne, lê ew nikare jî "Pampa xwe" biqete. Di bajêr da xebata wî jî hebû, derecê wî jî baş bûn, lê eva bîst pênc sala zêdetir e di gundê xwe da dersdar e. Poêzya wî ye nazik di vî gundî da hatye xuliqandin. Xwe ra li pala çiyê xaniyekî bedew çêkirye, dorê sûreke dirêj kişandîye. Tê bêjî ew xanî, ew sûr jî pareke poêzya wî ne, di wan da jî ruh, kilam, awazên xuliqandinê hene. Ew jî ji kûraya dilê şayîrê esil xuliqîne.

Fêrik ji maleke esilzade ye: mala Ûsivê Îbo. Bavê Ûsiv, Îboyê Nemo sala 1918-a, wextê rev û bezê gundê xweyî hizkirî, Yamançayîrê. li qeza Qersê dihêle û bi malê va direvne pala çiyayê Elegezê, gundê Camûşvana mezin (niha gundê Elegezê, nchya Aragasê). Roma reş tê digihîje vî gundî jî. Bav û apê Ûsiv jî tevî bi sedan mêrên gund digrin, dikujin.

Ji pey zulma Romê ra dest bi xelayê dibe. Ûsiv û birê wî neferên xwe hildidin diçine Borçalîyê-Gurcistanê, ku bikaribin ehûra xwe bikin. Sala 1922-a vedigerin. têne gundê Pampê (Sîpanê), cem qewmên xwe, dibin mal-hal. Ûsiv di kolxozê da birîgadîryê dike, dibe malxê mala giran. Neh kur û du keç mala wî dixemilînin. Bi gotina gotya hesavê nebî-nebîçirkê remetyê Ûsivê Îbo jî sedî zêdetir in.

Di wê mala giran, dî da sala 1934-a da Fêrik tê dinê. Zarotya wî li nava mêrg-çîmanê Elegeza bedew, jîyana gunde qedîmî, odên bi zargotîne tijî û evdên gunde sade da derbaz dibe. Helbestvan, paşê bi hisreteke mezin derheqa wan da wa dînivîsc:

Hey, hevalêd zarotya min,
hûn li ku ne. ku ne naka?
Ez li dor xwe dinihêrim

Û dibînîm tek û tûka.
Werên qewmêd mine ezîz
Heytehol û hewasî,
Bi dengê def û zurna zîz
Zarotya min dike gazî.

Evan xeta ji destana wî ya HISRET in. Destan sala 1981-1983-ya hatye nivîsar. Bi rêyalîstî û delalî helbestvan dîdemên jîyana gundê xwe li ber xwendevana vedike. Neferê destanê tev bi nav û kar-barê xwe va gundî, cînar, qewm û pismamê wî ne. Şayîr bi hesret rojên buhurî, evdên hizkirî, bûycrên gund da bûyî bîr tîne. Guhêra şivana, odên gund, şevên zivistanê ye dirêj, çîrokbêja, beranberdana, reva jina, dewatên gund. Xatî, met, ap û xala, henek-laqirdiyê wan, camêrî, dilovanî, dilnermya wan evdên sade, erf-edet, rabûn-rûniştandina wane bedew.

Çavê wî da zarotya wî dibe çîrok, çîrokeke şîrin, kesereke kûr, hisreteke xweş. Qewlê jîyanê usa ne. Hatî çûya ne. Kê dikare pêşyê bigire? Emir mîna çemekî dikşe. Dinya ji kê ra maye.

Ez seba we dikim ax-wax,
Çi ku wede xwe ra birye,
Zid ji gelek saxêd alçax-
Min mukurya mirya kirye.

Ji pey van xeta ra ew nava rêz dike, bûyêra bîr tîne û destanê bi xetên wa, yê xurt va tomerî dike:

Lê naxwezîm hela feqet
Herim meskenê mirinê,
Tişt hene, ku bi dil û ced
Jê biz dikim li rûyê dinê.

Dibistana heft salan di gundê xwe da diqedine. Diçe bajarê Yêrêvanê berê xwendinxwana dersdarhazirkirinê, paşê jî li beşa edebiyet û dîrokê ya zanîngeha pêdagogyê ya ser navê Xaçatûr Abovyan da dixwînc. Sala 1960-î, jî pey qedandina xwendinê ra rêdaksîya axavtinên radyoya Yêrêvanê, di beşa bi zimanê kurdî da derbazî li ser kar dibe, çawa serwêrê para edebiyetê. Lê karê wî dirêj nakşîne, kar dihêle, vedigere gundê xwe, Pampa Kurda (Sîpan), di dibistana gund da dersê zimanê kurdî dide. Weke 25 sala wî karê xwe berdewam dike.

Berevoka wî ya ewlin a helbesta di sala 1961-ê li Yêrêvanê bi navê ÇAVKANÎ hate weşandin. ÇAVKANÎ rastî jî kanîke nû bû, kanîke avzelale, avxweş li zozanê cdebyeta kurdî da li berpala çiyayê Elegezê. Pirtûk di demeke kin da hate firotan, kuta bû. Xwendevana, îlahî gênc a jî destê hev direvandîn.

Wê demê ez jî li bajarê Yêrêvanê xwendevan bûm. Me xwendevana gelek helbestên ji wê pirtûkê ezber kiribû û cydşaynetyê Kurd da digot. Bijîşk, zanyarê bi nav û deng remetyê Sehîdê Îbo jî derhoqê berevokê da gotareke berfire di rojnama RÎYA TEZE da weşand. Ulmdar qîmetekî layîq da ÇAVKANYÊ. Gelek helbestên wê berevokê bûne kilam, heta niha jî ji alyê stranbêjên Kurdan va têne gotin.

Dû ra li pey hev berevokên wî ye helbestan Gula Elezczê (1964), Lîrika (1967), Destana Ûsivê Nevya (1973), Narê (1977), Hisretdefter (1984) û Dinya Delal (1987) hatine weşandin.

Her du pirtûkên dawyê li nava berevoka BAHAR ya cfrandinên şayîr û nivîskarên Kurdê Ermenistanê yê salane da çap bûne. Berevokê Helbestên wî jî li Sûryê da bi tipên latînî hatiye weşandin.

Fêrikê Ûsiv helbestvanekî Xwedêdayî bû, hostê xebera bedewtyê. Ewî bi helbest û destanên xwe yê delal cûre, reng û

naverokeke nû, bi heqî nûjenîke eslî anî nava poêzya Kurdaye pîrqrme. Ji cûrê klasîkî dûr ne ket lê ew bi rê û şopa xweye kûre xwexatyê xemiland, dewlemend û rengîn kir.

Ji alyê wergerê (terceme) da ji Fêrîkê Ûsiv hostakî bê qisûr bû. Wergerê, ku bi destê wî hatine kirin bi hêzbûna xwe ji orgînal firq nabin. Wergerê ku wî kirine- tev jî ji dur û cewahirên xizna cdebyeta navnetewî ne û bi hostatîke usa wergerandine zimanê kurdî, ku di qewata evdên sade da nîne.

Bes e em navê wan nivîskarên cihanê yê eyan bînin, ji nivîsarê kîjana wî terceme kirine: Şêkîspîr, Bayron, Haynê, Pûşkîn, Lêrmontov, Yêsenîn, Sayat-Nova, Avêtik Îsahakyan, Hovhanês Tûmanyanyan, Vahan Têryan, Yêxîşê Çarêns, Parûyr Sêvak, Rasûl Hamzatov û gelekên din.

Di sala 1963-a da, gelê Ermenî 250 salya şayîr û dengbêjê xwe yê mezin Sayat-Nova bi heyte hol dida kivşê. Wê salê bi wergera Fêrîkê Ûsiv stranên Sayat Nova bi berevokekê zimanê Kurdî hatin weşandin. Ew werger bi hostatîke usa hatibû kirin, ku gelek ji wan kilam-helbesta bi teqil û miqamê xwe yê berê bûnc kilam. Ew heta niha jî di radyoya Yêrêvanê da bi dengê Aslîka Qadir zimanê Kurdî tene gotin. Werger ji alyê civaka Ermenya ya edebyethiz da jî hêjayî qîmetê bilind bû.

Ji cewahirên edebyeta hemdinyayê ya klasîk wergera destana Misîrî (Lêrmontov), Masyê Zêrîn (Pûşkîn), Abû Lala Maharî (Îshakyan) û gelekê din bi texmîna min destanîne wergerêye here bilind in di cihana edebyeta Kurda da.

Çawa temamya mîrata efrandîne helbestvan usa jî wergerê bi destê wî hatine kirin, hêjayî lêkolîne edebyetzanyê ne. Ez bawer im nivsê ku bèn, wê wî karî bikin û qîmetekî ancgor bidine wî efrandarê mezin.

Helbestvan qewat û qîmetê qelesa xwe zanî bû:

Hiz nekiryê çîn û rutib
Serekbazî min tu wexta,
Nebûm sedîr, nebûm kati
Ne jî dolcbaşê texta.

Min tesîr kir şîçra xwe da
Hukmê mîr û mînîstra,
Lê xwe-xwe jî, koreqeda
Bûm mîrekî nav şayîra.

Mixabin ev helbestvanê gewre ne li aqara welatê Sovêtyêyi berê da, li kîderê jîyana xwe ya efrandaryê derbaz kir, ne jî ji alyê gelê xwe yê Jurd va hate naskirin û qîmetkirin. Nivîsarê wî pir kêr bi zimanên din hatine wergerandin û çapkrin.

Di helbesta xwe ya Çendik Çend Sal da, ku sala 1974-a hatye nivîsar, ew gazina dike, besa şureta xwe ya nivîskaryê dike û dinivîse, dibê hûn şaş nemînîn eger ez ji agirê hundurê xwe yê helbestvanyê karim bişxulim, bifirim, firqas kim, ji destê mine "şêrnivîs" mîna kevir-hesta karin agir bipekin, dibê hûn ecêmayî nemînîn, ku ez karim dur û cewahira bidime xwendevanê xwe, lê dibê ecêvmayî bimînîn:

Lê îro feqet
Li rêkên emir teng î firêqet,
Milê min da tûr, dînc û dinêdûr,
Wek parsokekî li guhê gunda
Herim xalifî, belengaz, unda
Hûn şaş bimînîn,
Hûn şaş bimînîn.

Jî salê hevtêyî girtî di Ermenistanê da mecalên pêşvaçûyîna

edebyeta civaka Kurd sal bi sal, bere-bere kê m û teng dibûn. Mafê weşana efrandinên nivîskaran dest dewletê da bû. Ji bo wê karê jî rewşa weşandina efrandinên nivîskarên Kurd pir dijwar dibû. Çapa weşana gelekî kê m bûbû. Bürokrasiya komarê ya miletçî her asteng li ser rîya weşana kurdî çêdikir.

Goveka edebyeta kurde rêspûblîkayê jî sal bi sal xurt, kûr û fire dibû, lê li nava hidûdên tenge, nexweze şovenîst da nikaribû bihata xwenê, efrandinên hêja bi sala çap nedibûn, nivîskar bêguman û bê hêvî dibûn. Mecalên dayî jî diketin destên hinek "nivîskarên" wa gotî desthilatdar.

Tiştên nebûyî bû, ku efrandinên nivîskarên Kurd bihatana wergerandin û bi zimanên mayîn bihatana weşandin. Di Ermenîstanê da xwestin jî tune bû, ku şexsiyeteckî Kurd bi şuret di aqara rêspûblîkayê yan di welatê Sovêtê da bihata naskirin.

Cî nine mirov loman û gazina xelqê bike (rast eva loman jî nîne, ew mecal ne ku Ermenya lê welatê Sovêtê dabû hemû gela, usa jî Kurda).

Welat û gelin seva lawên xwe him pişt, him nav, him hizkirin, him dê. Dilê dê li ser ewleda dêşe. Ewî xwe bi xwe jî tê derdixist, ku nivîskar, dengbêj, hozan, zanyar bi serê welat û gelê xwe tîn naskirin, qîmetkirin. Perbask, nav-nîşan, qîmet, kubarî welat û gel didin ewladên xwe.

Bextê nivîskarê Kurd jî weke bextê Kurdîstana wî ye. Berfire ye goveka efrandarya helbestvan. Ew jî derca gundê xweyî biçûk, bilind dibe ber bi pirsgerêkên cihanê yê here ferz, jî sadetya jîyana gundya niqoyî li nav felsefe û aqilbendya mirovatyê ya hera gur û dirmatîk dibe, jî çîrok, kilam û destanên odên gelêryê yê "hezarsalî" derbazî pirsgerêkên pêşvaçûyîna destanînen zanyarya vê dewranêye here kûr dibe. Dilê şayîrî nazik li ser her pirsgerêkê dikewgire, wan li nav kûrma agirê dilê xwe ra, li nav hizkirin û sura afrandaryêye esil ra derbaz dike,

xwendevana ra dikeve şêwrê, bersîva pîrsgirêkan dide, wan dike efrandinên bedcwetyêye nemir û dide xwendevanê xwe.

Fêrikê Ûsiv dengbêj û maşoqê gundê xwe, Pampê bû. Li nivîsarên xwe da ewî ne ku tenê pesnê çîya û banî, gelî û gêdûk, mêrg û zevî, cew û kanî, obe, guher heta kevir-kuçikê gundê xwe yê hişke hola daye, lê tê bêji ruh ber wan da berdaye, ziman kirye devê wan, hizkirina xwe kirye nava wan, usa ku xwendevan Pampa wî hiz bikin.

Xezaya gundê xwe, reng û rewşê wê, bîn û buxs, deng û cengê wê, dinitirîne, distirê: bihar-havînên xweşe buhuşt, payîzên hişk û hola, zivistanên sur-seqem û bager. Tevî cotkara erd radike, tev kêlendûkêşa gîhê didrû, tev şivana diçe çîyê, û ne tenê diçe çîyê, lê:

Min tab nanî, min da dû sa,
Hevraz hêl bûm keloşk-keloşk,
Ragihîştim navsera çîya,
Dinya ber min bû xcwneroşk.
Mîna xalîceke bêhed
Bi nexş-nîgar, reng û rîşî,
Fire-fire ber min raket
Sergera gul-gupik tijî.

Xweş hatye gotin. Binhêrin dîdemne çiqas bêçîsûr û xezayî li nav çar xeta da dinitirîne:

Mij dihelya bere-bere,
Û ji nava bera mijê,
Mîna hûtê binê berê
Gultima çîyê dihat kivşê

Tê bêjî mirov li pala çiyê sekinye û ev dîdemê bedew li ber vedibe. Baxçê cfrandinên şayîr bi dîdemên wa xemilandîye. Em mêzekin bi şikleki çiqas zêndî dîdemê maqûltîya civaka kurda ya qedîmî dide: çaxê mêr diçine oda:

Zû biçûna yanê dereng,
Her yek cîyê wî hebû-sekya:
Maqûl-mezinê bi nav û deng,
Fêzê da pişt didan balgîya.
Li pey wana, angorî yaş,
Ser kulavêd binda palax,
Mêrêd malxê, zilamêd baş
Rêz digirtin xeleq-xeleq.

Helbestvan bi hewas, hizkirin û hisret derheqa malxê mala, mêrê çê, henekçîya, dengbêj- sazbanda, çîrokbêja, kevanyên destemel û bûkên bedew da distirê.

Dilê helbestvan ji bo xeyset, tiradîsya, edetên gelê Kurd yê maqûl dêşe, kîjan li vê dewrana têlêvîzyon, îcat û zanyarya lez da tên bîrkin, guhestin, unda dibin.

Di helbesta Odên Kevn da bi keser, bi dîdemên odeke gunde "hezizye hezarsalî" nîşan dide çawa ew ode ji bêxemyê hildişên û li bin kelçê xwe da zargotina me, ew xizna me ya ruhî, ew hebûn û mîrata kal havan tên çelkirin. Ode, ku dibistanê gel bûne, cîyê şevbêrka, cîyê çîrokbêj, dengbêj, hozan, maqûl û mezina, wanda xeysetê gelê Kurd çêdibû, kere-ker, bê xem ji holê radibin.

Mertekê rizî, maxê qelişî,
Şop sembelek pêva darda,
Hêlûnê kêranava pelişi

tûnê pelik ber dîwara,
Bixêrya sik-sar,bê kêle kozî,
Peltik-pêçirê kevne sade,
Kerayek li ser hevda tevizî,
Odê hezizye hezasale.
Îdî dimirin,ketinc "ber ruh"
Bi rewşa xweye kevne sade
Lê didine min nifûseke nû,
Li min can dikin xêlî wede.

Helbesteke din da bi keser wa dibêje:

Hey gidî eva oda Osman e,
Dîwar hezizî. mertek rizyane,
Peltik xitimye bi konê pîrê,
Nemaye îz û toza bixêryê.

Tenê gundiyê Kurd kare wa bike axîn. Di van xeta da çiqas keser heye, ewqas jî kurdeyatî.

Lê tevî hizkirina gund, xeza û evdên wê usa jî nikare li rex tiştên xirav, erf-edetên bêkêr, gundyê çevnebihar, dirû û tima, geveze û şerletan ra derbaz be. Helbest, destan û şanoyên xwe da bi diramatîkya kûr nîşan dide ku ew xeysetê civakêyî nerind çiqas zîyanê dide wan evdên sade. Carna bi laqirdiya, carna bi ken, carna jî bi kirîfika tûj derheqa wan nerindya da dinivise.

Ji jiyana bajêr vegera helbestvan ber bi gund, werê zarotya xwe bûyereke nişkêva yan tişteki bê mene û bê fikir nî bû. Ew nikaribû li nava jîyan û civakeke seva ruh û xeysetê xwe xerîb bima.

Cahiltiya [gencitiya] şêr derbaz bû,
Nava gêl û gêjya şêher derbaz bû,
Û ez revîm ji wê gêla qîr û sîr,
Çawa kurmanç dixulike ji xinzîr.

Eger F. Ûsiv venegerya gund, ew cîyê seqirî, werê zarotyâ xwe xwe ra nekira cîyê efrandaryê, mîna efrandarê meye din bima li nav kar-bar, xiringêla bajêr ya tev li hev da, li devê hinek "nivîskarên", "Şêr diz", "Çevnebihar", "Xêrnexwez" da gelo ev berhemên wî ye wa giranbiha çêbûna. Wê bigihîştâ wê kûrayê û bilindayê?

Mirov dijwar kare bersîvê bide wan pirsan. Ji bo hinck helbestvanê meye eslî, bi şuret li nav wê gêjgerînga "şêrdiz" û nexweza da, ketine halê aboryêyî xirav û bûne qurban.

Bi vegera gund Fêrik ra mecal çêbûn, ku ew bi temami xwe pêşkêşî cdebyetê bike. Ew ji nivîskarê me yê profesyonel bû û bi bawer ji karê efrandari bi tu karê din va mijûl nî bû.

Fêrikê Ûsiv çû gund lê ji jîyana bajêr neqetya, li nav civaka efrandaryê derneket. Cîyc bê gotin di wî warî da emekê jina wî, Firîda ÇEWARÎ (keça Hecîyê CINDÎ) pir e. Wê qaranya malê, xweyîkirin û perwerdekirina zaroka, kar û barên rojane hilda bû li ser milên xwe, mecalên efrandaryê yê aktîv zilêm ra çêkiribû.

Gundê Pampê xweyê tradîsyonên qedimî, erf-edetên kurmançî, kolorîta xwexwetyê bû. Pamp xizna zargotinê, warê dengbêj û çîrokbêja bû. Mirov hewas dikir rex rîspî û maqûlên wî gundî rûniştâ, axaftina wanc bi elka şîrin, bi mesele-metelok, bi ten û niç, laqird, pesin û qerf, nifir û duaya bibihîsta. Çêrên wan heft qet bûn, duayên wan heft tevek.

Efrandinên helbestvan da jîyana gund bi rêyalistî û zêndî hatye nitirandin.

Vêse şebçê, ez hê nava cîya
 Hesek ser min ket ji derî-bacya
 Ji nava hewa payîzêye nê
 Piste-pistekê şirin dibihêm.
 Nizam, diçin aş mezinê malê,
 Nizam, bazarvan diçin bazarê.
 Nizam, birê pêz dajon qiraca,
 Nizam, koç dikin zomê kurmanca.
 Nizam seferya dane serê riya,
 Nizam, difîrin qulingê berya,
 Hesek hisretî serê vê sibê
 Min kamço dike berbi cenûbê.

Helbestvan jîyana Pampê tevna efrandinên xwe ra kirye firêt û li ser wê tevnê nexş-nîgarên xwe yê nemirî nitirandîye.

Destan, ango poyêmên wî Hisret, Rihana Reşo, Rizayê Kurmet, Dewatyê Dîlbend, şanoya Bê Qelen û gelek efrandinê wî ji jîyana gundê wî ne. Dîdemên xezaya gund, evdên wê, bûyar, çûyîn-hatin usa bi zêndî, rêyalistî hatine nitirandin, ku xwendevan bi xwe jî dibe nefereki wê dinya kurdewaryê, wê hiz dike.

Dawya salê pênciyî hewa welatparêzyê li nav Kurdên welatê Sovêtê da jî derbaz bû. Şekarya Kurda ya azadaryê, ku bi scrokatya Barzanyê mezin dest pê bû, carêkê va Kurd hişyar kirin. Agirê xîret û namûsê, xwe naskirina miletyê ewqas gur bûbûn, ku her evdekî Kurd dixwest, çi dibû bira bibya, cîyê xwe li nav wê şerkaryê da bigirta, ji bo azaya welatê xwe şerkira.

Wê demê gumrih dest bi karê kurdzanyê jî dibû. Di pey hev pirtûkên giranbiha bi zimanên rûsî, ermenî li ser ziman, dîrok, çanda kurdî çap dibûn. Hestên welatparêzyê li ser bingeha

xwenaskirina miletyê çê dibûn.

Têma welatparêzyê li nava edebyeta Kurdê Sovêtê da cîyê xwe yê sereke digre. Lê ji bo dora wan sûr û sînorên sovêtyê yê pola bûn, destê wan nedigîhîşte welêt, hestên welatparêzyê, xerîbye, hisreta welatê kal-bava, halê gelî dijwar, tev li hev dibûn, dibûn him axîn û keser, him evîn û hisret, him jî gazin.

Fêrîkê Ûsiv wa dinivîse:

Huba millet serxweş bûma,
Egît, mêrxas, keleş bûma,
Teyarekê ez sîyar bûma
Li ser best û beyar bûma,
Bê tirs û xof, zor û qeşeng
Min dijmin ra danya qal-ceng
Û bo azaya kurda
Serî danya ax û erda.

Helbestên xwe Xûna Miletê Min, Çendik Çend Sal, Barzanî ra, Gilî Gazin û gelek nivîsên xwe yê din da halê gelê xwe, efatî û mêrxwesya wan, dîroka dijwar, zulm-zora dagerkira pêra jî cînarhizî û mirovhizya gelê xwe dide.

Qedîmî ye kurd, arî, xerîbdost,
Ji xelqê xerîb me hiz kirye,
Navê mileta bimbarek, pîroz
Li ewladê xwe ezîz kirye.
Ûris me danye navê kurê xwe,
Çerkez û Çaçan, Gêrman û Erebb,
Lê Erebb.

Lê dewletên Ereb, Ecem, Tirk gelê me kirine navbera xwe, mîna dêwên çavbirçî dixwazin hûfî xwe bikin, tunckin, ji dîrokê rakin, bivin xweyê welat û hebûna wê. Û dibêje qerfa wedê ye yan ya benda, ku ev mîletê gewre:

Dil bike wê birc-bedenê Misrê,
Nava rokê da ji cî biguhezin,
Berî berya dîn çemêd kewserê
Vejenin sûra Çînêye mezin.
Lê mîna şêrê bi fîndê rûvî
Qend û bend bûye, maye belengaz
Bin destê şahêd Şîrqê herevî,
Qanûnêd sîyasetêye delkbaz.

Dibêje gelê Kurd bûye şihîdê "dîplomasya bic".

Dewletên hicûc-xweyê text û tac
Xweyê extyaryê xwe zemanda,
Ber bêdewletya bîst mîlon kurmanc
Qerfa Xwedê ye yan ya benda?

Li xerîbyê wefetbûna Barzanyê mezin hukumekî giran ser helbestvan dîke. Helbesta Mistefa Barzani ra, ku sala 1979-a nivîsiye, efrandîneke edebyeta Kurdên Sovyêtê ya bijare ye. Wê helbestê da xetne wa hene: "Me mal-mîletî nekir şîr-girî", "Me li serê wan

Lawa nihêrî, ji kîjana ra dibên Barzanî", "Me bi sebrê girî guherî", "me bi hêstira nekir arzanî", "Bira ew mîlet hêstira birêje, yê ku nikare birêje xûnê."

Lê me aqa xûn meydana da rêt,
Wekî em pê da bûne Cegerxwîn,
Em bûne Hejar, Şivan, Cellêt,
Xoşnav Xêrûlla, Leylê û Mehmûd.

Dibê em niha gerekê şîna "Bavê cimeta Kurd" nekin:

Belê serê me ket, lê em nagrîn,
Şîna te nakin, bavê cimetê,
Emê mînanî kurkê dêmbirîn
Bigrîn, bikenin ber hemêza dê:
Dayka Kurdistan. kengê xwe ragirt,
Kengê merema te hate sêrî,
Hingê wê nava şaya meye gur
Bihele şîna te merdemêrî.

Dengbêjê azaya welêt hazire serê xwe jî bide oxira azaya
gelê xwe, wê rîya pîroz. Bi axîn-keser, hizkirin ew hîvya azaya
welatê xwe bû.

Bira xwezil Kurdistana min şên bibya,
Miletê min aza, xwendî û zên bibya,
Derge-dîwan bi ziman û zarê min bûya,
Qewm û millet li her çar hewarê min bûya,
Bira hingê ayê şevê li min çarbûya,
Kelefeke wêran min ra cî-star bûya,
Qerpalekî reş li stûyê min da xarbûya,
Destê min da ne ev qelcm nivîsar bûya,
Bira gêzîk dergevana destê min bûya,
Soqaqeke El-Cizîrê "posta" min bûya.

Fêrîkê Ûsiv ra li hev nehat hema bi mêvanî jî welatê kal-bava
bivîne. Hisreta wî van xeta da dîhar dibê:

Car-carana mem, melûl, dilxor û mirûz im,
Lawo, kerba binê lingê te radimûsim.
Şaş nemîne berxikê min. Eh, kî zane.
Dinê heye kaşkişika dest îsa ne,
Dibe rokê Kurdistana xopan vebe,
Bavkê teyî hisret dil da lê tunebe.
Bira hînge lingê te bi hisreta min.
Bigere nav ax-topraxa cimeta min.

Evîndarya şayîr mîna kanyê çîyayê Flegezê zelal, mîna
kulîlkê wê nazik, bînxweş û delal e: mîna biharê wê bi reng û
rewş e; mîna cewkê wê gur, kel û germ e. Efrandinên ewlin girtî
heta yê dawyê şayîr huba tebyctîye helal digere, huba usa ku li
ser sîya qelpeyê, berjewandîyan tunebe.

Lê gihîştina huba usa vê dewrê da pir dijwar e. Mîna mêşa
hingiv ji kulîlkekê difire li ser kulîlka din, nikare bêxem li rex
bedewyê ra derbaz be. Evîna wî cîkî "Klêopatira qemere" cîyê
din "Xasxanîma kurmançîye", cîkî "Bedewa bede", cîyê din
"Dota Tilbîsêye dibûrye".

Gelek helbest diyarî Sivêtayê, keça Tilbîsê kirye. Bi qelesa
xwe bejin û bala wê, bedewî-delalya wê nitirandîye. Ji bo xatirê
wê hazir e her tiştî bike:

Min jî derew kir bi dil kulî
Pêncî salê xwe kire çilî,
Porê xwe sipî hîna dayê
Sev xatirê Sivêtayê.

Kaçça evîna wî, Sivêta nikare jê fem bike, nikare tê derxe
şîrnaya evîna paqîje tebyetî, qîmetê evîndarê xwe yê helbestvan:

Sivêtayê ra ne lazim e şîer,
Lazim e "Volga", kûrort "Borjomî",
Şîer-poêmê te bêkêr in, bêkêr
Ber xebereke. "dizê zakonî".

Sivêta rastîk bû ku demekê hat kete li nav jîyana helbestvan.
Ew bû aşîqê wê jina bi qerefatê xwe va bedew, lê ruh va sade,
vala. Jinên usan ra hub tune, hub-berjewandî ye. Evîna
helbestvan bû keser, kesereke kûr, bîranîneke şîrin.

Ev kê kivş kirye, kîjan xemkêşî,
Nava muhbetê aqa varvêşî?
Varvêşya yaşa,
Ya rutib-rewşa,
Dewletê û dîn,
Zagûnê, zemîn,
Varvêşya millet,
Varvêşya edet.

Herge kivş kirye, çira wede da
Natemirîne huba nav me da,
Sist nake çam û qedemê hubê,
Çawa sist dîke li me dest û pê.
Çima li dînya bîc bergîra,
Dide me dil û dîncê şayîra?
Lê çi jî hebe dinivîse:
Ax mirov zêr undake,
Gund û bajêr undake,
Text-tacê şah undake,

Xezna padşa undake,
Tek cahiltiya nûr-neder
Unda neke, nede der
Û mina min bê guman
Wek nexweşe bê derman
Nenihêre pala çiyê
Xas-xanima kurmanciyê.

Sala 1984-a helbesta xwe ya Helala Xwe Ra bi keser wa dinivîse:

Û niha wextê ez wa bêsehet
Dinalim nava telî-tengasyê
Bîra te kirye min usa dil-ced
Bîra xemxurya teye kinêzyê.
Ez geleka va hatim girêdan,
Dilê te eşand min nezan-nezan,
Lê axir min dît ya here amin,
Ya here bedew ew tu yî, dîsa.

Mirov vê helbestê dixwîne û ji kilama Evdalê Zeynikê ev xetana tên bîra mirov:

Meriv ku çeka xelkê lixweke, ro û dan e,
Meriv ku hespa xelkê sîyar be, yek meydan e,
Meriv ku maşoqê jina xelkê be, yek ramûsan e,
Mîna malekê, ku meriv şevêkê lê bive mêvan e.

Parek helbestên Fêrikê Ûsiv yê mezin dîyarî ne, ku wî dîyarî dê, bav-bira, zarok. heval û pismamên xwe kirye. Ewan cfrandinê şexsiye fikirtenge sade yan jî sîyasetê va girêdayî nîn

in, çawa ku cem gelek helbestvana hene. Ji wan helbestên Fêrik her yek bi fikir û sercema xwe ya kûr va efrandineke giranbihaye nemire.

Dayîk rem û edlaya cihan ye, dayîk kana hubê û dilovanyê ye, dayîk welat e, gel e, dayîk tendûra malê ye, germ e, dora kîjanê ewlad tîn, dicivîn. Ewlad ji sur-seqemên jîyanê qufilî delê xwe li ber wê tendûrê germ dîkin. "Yazix, tendûr ji rind tîne nade, çaxê bi destê dê nayê dadan."

Çi xweş hatye gotin. Bav şîrin e, qewat e, qidûm e, gumanbawerî, hurmet û rûmeta ewleda ne. Law çav didin bavê. Bav seva ewleda mînak e.

Kêye giranbiha, kêye şîrin: bav yan dê?-helbestvan pirsê dide û li nava çend xetê tima yê sade da digîhîje bersîveke felsefa kûr:

Dinhêrim ez dayîka xwe,
Dinhêrim ez bavê xwe,
"Kîjan baş e, kî biha ye û delalî?"
Ez mêl dibim ha vî alî,
Ez mêl dibim ha wî alî,
Usa teyr-tû wextê firê, bi firqaskî,
Ha mêl dibe ser vî baskî,
Ha mêl dibe ser wî baskî.

Heqîye, eger, evd yekî ji wan baska zû unda dike, jîana wî tim di alîkî da dikule.

Helbestên: Birayê Min Hemo Ra, Firîca Baltûza Min Ra, Mêlsîkê Apê Memlî Ra, Mîkayêlê Reşî Ra, Helala Min Ra, Qîza Min Ra, cêrga helbestan ku diyarîyî zanyarê mezin Hecîyê Cindî kirye û gelek efrandinê wî yê vî teherî nevsê evdên helal, ciwamêr, welatparêz, rem, xebathiz, evdên bi rûmet û maqûl

nitirandîye. Fêrîkê Ûsiv him zavê Hecîyê Cindî bû him jî pismamtîya wan hebû.

Kê pirî hindikî haj kar û barê zanyarê mezin hebû, ew nas dîkir, xeysêtê wî yê xebathîz, maqûl, welatparêz, milahîm dîtîbû, tê derdixe, ku helbestvan hostatîke çiqas mezin şexsyeta wî li nava çend xetên helbesta xwe da daye.

Helbesta, ku ji bo 70 salya H. Cindî nivîsîye wa dibêje. Helbest usa ne, ku nayê perçekirin, ji bo wê jî mecbûr temamya helbestê tînim:

Ew kî dibêje hevtê salî me,
Min xitim kirye deh û du sî,
Ew "hevtê-mevtê" kê lihev aniye
Û li min kirye xewna Qazî.
Îdî "hobêlyar", îdî "emekdar",
Îdî "aqilbend", "kana ulma",
Îdî "nivîskar", "doktor" û "dersdar",
Nizanim çi û çi. na qurba, na.
Kengê min heftê berevok çêkir,
heftê cildê xurt xurû çîrok,
Heftê serhatî-beyt jî ber lê kir,
Heftê cild kilam, heftê dîrok,
Heftê lawijok, heftê nivêjok,
Heftê qelîbotk, heftê qewilik,
Heftê metelok, heftê zûbêjok,
Heftê bend beytê "Ker û Kulik",
Heftê berevok kilamê şînê,
Heftê yê şayê, xêr û xweşyê,
Heftê varyantê "Memê û Zînê",
Heftê yê "Sîyabend û Xeca Zerîn",
"Ûsivê Nevya", "Ûsiv û Xezal".

Ya "Zembîlfiroş", "Xanê Çengzêrîn",
 Û heftê şaxê "Rostemî Zal".
 Heftê kitêbê şîer û poêma,
 Heftê ferhengok, xebernema,
 Heftê yê darsa, heftê yê ulma,
 Û heftê kitêb ji yê tercîma.
 Û Xwedê ku hat hewara heftê
 Û du mileta, û me jî tev,
 Û min nivîsî heftê "Hewarî",
 Heftê romanê baş û bedew,
 Hingê heyranno, heftê salî na,
 Hiz dikin bêjin-sed û heftê,
 Hingê qurbanno, ez jî tevî we
 Çi bêjî bejna sîyarê min tê.

Dilê şayîr pir nazik bû. Gelek tişt, ku mirovên sade texmîn nedikirin wî tê derdixist, ber xwe diket, zû dixeyîdî, nerazîbûna wî jî zû dîhar dibû. Zû xwe ra nexwaz çê dikirin. Dirûtî, zimanpenî li cem tune bû. Gazin bû ji civata bûrokrat, ji "zagon" û "qanûnên" dewleta Sovêtê yê çewt, ji mîletçîtîya der dora, hevalên perehiz, civaka ji ruşet, dizî, qavî û nerindiyê lewitî.

Civaka kurde rewşenbîr jî paqij nî bû. Şayîr ji wê civakê pir bi gazin bû û gazinê xwe jî venedîşart. Helbestên Kalê û Ezrahil, Rûvî û Dîk, Filankes, Gernefisa Ra, Zêndî Şêrê Şayîrê Mirî Ser Navê Xwe Neşîr Kirye û gelekê din da derheqa wan "şayîr", "nivîskar" û "rewşenbira" da dinivîse, ku ketibûn nava wê civakê, cîyê sereke girtibûn û xêncî zîyanê tu kar nedane pêşdaçûna çanda me. Rastî jî rûyê wan da bû ku edebyeta me, ew gavê mezin, ku karîbû bavêje, navît. Gelek cfrandarên eslî bûn qurbana karên wanî reş.

Li nava vê xiringêlê da eger stûneke piştovanyê tune bûya

helbestvanê pir feqîr bûya. Ew stûn ji Fêrîkê Ûsiv ra bi texmîna min Heçyê Cindî bû.

Fêrîkê Ûsiv hevaltî pir nedikir, dibûrî bû, zû nêzikî hevalan nedibû, hevki jî bi stirû bû. Lê dema em helbestên wî dixûnin, ku ew xeyset tek rûva ne, bin da ruhekî nazik e, dilekî remî tije mirovhizye. Mîna keke delal helbesta wî ye, ku diyarî bîranîna helbestvanê hizkirî Mîkayêlê Reşît kirye. Emir da navbera wan, hevaltîya wan ewqas jî germ nî bû. Lê helbest diyarî Mîkayêlê Reşît da wa dibêje:

Emir da aqas jî dil û ced,
Me şorya hevaltîyê nekir,
Lê tim jî, lê tim jî bi hisret,
Mîna mela xeysetê te dikir.
Mîna nava mitalê xwe nûr da,
Li taxek Pampa xwe hizkirî,
Çê dikir ji te ra zef zû da
Tamekî tûfinî kilskirî.
Wî gundê bedewî, bilincî
Em diçûn sersal û cydê hev,
Û li ser kulavê kurmançî
Guh dida me şîer û beytê hev.

* * *

Li nav nivîskarên Kurdên Sovêtê da Fêrîkê Ûsiv hostê nivîsara destana bû. Salê başçe-başçe destanên wî. Ûsivê Nevyâ, Xewna Mîrmih, Hisret, Hubê Xwedêhiz. Heja Hêle, Dewatyê Dîlbend, Rihana Reşo, Rizayê Kurmet neşir bûnc.

Naveroka destanên Ûsivê Nevyâ, Xewna Mîrmih û Ilurê Xwedê Hiz ji zargotina gel hildaye.

Jî salên sîhî da girtî gelek nivîskarên Kurdên sovyêtê dest

avîtime zargotîna gel û çîrok-destanên gelêriye wek Mem û Zîn, Ker û Kulik, Zembilfiroş, Memê û Fyşê, Xecê û Siyabend û gelekên din wa gotî veçêkirine. Lê bi heqî, cem tu kesî, xêncî F. Ûsiv nehatye standin. Wan ra li hev nehatye li ser hîmê wan karibin efrandineke usa çêkin, ku bi hêza xwe hema nêzîkî varîyanta zargotîne be.

Fêrîkê Ûsiv ruh, reng û rewşeke nû da çîrokên jorgotî. Her sê efrandin ji bi pirs û pirsgirêkên xwe alyê felsefê, bedewnîgaryê, helaqetyê navbera mirova da gelekî kûr, dijwar û pirqet in.

Destanên Dewatyê Dilbend, Rihana Reşo, Rizayê Kurmet tiragêdyayên biçûk in. Hersêk ji bûycrên rastî ne ji emrê êla Sîpka.

Sala 1920-î leşkerên Roma reşe zulm tên digîhîjne çiyayê Elegezê, gundên Êzdiyan. Bîranînên bi çetil-qan, xûn, kuştin û mirin ji pey xwe hiştin. Helbestvan bûyareke tiragîk ji wan qewimandinên nelet hildaye digîhîjfyê tomerîbûn û kurbûneke fikirdarî û felsefîye bilind.

Simkoyê Bavik, ku ji kuştinê xilaz be rûreşyê tîne rûyê xwe, destûrê dide, ku jina wî "Padşayê Tirk ra qulix bike hetanî sibê."

Destana din ya Rihana Reşo da leşkerê Tirk dergîstîfyê Rihana keça Reşo, Rihana bedew dîl digrin dibin. Pey ra Rihanê didine lawê apê wê. Lê kurap dayka xwe va Rihanê têne xezevê, ji malê derdixin. Dilê xûşka Rihanê ser xûşkê dêşe. Ew ji zara nayne. Rikanî kurap va, bi rezadilî, radibe Rihana xûşka xwe dibe xwe ra dike hewî. Lê zûtîrekê kumreşî xûşka "xûşkhiz" ji kor dike. hizkirna ku berê di dilê xûşkê da hebû, dikuje. Rihana bêbext vê carê alyê xûşkê va tê zêrandin, dawyê da Rihan xwe dixeniqîne.

Rizayê Kurmet: Dema mala bavê helbestvan sala 1917-a ji Qersê direvin, leşkerê Tirk meta wî, zilamê wê û keça wan va digrin. Zilam dikuji. Kurdekî bi navê Hescnîkê Şemeldanî metê

xwe ra dibe. Xezala met dibe "kevanîka Hesenîkê Şemildanî".

Sal derbaz dibin, sûr û sînorê dewleta dikevin avbera xûşk û bira. Bira nizanin çî hate serê xûşkê. Xezal malbavana bîra nake:

Ez Xezal im, êzdîya Sîpkî,
Qîza Îvo,
Xûşka Hesen,
Xûşka Ûsiv,
Kevanîka Hesenîkê Şemildanî,
Sînorçîyo ez bextê te me
Tuyê cawekê min ra binî
Hesen sax e,
Ûsiv sax e,
Kidê sax e
Gelo qet wan dera nakin
Pirsa halê xweyînga xwe?

Alyê hidûdî din ji xûşk-bira dikewgirin derheqa Xezala xwe ya undakirî da. Gelek sal paşê, ji pcy mirina wan ra lawê Xezalê Riza tê welatê Sovêtê mêvanya xalana. Tê, wan dibîne, axê ji mezêlê dê tîne dike li ser mezêlê xalê, axa mezêlê xalê jî dive ku bike li ser gora Xezala xerîb. Riza vedigere, rojekê jî cawa nebxêr malxalana ra tê:

Reş girêda xalojna pîr
Xalana kir şîn û girî,
Bi edetê êl û eşîr
Cînar hatin serxweşya wan.
Çi bi Riza hat, -ji hev pirsîn-
Bi wî mîrê sip-silamet,
Nexweşyê mir yan bi qezyê

Yanê kete tora nemerd?
Kî dizane sîyasete-
Setya mixenete mexsûs,
Dibe mêrkê bê zîyan-zede
Hcsibandin çawa cesûs.

Destanên Fêrîkê Ûsiv gîşk jî serketî ne û dewlemendiya edebyeta gelê Kurd in.

Xebera beşa nivîskarên Kurd, ya rex yekîtiya nivîskarên Ermenistanê, û Şewra rawşenbirên Kurd da, ku ji bo wefeta Fêrîkê Ûsiv rojnema RYA TEZE da neşir bûye wa hatye nivîsar:

"Poêmêd wî ye Ûsivê Nevya, Rihana Reşo, Xewna Mîrmih, Hsret û yêd mayîn ne ku tenê sertacê efrandinên wî ne, lê usa jî merî dikare wan dayne rex MEM Û ZÎNA Ahmedê Xanî. "

* * *

Eva tek gerçe kin bû, bîranîneke xweş li nav reng-ewaz, nexş-nîgarê baxçê helbestvan da. Borçekî min bû li ber bîranîna wî evdî, kîjanî ra devedevî 25-30 salî, min hevaltî û pismamî kirye, em tev çûnc-hatine.

Ez bawer im, jîyana Fêrîkê Ûsiv çawa helbestvanê gelê Kurd wê nû dest pê bive. Gelê hela nû qîmetê bide berhemên ewledê xweyî hêja.

* * *

Xwedê xirav bike xerîbyê, destê mirov bira-pismam, hevalhogira, heta erd û esmanê hizkirî jî diqete. Ji wefetbûna Fêrîkê Ûsiv çar meh şûnda, berêvarckê ew cawa dilêş gîhîşte min. Wê şevê ez ranezam. Ketme paşla xem û bîranînên buhurî. Emirê

çûyî, rojên derbazbûyî hatine bîra min: malbata Kurdên Ermenistanê ya rewşenbiri, telayi û şîrnayî, hisret û bîranîn. Rojnema RYA TEZE, RADYOYA XEBERDANÊ KURDÎ. Rasthatin, helaqetyên me: êvaryên nivîskarên, lênhêrîna pirtûkên nû nivîsî, şevên şayê, sazbandiyê, hobêlyan, eyda. Her rewşenbirekî me şexsyetek bû. "ji her kulîlkekê bînek dihat". Kê derheqa rojên wa da difikirî? Kê bawer dikir, ku jîyan wa sersêrî kerê bê welgerandin? Qedera evd destê wî da nîn e. Me ji bo peyveke "ne cîyê xwe da", seva xeteke "sist" yan fikireke "nerast" qirka hev digirt. ji hev dixeyîdîn. Lê pey ra, roja din odên rojnema RYA TEZE yê xebatê, yan xeberdanên Radyoya Kurdî, para kurdzanyê yan mala nivîskarên Ermenistanê da, yan qawexanekê da em dihatin li cem hev.

Fêrik pir nedihat xanê, gund da dişxûlî, lê ji êvarya nedima. Helbest xweş dixwendin. Helbesta wî ya hizkirî. ku timê eyda û êvarya da dixwend, helbesta MISTEFA BARZANÎ RA bû.

Xwendina helbestan min bi gelek zimanan him ji devê helbestvana, him jî ji devê aktorên bi nav û deng bihîstîye. xwendina Fêrik ji ya wan kêmtir nî bû. Dengêki xweş lê bû. Degme distira lê xweş distira. Min ra li hev hatye sitirana wî him şaya, him jî şîna da bibihêm.

Hamoyê birayê wî çûbû li ber rema Xwedê. Ez jî çûbûm hewaryê. Dema Fêrik stira, bira kir, îskîn kete hazira û destmal bê hemdê xwe birin ber çavê hêsir. Qeya-zinarê çiyayê Dibûr, wekî dilê wan hebûya dijwar bikaribûna hêsirê xwe zevtkin.

Ez û Fêrik hevalne pir nêzik nî bûn, lê hev femkirin û hevgerîdaneke hest û ruhî li navbera me da hebû.

Qet ji bîra min naçe. Havîn bû. Çûbûme gundê me, Qundesazê. Ji wura jî bi kerekî çûme Pampê, mala Fêrik. Li navbera gundê me û Pampê da 4-5 km e.

Demêke dirêj bû, ji xwe ra li gund xanî çêdikir. Min ra pir

cara derheqa xanî da gili kiribû. Lê ça gel dibêje: "Carek dîtin çêtir e ji hezar car bihîstin". Xanîyê wî yê bi kevirê tûfa sor hema teniştê girê li rex gund da çê bûbû. Xanî qul bi qul nîşanî min da, derheqa her kevirêkî, derî û pencerekî, dîwarekî da hûr-hûr gili kir. Çima pencere li ser wî dîwarî ye, li ser yê din nîn e, çima derî usa çêkirye, çiyê sobê û tendûrê. Dema şebeqê ro nû dertê û êvarê diçe ava li wur va çawe tê xanê. Tiştê herî balkêş axil bû. Hema dîwarê tam va li palê axilekî mezinî-merdane çêkiribû. Sûreke bi kevirê tûfa sor kişandibû dorê. Di axil da hezar pez cî dibû.

-Fêrik, ev axila seva çiyê?- min ecêvmayî jî pirsî. Ewî helbesteke nû nivîsî ji min ra xwend:

Min çê kirin ev tam-taşê tûfm,
 Li dorê kişand sûreke mitm.
 Û çawa pez hiz, çawa kurdê çiya,
 Axilek ava kir min li sirtê çiya.
 Ser şaneşin û şênlikê min ra,
 Salê bifirin mîna sîmîra
 Û wextekê jî du rêncber wê bèn,
 Xwe bidin ber sîya axlê minî şên:
 "Hey gidî, -bêjin,- Fêrikê remetî,
 Ser van tam-taşa çiqas zemet dî."

Rastî jî sal mîna teyrê sîmir fîryan û îro ez bi keser bîr tînim:
 "Hey gidî dinya, Fêrikê remetî, ser van helbest-destana çiqas zemet dî."

Salê dawyê timê min ra têlêfon vedikir. Lawê min radihişt têlêfonê û zû tetik dida min:

- Apê Fêrike.
- Çawa zanî, ku apê Fêrike?

- Fw timê dibêje: "Kuro bavê te li male!"

Fêdî min tê derdixist ew li Yêrêvanê ye, dixwaze em berêvarê rastî hev bîn. Cîyê rathatina me Sîsêrnakabêrd bû. Li bajarê Yêrêvanê, pêjber ew mehela mala wî lê bû girekî bi wî navî heye. Wergera wî navîyî kurmançî Kela Dûmeqeskê ye. Wî girî çima ew nav standîye, nizamim. Gir hela dawya salê şêstî da kirine baxçe-scyrangeckî bedew. Bînatârê, alyê bakûr gelyê Zengûyêyî kûre, têra çemê bi wî navî jî dikşe. Ber çem stadyona fûtbolê ya mezin e, ew pir bedewe û bi cûrê nûjen hatye çêkirin. Alyê girî din daristan e. Lê jorê, li nav baxçên kulîlk û darên bedew da heykelê gênosîdê ber bi esmîn bilind dibe. Heykel bawarkî ji her alyê bajêr va tê xanê. Ev heykel ji bo biranîna wan şihîdên Ermenya hatye çêkirin, ku ji alyê dewleta Tirk va salên 1914-1920-î hatin qetilkirin.

Em tim li wî baxçeyî rastî hev dihatin. Derheqa cfrandinên nû nivîsandî da gilî dikir, helbestên nû dixwend. Carna temamya naveroka axaftina me nimûneke zargotîne bû. Min tê derdixist, ku ew ser wê dixebite. Di derheqa çêkirina xanîyê xwe da diaxivî. "Karekî dijwar e, giran e. Lê hewasa min pêra tê. Ez dema ser xanî kar dikim, bi dil û ruh rehet dibim, kul-derdê jîyanê, dewranê, tiştê neqenc ji bîra min diçin. Evdên sinetçî, xebeçî helal in, rem in, heyf in,-digot."

Tim ji dinê, jîyanê xeyîdî bû. Gazin bû ji heval pismamên ace qulixhiz, perehiz, cînarên mîletçî, nivîskarên bêşurete "şêr diz", "qanûn û zagonên" dewleta Sovêtêye ncrast.

Wextekê, pir bi derheqa Sivêtayê, wê pîreka kurda ji bajare Tilbîsê da diaxivî. Ew kûr ketibû dilê helbestvan. Eger wê Sivêtayê jî hestê wî femkîra, agirê evîna paqîje bedew dilê wê jî bigirta dibe di jîyana şayîr da guhestinên bîngêhîn çê bûna. Tim gazine bû, ku vê dewra perehiz da kes qedirê huba esil nizanê.

Carêkê wî baxçeyî da em li ser kursîkî rûniştibûn. Li ber me

mergeke kulîrka bû. Ew bi nexşên pir hewaskar, bi kulîlkên cûrbicûr û reng-rengî hatibû li hev anîn, hûnandin. Demekê wî ker li nexş, kulîlka û renga nihêrî û got:

- Esko (jî min ra usa digot) em herd jî baçevan in. Em jî bi kulîlka nexşê wa çê dikin. Kulîlkê min hevki qewî ne, sert in, yê te pir nazik in. Mirov newêre destê xwe bidê. Nişkêva şextek hebe kulîlkê te yê zû biçilmisin.

Paşê xwe bi xwe fikira xwe tomcrî kir: "Eh, bira seva kulîlkê xwe ber xwe nekeve. Şextê dayê kulîlkê qewî jî, nazik jî li ber teyax nakin. Eger welat hebe, dewlet hebe, gelê kulîlkê xwe xweyî derkeve, tunebe kes jî me bîr nayne."

Vê dawyê nexweş bû. Nexweşya şekir pê ra hebû. Ji çavê xwe gazin bû, digot lingê min dêşin.

Dinya li hev ket. Destê me teva ji hev qetya. Wê şevê, tenê, li devê xem û xiyalên xerîbyê da, tevî hest û biranînên xwe rûniştibûm, xewa min nedihat. Dilê min dişewitî, ev xelên serxweşyê çê dibûn. Lê serxweşî kê ra? Evdê bên û herin lê Kurdistan me û gelê meyê hebin! Bira gelê me xweş be.

SERXWEŞYA MIN

Ji bo biranîna Fêrîkê Êsiv

Keserên tel hêsira da şil bûne, wex,

Giran bûne vê êvarê ser dilê min,

Caw anîne, cawa nebxêr, cawa dilêş,

Wefet kirye helbestvanê meyî mezin.

Ew ji xwîna Cizîrî bû, ji malbeta Feqîyê Teyran,

Qewalekî Lalişê bû, pêşimamê helbestvana,

Dewrêşekî Zerdeştî bû, çîrokbêj bû,

Ku bang dida ji kûraya dewr-zemana.

Pala çiyayê Elegezê êla kurdan

Em heval bûn, em hogir bûn, hev ra bira,
 Çi ferman bû li me rabû? Kê zanibû
 Wekî îro ewê wur be, ez li vira.
 Xem û xiyal, hisret-hesîn û bîranîn,
 Hev ketine mîna lêya der biharê,
 Li nav wan da rûniştîme tenê, melûl,
 Hêşirin tek çavê min ra têne xarê.
 Ne kes dengê min dibihê, ne jî rê ye,
 Wekî rabim, berêx bidim Pampa wêran,
 Xwedê bira xirav bike vê xerîbyê,
 Vê rev-bezê, vê qedera meye giran.
 Wî Pampê da xwe ra koşk û sra çê kir,
 Bengî bû ser: tucar nehîşt Pampa xwe dê,
 Pampê da jî ew bû heykel, ew bû kilam
 Helbestvanê gelê xweyî heta hetê.
 Ezê îşev xwe bavêjim li ber bextê
 Van teyreda, bira nekin, minet, qisûr,
 Dilê minî tije hêşir baskê xwe kin,
 Bivin pala Elegezê, tepê Dibûr.
 Serxweşya min bidin koma Êzdîxanê,
 Û ramûsin destê daykê meye şîrin,
 Bira ewan kilamekê bavêjin ser
 Fêrikê me, halê Kurda, xerîbya min.
 Xem û xiyal, hisret-hesîn vê êvarê
 Hev civyane, giran bûne ser dilê min,
 Cawa anînc, cawa nebxêr, cawa dilêş,
 Wefat kiryc helbestvanê meyî mezin.

10.09.1997

TÊATROYA KURDA YA ELEGEZÊ

Salên dema Sovyêtê, li nav çand û kûltûra gelê Kurd, ji welêt dûr, gelek çirayên ronayîyê û pêşdaçûyîne hatine vêxistin. Ji wan yek jî têatro bû.

Sala 1937 – an, bi qirara hukumata Komara Ermenistanê, li merkeza nehya Egezcê, li gundê Kurdên êzdî yê Elegezê (Camûşvana Mezin), Têatiroya Kurda ya dewletê hate demzirandin.

Dewleta Sovyêtîyê, hema di salênxwe yê ewlin da, weke gelên din yê biçûk yen li komarên Pişkavkazê dijyan, ji gelê me ra jî mecalê pêşdaçûyîne vekir.

Dew û dozên wan salan ku navbera Tirk, Rûs û Ermenya da hebûn halê kurdên wê navçê pir xirav kiribûn. Kurdên êzdî yê Surmelyê, Qersê, Wanê hatibûn qirê, koçber û malwêran bûbûn. Lêşkerên Tirkan û alayên Hemîdyan hatibûn derketibûn êla Elegezê jî, gund û şênên wê heremê jî talan û wêran kiribûn, bi sedan mêrên wan gundan kom kiribûn, kuştibûn, hêsîr biribûn, koka wan anîbûn.

Talan, xelayê, nexweşya hal di xelkê da nehîştibûn. Hatina desthilatdarya Sovyêtê jiyaneke nû ji wê para Kurda ra jî anî. Gel ji anarşîyê, qir û birên zordestya olî, serekeşîr û serok rêbazên dînî xilaz bûbûn. Lê xelk nexwendî, şûndamayî bû. Jîyana koçerye û nivkoçerye dimeşand, pak haj ji çûyîn, hatin, bûyarên cihanê tunebû.

Eger di nava gelê Ermenî hesavên evdên xwendî ji sedî digihîşte bîstî, di nava kurdên wê heremê da nedigihîşte yekî jî.

Raste destpêka vê sedsalê da, li sê gundên Kurdên êzdî yê qezayên di bin desthiletarya Împêratorya Rûsyayê da dibistanên bi zimanê rûsî ji bo zarokên Kurdan vebûn Qundexsaz li navça Elegezê, Zor li Surmelyê, Bacurlû li Qersê. Lê emrê wan dibistanan dirêj nekişand û bandora

wan li ser pêşdaçûyîne ewqas nehate kivşê.

Eyan bû, ku ji bo pêşdaçûyîna Kurdên Pişkavkazê pirobilêma here mezin hildana nexwendîtyê bû. Di vê pîrsê da ewlede gelê dost, ermenya, alîkarîke pîr mezin dane wê beşa gelê me. Gelek xwendevanên Ermenî, ku kurmancî zanibûn ketine li nav wê tevgerê, vî karê kêrhatî.

Ji bo dibistanên gundên Kurdan, di sala 1921 – ê da kitêba dersê ŞEMS hate weşandin. Ev kitêb, ku bi herfên Ermenî, lê bi zimanê kurdî, zaravê kurmancî hatibû nivîsîn., ji Kurdên wê heremê ra bû kitêba destpêkê, ku pê hîni xwendin û nivîsandinê bûn. Alfabêya Kurdî, li ser girafîka herfên Ermenî hatibû çêkirin. Kitêb ji alyê zimanzan û pisporê çanda kurdî, dost û pismamê gelê me, ewledê gelê Ermenî Lazo (Hakob Xazaryan) hatibû hazirkirin..

Bi vê kitêbê, di wextekî kin da mamoste hatine hazirkirin û di gundên Kurdan da dibistan vebûn. Mamostayê wan yê ewlin hemî Ermenî bûn.

Me berê jî got, ku bûyarên salên 1918 – 1920 – î zîyane pîr mezin dabûn kurdên wê heremê. Qers û Surmeli û gelek deverên ku binelyên hîmlî Kurd bûn ketin bin destên Tirkan. Neyarên Kurdan nakokyên cudetya olê dane kêranîn û kutdên musulman - êzdî rakirin diji hev. Qîra Êzdîyan wê heremê hat. Sêwîxanê Ermenistanê, kûçên bajarên Komara Gurcistanê Tilbîsê, Têlavê, Batimê tije zarokên Êzdîyan yê sêwî û bêxweyî bûn.

Di sala 1922 – an da Lazo diçe bajarê Tilbîsê, bi însîatîva wî û çend rewşembirên Kurdan, hukumata Gurcistanê, ya li bajarê Tilbîsê ji bo zarokên Kurdan dibistana jimara 103 vedke. Li vê derê zarok hîni kar dikirin û wan him dixwend û him jî radizan. Lazo li wir 60 zarokên Êzdîyan kom dike. Ew di dibistanê da dersê

zimanê Kurdî, lê pîreka wî dersên zimanê Ermenî dide.

Bi kitêba ŞEMS çawa di wê dibistanê da usan jî gundên kurda yên Ermenistanê da gelek zarokên Kurd hîni xwendin – nivîsarê bûn. Ji wan gelek paşê bûne kadrên bi nav û deng. Ji wan zancyên mezin yên wek Qanatê Kurdo, Çetkez Bakayêv, nivîskar û berpirsyarê rojnema RÎYA TEZE yê ewlin Cerdoyê Gênco, Mêrxwesê Yekîtya Soyêtê Semend Siyabendov û gelekên din derketin.

Xwendevanên Kurdên Ermenistanê û Gurcistanê yên wê demê, tu bawar bikî tev jî bi wê kitêbê hatine perwerdekirin û tevan jî paşê karê Lazo, wek karekî giranbiha dihesibandin.

Lazo tevî komê rewşembirên Kurd. di nav karkirên Kurdên bajêrê Tilbîsê da jî karekî kûltûrî yê hêja dikir. Wî, Ahmedê Mirazî, û çend rewşembirên din, li kilûba ser navê Lûkaşîn, ya bajarê Tilbîsê da êvaryên kûltûrî, pêşandanên têtroya çê dikirin, doklad bi tîmên cihê – cihê dixwendin.

Di nava Kurden Tilbîsê da, wê demê nivîskar Ahmedê Mirazî karekî berbiçev dikir. Nivîskarê bi şuret rola tîatroiyê di pêşdabirin û perwerdekirina gel da gelek bi qîmet didit. Texmîn dikir, ku ji bo gelê nexwendî serwest bikin, divê zêndî jê ra biaxivin, zîyan û xeterên erf edetên kevn û bêkêr bi têtiroiyê nîşanî wan bidin.

Ew koma têtroyê çê dike, ji bo komê şanoyan dinivîse, rêjîsoryê û aktyoryê dike. Gelek bi pesin derheqa şanoya wî DEMA DERBASBÛYÎ da tê biranîn. Tê gotin ku wê şanoyê hukumekî mezin li ser temaşevana dihîşt. Naveroka şnoyê ji jîyana kurdên Bazîdê hatibû hildan, ango li ku nivîskar ji dayka xwe bûbû, zarofî, xortanya xwe derbaz kiribû, xwendibû.

Koma şanoyê usan jî şanoyên Lazo yên bi navên

GUSTÎL û QELEN listin.

Di jîyana Kurda da, çêkirina alfabe. ya nû bûyareke mezin bû. Di sala 1928 – an da, bi biryara hukumata Erenistanê, Î. Mêrangûlov û Erebe Şemo li ser hîmê elfabêya latîni, alfabêya Kurdî çê kirin. Di sala 1930 – î beşa nivîskarên Kurd li rex Yekîtya Nivîskarên Ermenistanê tê demezirandin. Dest bi weşandina pirtûkên bi zimanê Kurdî bûn. Wê demê jî şanoyên ewlin jî hatin weşandin. Sala 1934 – an şanoya Hecîyê Cindî ya QUTIYA DÛ – DERMANAN, sala 1935 – an şanoya Ahmedê Mîrazî ZIMANÊ ÇÎYA û ya Wezîrê Nadîrî bi navê REVA JINÊ hatine weşandin.

Pêşdaxatîna wan şanoyan di jîyana Kurdên Pişkavkazê da pêşdaçûyîna mezin bû. Wê demê komên şanoyê yê xwe efrandinêye biçûk hebûn û têkstan usa wan ra pir pêwûst bûn.

Pîrofêso Hecîyê Cindî qîmetekî bilind dida şanoya Wezîrê Nadîrî ya REVA JINÊ û bîr tîne, ku ew efrandinan, ji alyê xwendevan û dersdarên têxnîkûma dersdarhazirkirîna ya kurdîye bajarê Yêrêvanê dihate listin. Ew tim li ber temaşevanê Yêrêvanê û gundên Kurdan derdiketin. Şano ji alyê temaşevana va rind dihate qebûlbûn.

Hêjayî gotinê ye, ku di werê şanogeryê da alîkarya rewşembirên êrmenî mezin bû. Sala 1926 – an hîmdareki sincaya Ermenistanê Hamo Bêk Nazarov dest bi çêkirina filmêke bedewyê kir. Naveroka wê ji jîyana Kurdên Êzdî hatibû hildan. Film ser hîmê kurdeçîroka Lazo ya bi navê Zerê hate kişandin. Serecema filmê jîyana koçeran, erfê cêcêlên wan, deb û tirajêdyê keça Êzdî Zerê ye. Ew li zozanê Elegezê, warê Kurdan hatye kişandin. Dilqa da aktyorên Ermenyan, yên here bijare û bi nav û deng dilistin.

Fîlm, ewlî bêdeng bû. Vê dewyê fîlm kirin bi deng. Bêtir 75 sal ji pey kişandina fîlmê ra derbaz bûye, lê saya naveroka xwe ya aktûal û lîstika aktyoran ya bêqisûr, hewaskarya xwe wunda nekiryê û niha jî bi hizkirin tê temaşekirin. Ew bi heqî dikeve li nav fonda sînema Ermenistanê, ya zêrîn.

Awa, li ser wî hîmî, di sala 1937 – an, li gundê kurda: Elegezê Têatroya Kurdî ya Dewletê hate demezirandin.

Serokê têatroyê yê ewlin, binelyê gundê Qundexsazê (niha Riya Teze), nehya Elegezê Celatê Koto. rêjîsyor Solak Nîkoxosyan, serokê para bedewetyê aktyorê ermenî, yê bi nav û deng Mikirtîç Canan hatine kivşkirin.

Bi rast gotî têatroya Kurdî cîyê vala hatibû demezirandin. Ne kadroyên netewî, yê zane, ne şanogerên pîspor, û ne jî şanoyên pîrî -- hindikî baş hebûn. Hema ji rojên demezirandina têatroyê yê ewlin da nivîskar, zana û pîsporên şanogerya Ermenîstanê alîkarya mezin danc kolêktîva nû.

Lîstikvanê têatroyê yê ewlin, ji nava keç – xortên gunda, ên Kurdên nehya Elegezê (Qundexsaz, Elegez, Mîrek; Pampa Kurda, Cerçerîs, Qurubxaz, Çobangermes, Senger, Korbilax, Karvabsere, Camişlû) hatine bijartin.

Aktyorên bijartî, him ji mirovên sade, yê bi xwendina nimz û navîn bûn. Hinek jî wan qet haj şanogeryê û têatroyê tune bûn. Loma jî salên ewlin ji bo kolêktîvê salên lêgerîn, hînbûn û gîhîştina pîsporya şanogeryê bûn.

Wan salan nivîskar û şanogerên Ermenî li ser hîmê zargotin û jîyana Kurdan gelek şano ji têatroya cîwan ra hazir kirin. Hinek ji wan evin: “ Keça Mîrekê”, “ Ker û Kulik “, “Heso” (S. Gênosyan), “Xuliqandina Rojê” (S. Kojoyan), “Kenerê Elegezê” (V.Şoxêryan), “Nêçîra Lalvarê”

(V. Manvêlyan) û hinekên mayîn.

Alîkarya dewletê jî hebû. Lîstikvan û xebatçiyên têatroyê mîna karkirên hemû têatroyên welêt yên dewletê, jî dewletê maş distandin. Sanoyên jî bo têatroyên dihatin nivîsar alyê dewletê va dihatin kirîn, yanê diramatûrga (şanonivîsa) jî bo şanoya xwe dirav distand. Pîsporên şanpgerya Ermenyan tim dibûne mêvanên têatroyê, jî bo bilindkirina dereca lîstikvana /aktyora/ sêminar çê dikirin, kûrsên hînbûnê vedikirin.

Têatro di nav jîyana wê para Kutda da bûyareke nû bû, jî alyê temaşevana va bi hewaskarî û hizkirin dihat qebûlbûn. Şedê wê demê gilî dikin, ku hewaskarya temaşevanan usan pir bû, ku dema nîşandana sipêktatla hundurê salonê da cî têra xelkê nedikir, zarokên biçûk girtî heta rîspyan hildişyanc serayê.

Dîroknaş û zanyarekî şanogerya Ermenyan H. Hovakîmyan, di pirtûka xwe ya bi navê “ Ji Dîroka Têatroyên Azeryan û Kurdan yên Ermenistanê ” da wa dinivîse: Têatroya Kurda ya Dewletê di nava pênc salên xwe yên ewlin da gihîşte destanînên efrandaryê, yên hêja, bû merkezeke kûltûrî.” Di nav wan salan da gelek jî wan lîstekvanên gence sade gihîştin destanînên efrandaryê yên hêja, gihîştin bilindaya aktyorên pîrofesyonal. Wam êdî karibûn bi dereca bedewyê ya bilind dilqa da bilîzin, bikevin li nav kûraya fikir û puhên dilqan û bala temaşevana bikşînin li ser xwe.

Rojneme û kovarên Ermenistanê yên wê demê, di rûpelên xwe da gelek mîqalc û gotar derhcqa têatroya Kurdan da weşandine û qîmetê hêja dane lîstika aktyorên wê.

Di sala 1939 – an rojnema Somara Ermenistanê ya sereke “ Sovêtakan Hayastan” dinivîse: “ Şanoya KEÇA MÎREKÊ

pir hewaskar bû. Bi lîstika xwe ya hêja Zozan, Eli, Qeremanê Reşo, Hemîdê Ûsiv, Egîtê Xudo, Ahmê Xudo, Cebarê Mîrzo, Edoyê Sultan û yên din berbiçev ketin..”

Sala 1940 – î têatro diçe Komara Gurcistanê bajarê Tilbîsê gastrola. Gilî dikin ku di wan rojan da, teyê bigota ji kurdên bajêr ra eyd bû. Kurdan tu sipêktatil bernedidan.

Rojnema “Sovêtakan Gurcistan” ê, di hejmara xwe ya 209 an da / sala 1940 - î /, waha dinivîse: “ Ger em hesab bikin, ku têatro sê salî ye û aktyorên wê hemû gênc in û di nav îskûstvanya şanogeryê da gavên nû davêjin, dive bi xwe mukur bin, ku pêşdahatina wan destanîneke mezin e. Salon, ku sipêktatil tê da dihate nişandan bi temaşevanan dagertî bû, her peyvek û gotineke aktyoran bi hewaskarî dihate bihistin.”

Di derheqa têatroyê da miqalên pesindayîne her usan ji rojnema “Komûnist” û gelek rojnameyên mayîn nivîsîn.

Têatro pênc salî bû dema Herba Cihanê ya duyemîn dest pê bû. Welatê Sovêtyê kete li nav şerekî dijwer. Kolêktîva têatroyê jî bi gorî demê û halê welêt rêpêrtûar, kar – barên xwe guhest. Di nava pirogirama wê da şanoyên welatparêzyê, cfatyê, mêrxwesyê çyê xwe girtin. Ji wan şanoyan hinck ev bûn: “Heso” (Ş.Gênosyan), “Heyfhildan” (Nayrî Zaryan), “Mêrgên Elegezê” (H.Şaybûn), “Jêlêznyakê Partîzan” (B. Staffl).

Salên herbê ye dijwar, serokî kolêktîva têatroyê dikir nivîskar Cerdoyê Gênco, berpirsyarê rojnema RYA TEZE. Ev rojname wê demê hatibû girtin. Wan salan wî du şanoyên bi têma herbê ji bo têatroyê nivîsîn: “ Xûşka Doxtiriyê ” û “ Bira”. Ev herdu şano jî wxstekî dirêj ji dika têatroyê dancdiketin.

Şanoya “Mem û Zîn” ku nivîskarê Ermenî Soxomon

Tarons, di ser hîmê wê destana zargotîna gelêrî nivîsî bû heta niha jî ji bîra temaşevana naçe. S. Taronsî dostekî gelê me bû. Wî rind kurmancî zanibû û gelek efrandinên nivîskarên kurd wergerandine zimanê ermenî.

Têatroyê êdî dest avît şanoyên giran û dijwer. Wan salan şanoyên wusa giran derxistin li ser dikayê wek "Pêpo" (G.Sindûkyan), "Ruhê xirav" (A. Şîrvanzadê), "Qeya" (V. Papazyan) , "Nexerê Mêrxwes" ji şanogerya Ermenya, "Sîyaneta Welat" (Midîvanî) ji şanogerya Gurca, "Sivêrîl", "Keça Wekat" (Cefer Cabarêlî) ji şanogerya Azeryan. Evan şanoyên wan gela yê herc cyan in û derxistina li der dikê rehet nî bû.

Çend şano jî bi zimanê ermenî hatin listin û ji alyê temaşevan, zanyar û şanogeran va bilind hatin qîmetkirin. Di salên dewyê da êdî, gotar û niqalên derheqa têatroyê yê qîmetkirina xebata wan da, seva profesyonelîzma aktyoran, têgihîştina wan û kûraya listikvanya şanogeryê da tê nivîsar.

Di sala 1947 an jî alyê hukumata Komara Ermenistanê da nehya Elegezê hate betalkirin. Gundên wê belayî li ser gundên cînar kirin. Derê Têatroya Kurdî ya Dewletê jî hate dadan. Ev ocaxa kûltûra Kurdan dema geşbûna wê da temirandin, bi wê ra gelek kar, xewn û merem jî nivê man.

Têatroyê di nava 10 salên jîyana xwe da nêzikî 30 şano derxiste li ser dikê, ji wan çae nivîskarên Kurd nivîsîbûn: "Lûr de lûc" Celatê Koto, "Miraz" Hecîyê Cindî û herd şanoyên jorgotî yê Cerdoyê Gêncî.

Wan salan serokatya kolêktivê Celatê Koto, Silêman Ceferov, Mîroyê Eşed, Cerdoyê Gêncî, Elîyê Hecî, Emerikê Delo kirine. Rêjîsyor û serokên bedewyê şanoger û

şanozanên ermenya yê bi nav û deng bûne.

Salên xebata têatroyê ketine wedekî pir dijwer. Gelên welatê Sovyête şerckî pir dijwer dimeşandin dijî Almanya Hitlêryê. Xelk halê pir dijwer da bû. Kurdên wî welatî jî şêr da pir şihîd dan. Bi hezaran mêr çûn pêşenya şêrr. Dewsa pirany kaxazên reş hatin. Halê aborî xirab bû. Neniherf hemû astengyan û dijeweryan kolêktîva têatroyê gîhîşte destanînen berbiçev, gelek aktyorên wê êdî di warê pirofesyonyalê da gelek pêş ketibûn.

Ger mecal bidana, ku têatro karê xwe berdewam bike, ez bawarim, wê belgekî hêja yê delal di dîroka hunermendiya kurdî da zêde bibya.

Têatroya Elegezê bû bîranîneke xweş û di nav gelê wê heremê da ma. Tê bîra min, (wî çaxî êdî zû da têatro hatibû dadan) dema navê têatroyê didan. temaşevanan bi carekê ra “Mem û Zîn”, “Xecê û Sîyabend”, “Ker û Kulik” jî bîr tanîn. Ev şanoyan usa kûr ketibûn li nav ruhê temaşevanan, ku nedhatin ji bîr kirin.

Min gelek serok, aktyor û karkirnê têtatorê dîtin, bi wan ra axivîm. Teva jî bi hiskirin û hisret têtatroya xwe ji bîr tanîn û ji bo bê menî dadana wê keser dikşandin.

Solak Nîkoxosyan evdekî Ermenî bû, mirovekî zaneyî, hunermend bû. Kurmancî pak diaxivî. Dostê gelê Kurd bû. Dema ez xwendevan bûm, destpêka salên heftêyî, di radyoya Yêrêvanê heşa Kurdî da radyokompozîsya çê dikirin. Rêjîsyorî wî dikir. Carekê - dudia ez jî bi dilqên sivik beşdarî wan bûm. S. Nîkxosyan wê demê êdî cextyar bû. Tê bîra min jîrtî û zanebûnên wîye bilind.

Mîroyê Esed rewşembirekî Kurdî esl bû. Gelek rewşembirên Ermenyan jî min ra salix dane ku zanebûn û rastnivîsandina zimanê êrmenî da, hindik Ermenî henc, ku

karibin weke wî derên.. Bi bejin – bal, seke – sifetê xwe , rabûn – rûniştandina xwe da jî camêrekî bêqisûr û maqûl bû. Ji sala 1955 – an heta 1989 – an berpirsyarê rojnema RYA TEZE bû. Her wuha endemê Parlamênta Ermenistanê û u'zve Kommerkezya partya Komûnistya Komarê bû. Karêkî berbiçev di pêşdaçuyîna kûltûra Kurdên wê heremê da kir.

Mîroyê Esed akryorî, demekê jî serokatya têatroyê kiribû..Temaşevanê wê demê gilî dikirin, digotin, ku Mîroyê aktyor usa rind dilqa da dilîst, ku hazira nikaribûn hisên xwe zevtkirana. Carekê, wexta Mîro di dilqê Beko da dilize (şanoya Mem û Zîn) temaşevanek kevirekî hildide û kewkî wî dîke.

Elyê Hacî mirovekî welatparêz bû. Bi salan serokatya gundê xwe: Çobangernesê dikir, wek mamostayê zimanê kurdî jî xebitibû.. Eî jî altyorî û demekê jî serokatya teatroyê kiribû. Elyê aktyor bi saya lîstika xwe ya baş, ji bîra temaşevana nediçû. Geleka bi laqirdî jêra digotin: Artîstê me.

Her du bira Qaçax û Bekirê Miho, binelyê gundê Elegezê, aktyorên têatroyê yên sereke bûn. Miqale û gotarên wê demê, ku derheqa tîeatroyê da , bawerkî bi tevan da qîmetekî bilind didine hunermendîya Qaçax. Qaçaxê remetî salên dirêj kopêrasya nehya Aparanê da karên cawdar dikir.

Birayê wî yê biçûk, Bekir mirovekî xweyê hisên nazik bû. Eger têatro nehata girtin wê nibya aktyorekî pir mezin. Hostakî govend û dilana kurdî bû. Salên dirêj serokatî Kilûba gundê Elegezê dikir. Lîstika wî di dilqê Memê ya di şanoya „Mem û Zîn „, da, ji bîra temaşevana nediçû.

Di dilqê Zînê da jî keçke ermenî: Xanim Ayvazyanê lîstibû. Usan bûbû ku herdan: Bekir û Xanimê mîna Memê û zînê ji hev hiz kiribûn. Nenhêrî astengyên olî zewicî bûn.

Heta dewya jiyana xwe jî herda bi hizkirin jîtin. Bûn xweyî keç, law, nebî, nebîçirk. Mala wan maleke êzdya ya qedîmî bû.

Divê em bi heyf binivîsin ku wê demê mecalên têknîkî, yê wêk niha tune bûne, ku kar û barê têatroyê zêndî jî me ra bima.

Xanim Ayvazyanê min ra got, ku pey dadana têatroyê gelek rêklam, sûretê dîdemên listika, dokûmênt li cem wê mabûn, ew jî nivîskar Emînê Evdal jê distîne dive. Wunda bûn, çawa bûn? Kes nizane.

Jî têatroya Elegezê ya Dewletê, rastî jî, tek bîranîn man.

Berhemên Dr. Eskerê Boyîk

- ŞIVERÊ, helbest, 1966.
KULÎLKÊN ÇÎYA, helbest, 1975.
KULÎLKÊN ÇÎYA, helbest, bi zimanê tirkî, kurdî, 1979.
KULÎLKÊN ÇIYA, helbest, bi zimanê tirkî, kurdî, 1990.
SINCO KEÇA XWE DIDE MÊR, şano, 1980.
MEM Û ZÎN, şano, 1989.
TÎRÊNC, (di berevoka BAHAR da), helbest, 1987.
Lî ÇÎYA, Kurteçîrok, 1991.
DUAYA SERÊ SIBÊ, helbest, 1997.
ODA ÇÎROKAN I, helbestên, 1997.
KULÎLKÊN BIRÎNDAR, helbest, 1998.
GOVENDA HERFAN, helbestên zarokan, 2002.

Sala 1927an hukumata Ermenistanê (Komîsaryata ronkayê û perwerdê) qirar kir, ku elfeba Kurdî li ser hîmê herfên latînî bê demezirandin. Sala 1928an karê hazirkirna elfeba Kurdî bi serfînyazî hate qedandin. Xudanê wê bûn mamoste Isahak Morangûlov û Erebe Şemo. Ev cara yekemîn bû di dîroka Kurda de, elfebe bi tîpen latînî hate bikaranîn. Heta sala 1932an bi wê elfebê li Ermenistanê da, bi zimanê Kurdî rojnema Rîya Teze û gelek pirtûk hatine weşandin.

Ev pirtûk jî liser van ronahîyên Elegezê ne, yê şewqa xwe dane seranserê Kurdîstanê.